

Ex post evaluatie van het Plattelandsonwikkelingsprogramma Nederland 2000 - 2006 (POP1) Deel 2, bijlagen

G.S. Venema (LEI)
L.C. van Staalduinen (LEI)
K.H.M. van Bommel (LEI)
F.G. Boonstra (Alterra)
M.E. Sanders (Alterra)
A.P.M. Linders (ERAC)

De ex post evaluatie POP1 is tot stand gekomen onder de verantwoordelijkheid van de minister van LNV.

Europees Landbouwfonds voor Plattelandsonwikkeling: Europa investeert in zijn platteland.

Projectcode 31218
December 2008
Rapport 2008-073
LEI Wageningen UR, Den Haag

Het LEI kent de werkvelden:

- Internationaal beleid
- Ontwikkelingsvraagstukken
- Consumenten en ketens
- Sectoren en bedrijven
- Milieu, natuur en landschap
- Rurale economie en ruimtegebruik

Dit rapport maakt deel uit van het werkveld Internationaal beleid.

De evaluatie is uitgevoerd door een consortium bestaande uit:
LEI en Alterra van Wageningen UR en ERAC.

Foto omslag: Theo Tangelder

Ex post evaluatie van het Plattelandsontwikkelingsprogramma Nederland 2000 – 2006 (POP1); Deel 2, bijlagen

Venema, G.S, L.C. van Staalduinen, K.H.M. van Bommel, F.G. Boonstra, M.E. Sanders, A.P.M. Linders
Rapport 2008-073

ISBN/EAN: 978-90-8615-280-3; Prijs € 26,50 (inclusief 6% btw)

162 p., fig., tab., bijl.

Aan de hand van het EU-evaluatiekader van de plattelandsprogramma's is een ex post evaluatie van het eerste Nederlandse Plattelandsontwikkelingsprogramma 2000-2006 (POP1) uitgevoerd. Het POP1 is de Nederlandse uitwerking van het EU-plattelandsontwikkelingsbeleid in deze periode en is opgebouwd rond zes prioritaire doelen op het gebied van duurzame landbouw, natuur en landschap, duurzaam waterbeheer, diversificatie economische dragers, recreatie en toerisme en leefbaarheid. In totaal is in de programmaperiode ruim 1,4 miljard euro besteed. De evaluatie richt zich op de vraag of met het POP1 de gestelde beleidsdoelen bereikt zijn (effectiviteit), of de maatregelen en instrumenten efficiënt zijn ingezet en hoe output, outcome en (duurzaamheid van de) impact kunnen worden verklaard (succes- en faalfactoren in organisatie en uitvoering van het programma en externe invloeden).

An ex post evaluation of the first Dutch rural development programme 2000-2006 (RDP) has been carried out by using the EU evaluation framework for rural programmes. The RDP is the Dutch elaboration of the EU's rural development policy in this period, constructed around six priority objectives related to sustainable agriculture, nature and landscape, sustainable water management, economic diversification, recreation and tourism and quality of life. In total over 1,4 billion euros was invested in the RDP. This evaluation assesses whether RDP has achieved the set of policy objectives (effectiveness), whether the measures and instruments were efficiently deployed and how the output, outcome and impact (and sustainability of that impact) can be explained (success and failure factors in organisation and implementation of the programme and external influences).

Bestellingen

Telefoon: 070-3358330

E-mail: publicatie.lei@wur.nl

© LEI, 2008

Het LEI is ISO 9000 gecertificeerd.

Bijlagen

B1	Bekendmaking aanbesteding	5
B2	Samenstelling Begeleidingscommissie en Klankbordgroep	8
B3	Opvolging aanbevelingen eerdere evaluaties	9
B4	Logical Diagram of Impacts (LDI's) per prioritair doel	16
B5	Respondenten interviews en deelnemers expert meeting	44
B5.1	Overzicht van de uitgevoerde interviews	44
B5.2	Expert meeting: programma en deelnemerslijst	46
B6	Waarnemingen op de indicatoren: programma specifieke evaluatievragen	48
B6.1	Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN)	48
B6.2	Subsidieregeling Natuurbeheer (SN)	53
B6.3	Regeling Particuliere Terreinbeherende Organisaties (RPTO)	56
B6.4	Landinrichtingswerken (LIW)	56
B6.5	Regeling Subsidiëring Gebiedsgericht Beleid en reconstructie concentratiegebieden (SGB)	64
B6.6	Regeling Stimulering Biologische Productiemethoden (RSBP)	66
B6.7	Subsidieregeling Verwerving Staat (VS)	69
B6.8	Regeling Bedrijfshervestiging en -beëindiging (RBB)	70
B6.9	Subsidieregeling Stimulering Biologische Productiemethode (SSBP)	72
B6.10	Regeling Structuurverbetering Glastuinbouw (RSG)	72
B6.11	Subsidieregeling Jonge Agrariërs (SJA)	75
B6.12	Provinciaal Programma A: Investerings in landbouwbedrijven	75
B6.13	Provinciaal Programma C: Opleiding	77
B6.14	Provinciaal Programma I: Overige bosbouwmaatregelen	78
B6.15	Provinciaal Programma K: Herverkaveling	78
B6.16	Provinciaal Programma N: Dienstverlenende instanties basiszorg	79
B6.17	Provinciaal Programma O: Dorpsvernieuwing en -ontwikkeling	82
B6.18	Provinciaal Programma P: Diversificatie landbouwbedrijvigheid	84
B6.19	Provinciaal Programma Q: Waterbeheer in de landbouw	86
B6.20	Provinciaal Programma R: Ontwikkeling en verbetering van de met de ontwikkeling van de landbouw samenhangende infrastructuur	90
B6.21	Provinciaal Programma S: Bevordering van toeristische en ambachtelijke activiteiten	91
B6.22	Provinciaal Programma T: Milieubehoud in samenhang met land- en bosbouw en landschapsbeheer en met verbetering van het welzijn van dieren	93
B7	Waarnemingen op de indicatoren: gemeenschappelijke evaluatievragen	98
B7.1	EU-hoofdstuk I - Investerings in landbouwbedrijven	98
B7.2	EU-hoofdstuk III - Opleiding	103
B7.3	EU-hoofdstuk V - Probleemgebieden en gebieden met specifieke beperkingen op milieugebied	105
B7.4	EU-hoofdstuk VI - Milieumaatregelen in de landbouw	109
B7.5	EU-hoofdstuk VII - Verbetering van de verwerking en afzet van landbouwproducten	131
B7.6	EU-hoofdstuk VIII - Bosbouw	131
B7.7	EU-hoofdstuk IX - Bevordering van de aanpassing en de ontwikkeling van plattelandsgebieden	145
B8	Waarnemingen op de indicatoren: transversale vragen	153

Bijlage 1

Bekendmaking aanbesteding

Afdeling I: Aanbestedende dienst

I.1) Naam, adressen en contactpunt(en)

Regiebureau POP
Postbus 2755
3500 GT Utrecht (NL)
Fax.: 078 - 6395394
E-mail: onderzoek@minlnv.nl

Adres van de aanbestedende dienst:

Dienst Regelingen
Postbus 1191
3300 BD Dordrecht (NL)
t.a.v.: Team Projectsubsidies
Fax.: 078 - 6395394
E-mail: onderzoek@minlnv.nl
URL: www.minlnv.nl

Bestek en aanvullende documenten (zoals documenten voor een concurrentiegericht dialogoog en een dynamisch aankoopstelsysteem) zijn verkrijgbaar op:

Dienst Regelingen
Postbus 1191
3300 BD Dordrecht (NL)
t.a.v.: Team Projectsubsidies
Fax: 078 - 6395394
E-mail: onderzoek@minlnv.nl

Inschrijvingen of aanvragen tot deelneming moeten worden gericht aan:

Dienst Regelingen
Postbus 1191
3300 BD Dordrecht (NL)
t.a.v.: Team Projectsubsidies
Fax: 078 - 6395394
E-mail: onderzoek@minlnv.nl

I.2) Type aanbestedende dienst en hoofdactiviteit of activiteiten:

Ministerie of andere nationale of federale instantie, met de regionale of plaatselijke onderverdelingen ervan.
Algemene diensten van de overheden.

De aanbestedende dienst koopt aan namens andere aanbestedende diensten: neen.

Afdeling II: Voorwerp van de opdracht

II.1) Beschrijving:

- II.1.1) Door de aanbestedende dienst aan de opdracht gegeven benaming:
Ex post evaluatie POP1 Nederland

- II.1.2) Type opdracht en plaats van uitvoering van de werken, levering van de goederen of verlening van de diensten:
 - diensten;
 - categorie diensten: nr. 08;
 - Regiebureau POP;
 - NUTS code.
- II.1.3) De aankondiging betreft: Een overheidsopdracht.
- II.1.4) Inlichtingen over een raamovereenkomst:
- II.1.5) Korte beschrijving van de opdracht of de aankoop/aankopen:
De opdracht behelst de ex post evaluatie van het Nederlandse plattelandsontwikkelingsprogramma voor de periode 2000 - 2006 (POP1). Het verzamelen van (een deel van de) benodigde gegevens vormt een onderdeel van de opdracht.
- II.1.6) CPV-classificatie (Gemeenschappelijke woordenlijst overheidsopdrachten): 73110000
- II.1.7) Opdracht valt onder de Overeenkomst betreffende overheidsopdrachten (GPA): Ja.
- II.1.8) Verdeling in percelen: Neen.
- II.1.9) Varianten worden geaccepteerd: Neen.
- II.2) Hoeveelheden of omvang van de opdracht
- II.2.1) Totale hoeveelheid of omvang:
- II.2.2) Opties: Neen.
- II.3) Looptijd of uitvoeringstermijn van de opdracht:
Begin: 01/01/2008.
Voltooïing: 31/12/2008.

Afdeling III: Juridische, economische, financiële en technische inlichtingen

- III.1) Voorwaarden met betrekking tot de opdracht
- III.1.1) Verlangde borgsommen en waarborgen:
- III.1.2) Belangrijkste financiering- en betalingsvoorwaarden en/of verwijzing naar de voorschriften dienaangaande: Regiebureau POP.
- III.1.3) De vereiste rechtsvorm van de combinatie van ondernemers waaraan de opdracht wordt gegund: Indien voor de uitvoering van (onderdelen van) de opdracht een (tijdelijke) combinatie wordt gevormd met andere bedrijven, wordt van alle leden van die combinatie verlangd dat zij zich in een schriftelijke verklaring gezamenlijk en hoofdelijk aansprakelijk stellen voor de juiste financiële en technische uitvoering van de opdracht.
- III.1.4) Andere bijzondere voorwaarden voor de uitvoering van de opdracht: Neen.
- III.2) Voorwaarden voor deelnemen
- III.2.1) Persoonlijke situatie van ondernemers, waaronder vereisten in verband met de inschrijving in het beroeps- of handelsregister:
Inlichtingen en formaliteiten om na te gaan of aan de vereisten is voldaan: Zie bestek.
- III.2.2) Economische en financiële draagkracht:
Inlichtingen en formaliteiten om na te gaan of aan de vereisten is voldaan: Zie bestek.
Eventueel vereiste minimumeisen:
- III.2.3) Vakbekwaamheid:
Inlichtingen en formaliteiten om na te gaan of aan de vereisten is voldaan: Zie bestek.
Eventueel vereiste minimumeisen:
- III.2.4) Voorbehouden opdrachten: Neen.
- III.3) Voorwaarden betreffende een opdracht voor dienstverlening
- III.3.1) Het verrichten van de dienst is aan een bepaalde beroepsgroep voorbehouden: Neen.
- III.3.2) Rechtspersonen moeten de namen en beroepskwalificaties opgeven van het personeel dat met de uitvoering van de dienstverleningsopdracht wordt belast: Ja.

Afdeling IV: Procedure

- IV.1) Type procedure
- IV.1.1) Type procedure: Openbaar.
- IV.2) Gunningscriteria
Regiebureau POP
- IV.2.1) Gunningscriteria:
Economisch meest voordelige aanbidding, gelet op de in het bestek, in de uitnodiging tot inschrijving of tot onderhandeling vermelde criteria.
- IV.2.2) Er wordt gebruik gemaakt van een elektronische veiling: Neen.
- IV.3) Administratieve inlichtingen
- IV.3.1) Referentie nummer van het dossier bij de aanbestedende dienst: ond/2007/13
- IV.3.2) Eerdere aankondigingen betreffende dezelfde opdracht: Neen.
- IV.3.3) Voorwaarden voor de verkrijging van bestekken en aanvullende documenten of een beschrijvend document:
Termijn voor ontvangst van aanvragen voor documenten of voor toegang tot documenten: 23/10/2007 -13:30:00
Tegen betaling verkrijgbare documenten: Neen.
- IV.3.4) Termijn voor ontvangst van inschrijvingen of deelnemingsaanvragen: 23/10/2007 -13:30:00.
- IV.3.5) Datum van verzending van uitnodigingen tot inschrijving of deelneming aan geselecteerde gegadigden:
- IV.3.6) Taal of talen die mogen worden gebruikt bij inschrijvingen of verzoeken tot deelneming: Nederlands.
- IV.3.7) Minimumtermijn waarin de inschrijver zijn inschrijving gestand moet doen:
Periode in maanden: 3 maanden (vanaf de opening van de inschrijving) (vanaf de datum van ontvangst van de inschrijvingen)
- IV.3.8) Omstandigheden waarin de inschrijvingen worden geopend: 23/10/2007 -14:00:00.

Plaats:

Burgemeester de Raadsingel 59
3311 JG te Dordrecht

Personen die de opening van de inschrijvingen mogen bijwonen: ja.

Vertegenwoordigers van de Inschrijvers zullen in de gelegenheid worden gesteld hierbij aanwezig te zijn. Per Inschrijver kunnen maximaal twee personen bij deze bijeenkomst aanwezig zijn. Inschrijvers worden verzocht dat zij vooraf schriftelijk te kennen geven of zij van deze gelegenheid gebruik willen maken.
Regiebureau POP.

Bijlage 2

Samenstelling Begeleidingscommissie en Klankbordgroep

Samenstelling Begeleidingscommissie Ex post evaluatie POP1:

Mr. Drs. Annemiek Nap	(Regiebureau POP) tot 1 maart 2008
Ing. Aart Vorstenburg	(Regiebureau POP) vanaf 1 maart 2008
Drs. Ilse Oppedijk	(Regiebureau POP) vanaf 1 maart 2008
Ir. Hugo Liefjijn	(Ministerie van LNV, Directie Kennis).

Samenstelling Klankbordgroep Ex post evaluatie POP1:

Mr. Drs. Annemiek Nap	(Regiebureau POP) tot 1 maart 2008
Ing. Aart Vorstenburg	(Regiebureau POP) vanaf 1 maart 2008
Drs. Ilse Oppedijk	(Regiebureau POP) vanaf 1 maart 2008
Ir. Hugo Liefjijn	(Ministerie van LNV, Directie Kennis)
Ir. Sophieke Nijhuis	(Ministerie van LNV, Dienst Landelijk Gebied)
Ir. Ton Klapwijk	(Ministerie van LNV, Dienst Regelingen) tot 1 mei 2008
Ir. Melanie Brunings	(Ministerie van LNV, Dienst Regelingen) vanaf 1 mei 2008 tot 1 juli 2008
Saskia Joha - Van Abswoude	(Ministerie van LNV, Dienst Regelingen) vanaf 1 juli 2008
Drs. Frank Mugge	(Ministerie van LNV, Directie Natuur)
Ir. Monique Remmers	(Ministerie van LNV, Directie Platteland)
Drs. Willem Schoustra	(Ministerie van LNV, Directie Landbouw)
Drs. Annette Wijering	(Ministerie van LNV, Directie Landbouw)
Wim de Bruijn	(Provincie Drenthe)
Ir. Mart Mensink	(Provincie Gelderland)

Bijlage 3

Opvolging aanbevelingen eerdere evaluaties

In deze bijlage wordt kort ingegaan op de conclusies en aanbevelingen uit eerdere evaluaties die betrekking hebben op POP1 of een deel daarvan. Tot 2003 (vier stuks) zijn deze in de mid-term evaluatie van POP1 behandeld en hier integraal overgenomen (Ecorys, 2003, Bijlage III). Aangeven wordt of de aanbevelingen opgevolgd zijn in POP.

De resultaten van de Evaluatie Regiebureau POP in 2002, opgesteld door bureau Novioconsult naar het functioneren van het Regiebureau POP (juli 2002), zijn al opgenomen in paragraaf 4.3 van de mid-term evaluatie POP (Ecorys, 2003) over uitvoering en toezicht.

Deze ex post evaluatie diende in de geest van de mid-term evaluatie POP (Ecorys, 2003) uitgevoerd te worden, zodat een vergelijking mogelijk is. De mid-term evaluatie is uiteraard een hele waardevolle bron geweest voor het opstellen van deze ex post evaluatie. In deze ex post evaluatie wordt regelmatig verwezen naar aanbevelingen uit de mid-term en hoe deze een opvolging hebben gekregen in de laatste drie jaren van POP1 (zie paragraaf 4.3 en paragraaf 4.8 uit Deel 1 van de rapportage). Er wordt in deze bijlage dan ook geen samenvatting gegeven van de conclusies en aanbevelingen van de mid-term evaluatie.

Daarnaast worden de belangrijkste conclusies gepresenteerd van de evaluatie van de SGB door Research en Beleid en Bureau Mentink, en de evaluatie van het Programma Beheer (regelingen SAN en SN) door het MNP. Omdat de SGB evaluatie bijna aan het einde van de POP1-periode is verschenen en de evaluatie van het Programma Beheer pas na de POP1-periode, wordt er geen beschrijving gegeven van de opvolging in POP1. Wel zijn de resultaten van beide evaluaties gebruikt bij de betreffende onderdelen in deze ex post evaluatie.

De volgende evaluaties worden kort behandeld:

- ex ante evaluatie Plattelandsontwikkelingsplan (POP) Nederland, opgesteld door het Informatie- en Kenniscentrum LNV (1999);
- ex post evaluatie 5b-programma's Nederland 1994-1999 opgesteld door Bureau Terp, bestaande uit twee delen: Deel I -algemeen deel voor Nederland en Deel II -regionaal deel, te weten 5b regio Noordwest-Overijssel en de Vechtstreek; 5b regio Friesland; 5b regio Groningen/Zuidwest-Drenthe; 5b regio Noord- en Midden-Limburg; 5b regio Zeeuws-Vlaanderen (november 2001);
- evaluatieonderzoek van de Algemene Rekenkamer naar de Resultaten van plattelandsprojecten met Europese subsidie, aangeboden aan de Tweede Kamer, en betrekking hebbend op de plattelandsprojecten die in de periode 1994-1999 mede met EU-subsidie werden gefinancierd (2003);
- tussentijdse evaluatie Programma Beheer opgesteld door B&A groep (mei 2003);
- evaluatie van Research voor Beleid en Bureau Mentink naar de regeling Subsidiëring Gebiedsgericht Beleid en reconstructie concentratiegebieden (SGB), in opdracht van het ministerie van LNV, en betrekking hebbende op het concretiseren van het onderzoeksplan, het analyseren van de totstandkoming en opzet van de regeling en de achtergrondgegevens over de gebieden (juli 2005);
- ecologische hoofdstructuurevaluatie opgesteld door de Algemene Rekenkamer (2006);
- ecologische evaluatie regelingen voor natuurbeheer; Programma Beheer en Staatsbosbeheer 2000-2006. Opgesteld door Milieu en Natuurplanbureau in samenwerking met Wageningen UR (mei 2007);
- OECD Rural Policy Review Netherlands, opgesteld door de OECD (juni 2008).

Aandachtspunten en opvolging ex ante evaluatie POP Nederland 2000-2006 (verschenen in 1999).

De mid-term zegt daar het volgende over:

- *'Causaliteit*

Het POP beoogt de volgende reeks te realiseren: analyse - gewenste situatie - doelen - operationele doelen - maatregelen - instrumenten - output - resultaat - effect. De relatie analyse - gewenste situatie - doelen - operationele doelen - maatregelen mist motiveringen en de aanduiding van gemaakte keuzes. De specifieke relatie tussen operationele doelen - instrumenten is niet inzichtelijk gemaakt. Instrumenten zijn niet eenduidig gerelateerd aan (operationele) doelen.

Opvolging in POP

De relatie tussen doelen en instrumenten blijkt zeer complex en niet eenduidig. Eén instrument wordt ingezet voor verschillende doelen, en voor één doel zet men verschillende instrumenten in. Hierdoor is het onmogelijk om na te gaan welk instrument in welke mate bijgedragen heeft aan een bepaald effect. Daarnaast is het moeilijk, zo niet onmogelijk, om in een bereikte situatie de invloed van het POP aan te geven, aangezien effecten door veel andere factoren bepaald kunnen worden.

- *Evalueerbaarheid*

Dit onderdeel is operationeel nog niet ver uitgewerkt. De aanwezigheid van streefwaarden voor de gewenste situatie, (referentie)kengetallen voor de uitgangssituatie, indicatorensets, contouren van monitoringssystemen maakt dat het plan de intentie heeft evalueerbaar te zijn voor latere evaluaties (mid-term, ex post). Dit is echter niet gebeurd. Toetsing leert dat er nog de nodige aan- en invullingen zijn te maken voordat er sprake kan zijn van een operationele beschrijving. Het complex van uiteenlopende maatregelen en instrumenten en de hoeveelheid instrumenten dat men beoogt te effectueren, zal specifieke zorg voor monitoring op operationeel niveau moeten vergen.

Opvolging in POP

Tijdens de mid-term evaluatie is gebleken dat evaluatie op indicatoren, streefwaarden en bereikte effecten op een (groot) aantal punten moeilijk is door het ontbreken dan wel het niet kunnen weergeven van gevraagde informatie. Daarnaast blijkt dat beschikbare gegevens vaak voor meerdere uitleg vatbaar zijn. De intentie van het POP voor het uitvoeren van evaluaties is goed, echter in de praktijk blijkt dat inhoudelijke toetsing slecht beperkt mogelijk is.' (Ecorys, 2003; pagina 311 en 312).

Aandachtspunten en opvolging Ex post evaluatie programma 5b (1994-1999), verschenen in 2001.

De mid-term zegt daar het volgende over:

- 'Bij de aanwijzing van gebieden dient meer rekening gehouden te worden met regionale samenhang in sociaaleconomisch functioneren om programmamiddelen zo effectief en efficiënt mogelijk in te kunnen zetten. Versnippering moet dus zoveel mogelijk worden voorkomen.

Opvolging in POP

Bij het opstellen van de POP is door de vier regio's een specifiek ROP opgesteld, die als basis heeft gediend voor de opstelling van het POP. Het POP kent een grote diversiteit aan instrumenten. De Provincies hebben gekozen voor het inbrengen van een groot aantal Provinciale Programma's. Doordat Provincies kiezen welke Provinciale Programma's zij voor hen van toepassing verklaren, is een zekere regionale uitwerking en differentiatie mogelijk. Onverlet de verantwoordelijkheid van afzonderlijke cofinanciers, dient ook versnippering als gevolg van afwijkende regelgevingen te worden voorkomen; fondsvorming en beperking van het aantal verschillende maatregelen kunnen hiertoe bijdragen.

Opvolging in POP

Het POP kent een groot en divers aantal maatregelen met zeer uiteenlopende doelstellingen en regelgevingen. Genoemd aandachtspunt lijkt in het POP niet overgenomen.

- De uitvoering van programma's, in het bijzonder het genereren en committeren van projecten dient gelijkmatiger in te tijd plaats te vinden. Dit vergroot de bijsturingmogelijkheden en bevordert daarnaast de afwegingsmogelijkheid tussen projecten, wat de effectiviteit alleen maar ten goede kan komen.

Opvolging in POP

Financiële overzichten van de Betaalorganen signaleren onvoldoende dreigende onderuitputting op maatregel- en instrumentniveau. Dit is wel van wezenlijk belang voor adequate bijsturing van het POP. Tot nu toe opereren regelingseigenaren te weinig proactief en zoeken zij hun toevlucht tot noodoplossingen (bijvoorbeeld de inzet op grondverwerving).

- In plattelandsprogramma's moet rekening gehouden worden met een geringere absorptiecapaciteit van de landbouwsector. Duidelijkheid over de (belangrijke) rol van en vroegtijdige betrokkenheid van landbouworganisaties kan bijdragen aan de absorptie.

Opvolging in POP: PM.

- Verdere uniformering van rapportages en monitoring is gewenst¹
Het opnemen van onderdelen in rapportages waarvan de relatie met de feitelijk uitgevoerde activiteiten onduidelijk of discutabel is (zoals uitgebreide milieuprofielen) zou kritisch moeten worden bezien.

Opvolging in POP

Het POP kent een geheel eigen complexe evaluatiesystematiek. De voorgeschreven wijze van rapporteren bevat geen overbodige onderdelen.

- De blijvende integratie van ESF-inzet bij regionale programma's is een punt van zorg. Hoewel de daadwerkelijke synergie tussen EOGFL/EFRO en ESF in de zin van projecten zeer beperkt was, kan de regionale inbedding van arbeidsmarktmaatregelen naast overig regionaal stimuleringsbeleid als waardevol aangemerkt worden. Continuering moet ook in nieuwe programma's nagestreefd worden door goede (regionale) afstemming tussen doelstelling 2 en doelstelling 3 programma's.

Opvolging in POP: PM (Ecorys, 2003; pagina 312 en 313).

Aandachtspunten en opvolging Evaluatie plattelandsprojecten 1994-99 Algemene Rekenkamer (verschenen in 2003).

De mid-term zegt daar het volgende over:

Conclusies

- *Teveel nadruk op financiële voortgang*

Door de nadruk op de financiële voortgang van de programma's ging de aandacht van de betrokken actoren duidelijk minder uit naar de beoogde en gerealiseerde (niet-financiële) resultaten van de plattelandsprojecten. Voor het POP geldt dit ook, omdat getracht wordt de onderuitputting beperkt te houden door extra grondaankopen te financieren.

Opvolging in POP

In de mid-term evaluatie van het POP wordt geconcludeerd dat alsnog de sturing van het POP vooral vanuit de financiën plaatsvindt. Onderuitputting van het programma wordt beperkt gehouden door extra grondaankopen te doen. De begrote uitgaven voor grondverwerving in de periode 2000-2006 zijn in de periode tot 2002 bijna benut, terwijl de verwachting is dat ook in 2003 weer ingezet wordt op grondverwerving om de beschikbare POP-gelden te benutten. Het gevolg van deze trend is dat er (te) weinig aandacht is voor de inhoudelijke component van het POP. Het POP is een programma met inhoudelijke (operationele) doelstellingen die hierdoor moeilijk zijn te behalen.

- *Beoogde doelen en effecten te algemeen en onvergelijkbaar*

Voor een aantal indicatoren is inzichtelijk wel aan te geven welke concrete zaken en/of diensten de projecten hebben opgeleverd, maar over de effecten en het bereiken van doelen kunnen nauwelijks uitspraken gedaan worden. Dit geldt nog steeds doordat vele streefwaarden niet gedefinieerd en effecten onduidelijk zijn.

Opvolging in POP

Bij de beantwoording van de evaluatievragen in de mid-term evaluatie komt naar voren dat specifieke informatie over voorgeschreven indicatoren ontbreekt; wel is soms informatie beschikbaar over andere indicatoren waar soms vragen mee zijn te beantwoorden. Streefwaarden ontbreken bij een groot aantal indicatoren, waardoor uit de evaluatie vaak niet blijkt of doelstellingen en al helemaal niet of beoogde effecten worden bereikt. Gegevensverzameling en monitoring op de voorgeschreven indicatoren is van wezenlijk belang voor het goed uitvoeren van een evaluatie van het programma.

¹ Overigens wordt hieraan in de nieuwe programmaperiode al aandacht gegeven, wat betreft monitoring en indicatorenset.

- *Informatie over resultaten onvoldoende betrouwbaar*

Onzekerheid over de precieze resultaten hangt ook samen met het feit dat de betrouwbaarheid van de beleidsinformatie, die op projectniveau beschikbaar is over prestaties, effecten en doelrealisatie, onvoldoende gewaarborgd is. De betrouwbaarheid van de informatie is nog steeds een punt van aandacht.

Opvolging in POP

Monitoring van het programma op effecten en resultaten vindt slechts beperkt plaats. Op een aantal punten is gegevens beschikbaar, maar de betrouwbaarheid van de informatie is nog steeds een punt van aandacht.

- *Succesfactoren en knelpunten*

Plattelandspunten zijn van de grond gekomen, waarvan sommige als succesvol en andere als minder succesvol of mislukt kunnen worden beschouwd. De Algemene Rekenkamer heeft een inventarisatie gemaakt van de succesfactoren en knelpunten.

Opvolging in POP

Bij de samenstelling van het POP is nadrukkelijk aandacht geweest voor de diversiteit van projecten/regelingen die binnen de plattelandontwikkeling wordt nagestreefd. Daarbij is zowel rekening gehouden met inhoudelijke doelstellingen als met de behoefte (vraag) in het veld. Tijdens de mid-term evaluatie blijkt dat sommige onderdelen van het POP minder positief worden beoordeeld; dit gebeurt bijvoorbeeld door concurrerende regelingen, geen interesse (voordeel) bij beoogde doelgroep of het minder actueel worden van nagestreefde doelstellingen. Bij het samenstellen van het subsidieprogramma over langere periode is dit echter een enigszins vanzelfsprekend gegeven. Over het algemeen zijn de inhoudelijke resultaten van het POP positief.

Aanbevelingen

- *Aansluiting tussen de doelstellingen van de Provinciale Programma's onderling en met de doelstellingen van het landelijke plattelandontwikkelingsprogramma.*

Deze doelstellingen moeten voor zover mogelijk op vergelijkbare wijze in toetsbare termen worden geformuleerd en daarnaast geoperationaliseerd in meetbare beoogde prestaties en effecten. Dit geldt zowel op regionaal programmaniveau als op projectniveau. Het implementeren van een uniforme indicatorenset is hierbij aan te bevelen. De operationalisering van de beoogde prestaties en effecten dient nog plaats te vinden.

Opvolging in POP

De meeste van de indicatoren/doelstellingen op Provinciaal Programma- of rijksregelingenniveau zijn vergelijkbaar opgesteld, waardoor een vertaling naar EU-niveau mogelijk is. Uit de evaluatie blijkt dat vaak geen adequate gegevensverzameling plaatsvindt (soms ook niet mogelijk is) op indicatoren. Het beschrijven van beoogde programma-effecten (bijvoorbeeld toename werkgelegenheid/inkomen of toename diversiteit natuur) lijkt op voorhand niet mogelijk, aangezien deze effecten mogelijk door heel andere factoren beïnvloed kunnen worden. Daarmee wordt geconcludeerd dat voor een juiste beoordeling van het POP niet altijd de juiste indicatoren zijn geformuleerd.

- *Een systeem dat op adequate wijze de beleidsinformatie genereert die nodig is voor de voortdurende monitoring van het plattelandsprogramma en voor de periodieke evaluaties van de gerealiseerde resultaten.*

Behalve informatie over de financiële voortgang gaat het daarbij ook om de informatie over de gerealiseerde prestaties en effecten van de projecten en de programma's. De uniformiteit en betrouwbaarheid van deze informatie moeten expliciet worden gewaarborgd. Deze taak heeft het regiebureau op zich genomen. Of sprake is van een systeem is onduidelijk (waarschijnlijk wel), maar de uniformiteit en betrouwbaarheid laten te wensen over.

Opvolging in POP

De conclusie is dat binnen het POP vooral gestuurd wordt op financiën. Daarnaast wordt opgemerkt dat op niet alle punten inzicht bestaat in de inhoudelijke voortgang van het POP, waardoor het moeilijk is daarop bij te sturen.

- *Een goede invulling van de regierol door de provincies en de toezichtrol door het Comité van Toezicht.* Daarbij dient aandacht te worden geschonken aan het spanningsveld dat kan ontstaan tussen de grote bestedingsdruk binnen het programma en het toezicht op de kwaliteit van de projectvoorstelling en het monitoren van de beoogde (niet-financiële) prestaties en effecten. De regierol is nu in handen van een regiebureau, maar wat is haar invloed op bijvoorbeeld de Provincies?

Opvolging in POP

Het Regiebureau heeft een duidelijke regierol binnen de complete uitvoering van het programma en heeft nauwe samenspraak met het Comité van Toezicht (LNV en provincies).¹ (Ecorys, 2003; pagina 313-315).

Aandachtspunten en opvolging Tussentijdse Evaluatie Programma Beheer, B&A Groep (verschenen mei 2003).

De mid-term zegt daar het volgende over:

'Het programma beheer (SAN en SN) is een onderdeel van diverse maatregelen van het POP. In de tussentijdse evaluatie van het Programma Beheer (2003, B&A Groep -DLV) worden diverse aanbevelingen gedaan. Deze zijn gericht om het negatieve imago van Programma Beheer te verbeteren; vooral de organisaties zijn kritisch tot zeer kritisch over de uitvoering van het Programma. Deze aanbevelingen zijn ook van positieve invloed op de maatregelen van het POP. Het betreft de volgende aanbevelingen:

- krachtiger regie- en sturingsrol door ministerie van LNV (dus sturen op hoofdlijnen);
- regionalisering overlegstructuur om aanvraag- en behandelingsperioden in te korten. Mogelijk kan DLG een belangrijkere rol spelen in de advisering naar de subsidieontvangers;
- hoeveelheid pakketten handhaven, maar wel beperkt aantal pakketten aanpassen dan wel uitbreiden om regionale variatie beter mee te nemen.'¹ (Ecorys, 2003; pagina 316).

Opvolging in POP

De uitkomsten van deze evaluatie hebben veel verandering te weeg gebracht. Het programma Beheer is op de schop gegaan. Deze veranderingen waren direct te merken binnen de betreffende regelingen die onder POP1 vielen.

Evaluatie van Research voor Beleid en Bureau Mentink naar de regeling *Subsidiëring Gebiedsgericht Beleid en reconstructie concentratiegebieden (SGB)*, in opdracht van het ministerie van LNV, en betrekking hebbende op het concretiseren van het onderzoeksplan, het analyseren van de totstandkoming en opzet van de regeling en de achtergrondgegevens over de gebieden (juli 2005).

Belangrijkste conclusies Evaluatie van de SGB, door Research voor Beleid en Bureau Mentink (verschenen juli 2005).

Algemeen

- De SGB voldeed niet aan de verwachtingen.
- De uitvoering van de SGB was weinig effectief, maar desondanks heeft de regeling wel een positieve bijdrage geleverd aan het gebiedsgericht werken.

Filosofie achter de SGB

- Ontschotting vindt alleen procesmatig plaats, niet inhoudelijk.
- De SGB is als aanbouwregeling mislukt.
- Gebieden hebben smeerolie nodig.

Werkbaarheid van de regeling

- Gebrek aan structurele communicatie bleek een van de belangrijkste faalfactoren.
- De huidige monitoring schiet tekort.
- Doelen en middelen waren niet gekoppeld.
- De SGB-regeling is werkbaar, maar vergt een grote professionaliteit van de betrokken partijen.

Deze evaluatie is in 2005 verschenen, redelijk aan het einde van de POP1-periode.

Belangrijkste conclusies evaluatie van de Ecologische hoofdstructuur (EHS). Opgesteld door de Algemene Rekenkamer (2006).

'EHS-beleid: De biodiversiteit in Nederland staat onder druk, zowel op het land als in het water. De overheid heeft met het EHS-beleid in principe een geschikt instrument gekozen om de biodiversiteit te beschermen. Dit instrument past bovendien binnen de internationale verplichtingen die Nederland heeft op grond van mondiale verdragen en Europese richtlijnen.

De doelstellingen van het EHS-beleid zijn op een aantal punten echter onduidelijk geformuleerd. Dit geldt om te beginnen voor de beoogde omvang van de EHS (728.500 ha natuur op het land). De taakstellingen die bij deze omvangdoelstelling horen, zijn in de loop van de tijd veelvuldig veranderd en de redenen daarvoor waren niet altijd duidelijk. Bij de doelstellingen die zijn geformuleerd voor de kwaliteit van de soorten natuur waaruit de EHS moet bestaan, worden veel verschillende typologieën naast elkaar gehanteerd. Voor de vereiste milieukwaliteit per EHS-gebied blijken bovendien nog geen specifieke en meetbare doelstellingen te zijn geformuleerd.

Ook bestaat er onduidelijkheid over de beoogde samenhang binnen de EHS, doordat er geen criterium is voor de minimale grootte van EHS-gebieden.

Verder is de beleidsinformatie die beschikbaar is voor de monitoring van de realisatie van de EHS niet volledig, niet betrouwbaar en niet consistent. Er is geen centrale coördinatie voor de monitoring van de EHS. Dit bemoeilijkt het meten van de voortgang van het beleid en doet bovendien afbreuk aan de bruikbaarheid van de realisatiecijfers over de EHS in het jaarverslag van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV). Daardoor is het voor de ministers en de Tweede Kamer lastig te beoordelen of de doelstellingen van het EHS-beleid zijn gehaald en of eventueel bijsturing nodig is.

Realisatie van de doelen: Wat de uitvoering van het EHS-beleid betreft constateert de Rekenkamer dat er nog veel moet gebeuren om in 2018 het beoogde samenhangende netwerk van kwalitatief hoogwaardige natuurgebieden te realiseren. Van de beoogde uitbreiding van de EHS op het land (275.000 ha) was begin 2005 38% (106.000 ha) gereed. Vooral de inrichting van nieuwe EHS-gebieden en de realisatie van nieuwe natuur door particulier natuurbeheer lopen achter. Verder ligt een kwart van de uitbreiding buiten de EHS zoals die is opgenomen in de Nota Ruimte (de zogenoemde netto-EHS). Bij agrarisch beheer is bovendien de continuïteit onvoldoende gewaarborgd omdat deze gebieden niet planologisch beschermd worden. Tot slot wordt de subsidie verleend voor slechts 6 jaar.

Over de gerealiseerde natuurkwaliteit kan nauwelijks een uitspraak worden gedaan omdat de realisatie van dat doel niet gemeten wordt en een nulmeting ontbreekt. Daardoor wordt bij de uitvoering van het beleid te weinig rekening gehouden met de kwaliteit van de natuur in de EHS-gebieden. De milieucondities zijn weliswaar verbeterd, maar in veel EHS-gebieden is de kwaliteit van het milieu nog niet goed genoeg om de natuurdoelen te kunnen realiseren. Dit geldt voor de depositie van stikstof en verzurende stoffen en voor de kwaliteit van het oppervlaktewater. Ook de verdroging blijft een groot probleem. Er is nog geen duidelijk plan met concrete maatregelen om de milieucondities in de EHS-gebieden te verbeteren.

Een deel van de maatregelen die bijdragen aan ruimtelijke samenhang is goed op gang gekomen: er worden natuurvriendelijke oevers en vispassages aangelegd, de rijksinfrastructuur wordt ontsnipperd en het aantal grote natuurgebieden en landschappelijke eenheden neemt toe. Toch blijven er ook nog veel kleine gebieden bestaan die geen deel uitmaken van een netwerk en met het aanleggen van verbindingen tussen EHS-gebieden is nog maar net een begin gemaakt.

Verder zijn er planologische problemen. Het is nog niet helemaal duidelijk waar de EHS precies moet komen te liggen. De planologische bescherming van de EHS is bovendien nog onvoldoende. Provincies ver-

schillen in de manier waarop zij de EHS hebben opgenomen in hun streekplannen. De betreffende gebieden zijn in de provinciale streekplannen vaak niet duidelijk herkenbaar als EHS. Daardoor is het voor gemeenten, burgers en bedrijven lastig om bij het ontwikkelen van andere ruimtelijke plannen rekening te houden met de EHS.

Er is geen overzicht van de stand van zaken van de planologische bescherming van de EHS in gemeentelijke bestemmingsplannen, maar er zijn aanwijzingen dat veel gemeenten nog verouderde bestemmingsplannen hebben, waarin de EHS onvoldoende wordt beschermd. Aangezien het bestemmingsplan het enige juridisch bindende instrument in de ruimtelijke ordening is, betekent dit dat de continuïteit van de natuur en de investeringen daarin onvoldoende gewaarborgd zijn.' (Algemene Rekenkamer, 2006).

Aanbevelingen

Om de realisatie van de EHS te kunnen waarborgen:

- moet de sturing van het EHS-beleid verbeteren en de knelpunten in de uitvoering moeten weggenomen worden;
- moeten eenduidige doelen worden geformuleerd voor de EHS en moet er gezorgd worden voor een goede monitoring, zodat de regering en de Tweede Kamer zicht kunnen houden op de voortgang van de EHS.

Om de knelpunten in de uitvoering van het EHS-beleid weg te nemen wordt aanbevolen:

- de EHS duidelijker te lokaliseren;
- de planologische bescherming van de EHS te bevorderen;
- de toepassing van het principe van vrijwilligheid te evalueren en eventueel te heroverwegen;
- zorgvuldiger te kiezen uit realisatiewijzen;
- de mogelijkheden te onderzoeken om de continuïteit van agrarisch natuurbeheer te bevorderen;
- ervoor te zorgen dat er een integraal plan voor natuurdoelen en milieucondities komt.

Opvolging in POP

Dit is niet aan de orde gezien het tijdstip van publicatie in het laatste jaar van POP1.

Ecologische evaluatie regelingen voor natuurbeheer; Programma Beheer en Staatsbosbeheer 2000-2006. Opgesteld door MNP in samenwerking met Wageningen UR (mei 2007).

De in dit kader verzamelde data, ontwikkelde modellen, inzichten, kennis en uitkomsten zijn direct gebruikt in de ex post evaluatie POP1. Deze studie is in 2007 verschenen waardoor van enige opvolging in POP1 geen sprake meer kon zijn.

Aandachtspunten OECD Rural Policy Reviews Netherlands. Opgesteld door de OECD (juni 2008).

Nederland heeft wat betreft het plattelandsbeleid de ambitie om initiatieven op gebiedsniveau sterker te integreren. Er is een streven naar een meer horizontale coördinatie van (plattelands)beleid, waarbij beleid wordt gemaakt vanuit een territoriale benadering. Hierbij staan gebieden in plaats van sectoren centraal en zijn investeringen het belangrijkste instrument. De OECD spreekt in dit geval van een 'nieuw plattelandsparadigma'. Volgens de OECD heeft Nederland met de Agenda Vitaal Platteland, waarbij provinciale en lokale overheden beleid omzetten in concrete acties en deze integreren in regionale en lokale plannen, al een voorzichtig begin gemaakt met de territoriale benadering (OECD, 2006a; 2006b). Echter, het Nederlandse plattelandsbeleid is volgens de OECD nog wel sterk eenzijdig gericht op landbouw en natuur. Daarnaast is in het regionaal economisch beleid geen echte focus op het platteland. Het is volgens de OECD goed om het plattelandsbeleid meer te verbinden met beleid op andere terreinen. Hierbij kan Nederland leren van Engeland en Finland, landen waar volgens de OECD concreet wordt gestreefd naar meer coherentie in het plattelandsbeleid (OECD, 2008).

Bijlage 4

Logical Diagram of Impacts (LDI's) per prioritair doel

Deze bijlage behoort bij hoofdstuk 3 uit Deel 1 van de rapportage.

In fase 1 van de evaluatie, de structurering, zijn we begonnen met het opstellen van een Logical Diagram of Impacts (LDI's) voor ieder prioritair doel. De LDI's geven de verwachte outputs, outcomes en impacts en de veronderstelde relaties daartussen weer. In de LDI's is tevens aangegeven welke EU indicatoren (die gekoppeld zijn aan EU-vragen) gebruikt worden om bepaalde effecten te meten en welke aanvullende/nieuwe indicatoren gebruikt worden. Dit laatste geldt vooral bij de output resultaten. Hierbij gaat het bijvoorbeeld om het aantal projecten, aantal investeringen, aantal activiteiten, aantal voorzieningen, enzovoort.

In deze bijlage wordt per prioritair doel de LDI gepresenteerd en de logica beschreven. Daarnaast wordt kort ingegaan op de daarbij horende (en vooraf) geïnventariseerde externe ontwikkelingen die van bepalende invloed kunnen zijn op het resultaat van POP1, zoals grondprijsontwikkeling, conjunctuur ontwikkelingen enzovoorts.

1. Ontwikkelen van een duurzame landbouw

Logica 1 (met betrekking tot Provinciale Programma's A, G, M; en DEMO)

Investerings in het innovatief vermogen rond productie en afzet op primaire bedrijven verbetert de kwaliteit van producten. Dit bevordert de marktsituatie van land- en tuinbouwproducten en houdt tevens het inkomen van de plattelandsgemeenschap op peil.

Externe invloeden

De mate van risicobeheersingsinnovaties door overige ondersteuning van innovatieprocessen door overheden en keten. Marktpositie primaire bedrijf binnen betreffende keten. Algemene marktontwikkeling.

Logica 2 (met betrekking tot Provinciaal Programma A; en DEMO)

Door te investeren in het innovatief vermogen en in nieuwe teelten en oogstmethoden op primaire bedrijven wordt de factorproductiviteit verhoogd. Dit heeft een positieve invloed op het bruto inkomen van primaire bedrijven en levert daarmee een bijdrage aan het verbeteren van het inkomen van de plattelandsgemeenschap.

Externe invloeden

Marktpotentie nieuwe teelten, technische ontwikkeling.

Logica 3 (met betrekking tot Provinciaal Programma's A, G en M)

Door het bevorderen van samenwerkingsverbanden verbetert de productkwaliteiten (onder andere door de invoering van kwaliteitslabels) en kunnen (nieuwe) producten beter in de markt gezet worden. Hierdoor verbetert de marktsituatie voor basisproducten uit de land- en tuinbouw.

Externe invloeden

Algemene en specifieke marktsituatie

Logica 4 (met betrekking tot Provinciale Programma's G en M)

Het stimuleren van ketenvorming tussen producten, verwerking van afzet van agrarische producten, bevordert de samenwerking en het vertrouwen tussen de verschillende schakels in de keten. Door deze bundeling van krachten wordt de marktsituatie voor basisproducten uit de land- en tuinbouw verbeterd.

Externe invloeden

Mogelijke economische voordelen voor alle samenwerkende partijen.

Logica 5 (niet op ingezet)

Logica 6 (met betrekking tot Provinciaal Programma A en RSBP)

Het stimuleren van de omschakeling naar biologische landbouw vergroot het biologische landbouwareaal en het aantal biologische bedrijven. Hierdoor neemt:

- het inkomen van de omgeschakelde agrariërs toe en verbetert daarmee ook het inkomen van de gehele plattelandsgemeenschap;
- het gebruik van minerale meststoffen en gewasbeschermingmiddelen af, waardoor een bijdrage geleverd wordt aan de bescherming en verbetering van het milieu;
- het gebruik van kwaliteitslabels (bijvoorbeeld EKO-labels) toe, waardoor de marktsituatie van basisproducten uit de land- en tuinbouw wordt verbeterd.

Externe invloeden

Marktontwikkeling biologische producten (onder andere door stimulering biologische producten door overheid).

Logica 7 (met betrekking tot Provinciaal Programma A en RSG)

Het ontwikkelen van duurzame bedrijven door reconstructie van sectoren rust bedrijven toe op toekomstige marktontwikkelingen. Een verbeterde structurering van sectoren zal leiden tot modernisering en schaalvergroting. Dit traject leidt tot een verbetering van de inkomenspositie van gesubsidieerde bedrijven, en waardoor dus ook een bijdrage wordt geleverd aan het op peil houden en verbeteren van het inkomen van de plattelandsgemeenschap. Modernisering en schaalvergroting zullen leiden tot een verbetering van de milieupositie van bedrijven en daarmee de sector. Ook kan modernisering door toepassing van de nieuwste technieken leiden tot een verbetering van de arbeidsomstandigheden.

Externe invloeden

Ruimtelijke Ordeningsbeleid en technische ontwikkelingen binnen sectoren (mate van vernieuwing).

Vervolg Logica 7 (met betrekking tot Provinciaal Programma K, VS, RBB, LIW-kavelaanvaarding, SGB-Milieu, LIW-Milieu, LIW-Inrichting en DEMO)

De regeling Verwerving Staat (VS) wordt door de BBL (Bureau Beheer Landbouwgronden) gebruikt om landbouwgrond op te kopen. De grond wordt daarna tijdelijk verpacht of ingezet voor natuur. Dit heeft tot gevolg dat agrariërs door de verkoop van de grond het geld kunnen gebruiken om te investeren in het bedrijf. Voor de natuur betekent dit dat de landschappen worden behouden/verbeterd. Het effect is het inkomen van de plattelandsgemeenschap te verbeteren door de nieuwe investeringen en bescherming van het milieu.

Externe invloeden

Grondprijsontwikkeling, natuurbeleid.

De RBB is ingezet voor het kopen van bedrijven voor hervestiging en bedrijven voor bedrijfsbeëindiging. Door het kopen van de gronden met als doel reconstructie, konden de sectoren duurzaam worden ontwikkeld. Het gevolg is dat het landbouwinkomen op peil is gehouden of verbeterd. Het zorgt tevens voor het afremmen van de ontvolking op het platteland bij gronden/bedrijven die zijn gekocht voor hervestiging.

Externe invloeden

Ruimtelijke ordeningsbeleid.

De LIW-Kavelaanvaarding is ingezet om aan de wettelijke bepaling te voldoen dat een eigenaar in het ruilproces grond terugkrijgt van dezelfde aard en hoedanigheid als hij bezat. Dit kan een verandering van het bruto inkomen op landbouwbedrijven tot gevolg hebben. De LIW-Kavelaanvaarding zorgt er tevens voor dat productieve structuren in stand worden gehouden of verbeterd. Een indirect effect is er op de investeringen die gedaan worden in de landbouw.

Het Provinciaal Programma K richt zich op de te maken kosten die komen bij het proces van herverkaveling. Dit heeft tot gevolg dat de bedrijven een gelijkwaardige of verbeterde perceelstructuur krijgen. Tevens kan dit leiden tot een verbeterde inkomenspositie van de begunstigde landbouwers.

De regelingen DEMO, LIW-Milieu, LIW-Inrichting en SGB-Milieu richten zich op de verduurzaming van bedrijven door reconstructie van sectoren. Hierdoor verbeteren de milieuprestaties (bijvoorbeeld bij energie, nutriënten en gewasbescherming). Dit levert een bijdrage aan de bescherming en verbetering van het milieu.

Logica 8

Het Provinciaal Programma C is ingezet om invulling te geven aan het doel scholing en begeleiding van ondernemers, gericht op maatschappelijk georiënteerd ondernemerschap. Dit zorgt ervoor dat ondernemers meer inzicht krijgen in hun eigen bedrijf en bedrijfsvoering om zo betere keuzes te kunnen maken. Tevens zijn ondernemers minder afhankelijk van externe adviseurs, wat een kostenbesparing op bedrijfsniveau tot gevolg heeft.

Externe invloeden

Meer sturing op ondernemerschap door bijvoorbeeld overheid bij subsidieverlening en banken bij kredietverlening. Algemeen opleidingsniveau startende agrariërs.

2. Verhogen van de kwaliteit van natuur en landschap

Logica

- Logica 1: door het nemen van milieu- en beheersmaatregelen in de landbouw te stimuleren met subsidie neemt de milieudruk op natuur af waardoor de natuurwaarden (biodiversiteit) worden behouden of verhoogd.
- Logica 2: door aankoop van gronden kunnen terreinen worden ingericht als natuurgebied en onder beheer gebracht van natuurorganisaties waardoor natuurlijke leefgebieden van soorten worden vergroot.
- Logica 3: uitbreiding van bos door aanplant op landbouwgronden binnen de EHS (Ecologische hoofdstructuur) of belangrijke recreatieve gebieden kan de ecologische, economische en maatschappelijke functies van een gebied versterken.

Achtergrond logica 1

Het prioritaire doel 'Natuur en Landschap' richt zich op het behoud en herstel van onder andere natuurwaarden in het landelijk gebied. Voor behoud van de biodiversiteit van natuur is het belangrijk dat de bedreigingen van bijvoorbeeld vermessing door een overschot van stikstof uit de landbouw flink wordt verminderd. Om de vermessing tegen te gaan worden milieumaatregelen genomen en andere beheeractiviteiten door boeren uitgevoerd. Deze maatregelen zijn geoperationaliseerd in verschillende regelingen voor bijvoorbeeld agrarisch natuurbeheer (SAN en RBON). Een belangrijke beheersafpraak in de SAN is het verbod op het gebruik van mest of van een specifieke soort of hoeveelheid mest. De effecten zijn direct dat de productie van deze gronden vermindert en dat de diversiteit van soorten toeneemt. Echter, de afname in productie leidt tot een achteruitgang in inkomen van de betreffende boer. Dit wordt gecompenseerd door de SAN-subsidie. *Externe invloed*: de deelnamebereidheid van boeren.

Voor behoud van de biodiversiteit staat in de regelingen dat boeren bepaalde maatregelen nemen en/of beheeractiviteiten uitvoeren die de aanwezige biodiversiteit vergroten. Denk hierbij aan uitgesteld maaibeheer, wat belangrijk is voor de overleving van de weidevogelkuijken. Uitgesteld maaibeheer leidt tot een afname van de productie, maar beïnvloedt ook de kwaliteit van de eerste snede. Ook hier geldt: de afname in productie leidt tot een achteruitgang in inkomen van de betreffende boer, wat gecompenseerd wordt door de SAN-subsidie. *Externe invloed* is de deelnamebereidheid van boeren maar ook bijvoorbeeld de overleving van de vogels op hun trek naar en overwintering in Afrika.

Achtergrond logica 2

Een andere manier die in Nederland toegepast wordt om behoud van natuurwaarden te realiseren en/of te behouden is natuurbeheer door Particuliere Natuurbeherende organisaties van natuurterreinen die zij bezitten. De toegepaste regelingen zijn naast de SN, Provinciaal Programma T en de Regeling Particuliere Terreinbeherende Organisaties (RPTO). In de RPTO en Provinciaal Programma T wordt grond aangekocht en ingericht voor herstel van natuurwaarden. Door vergroting van een natuurgebied neemt ook de milieudruk op dat gebied af en worden leefgebieden van soorten vergroot. *Externe invloed*: de grondmarkt, in de vorm van beschikbaarheid van geschikte te verwerven gronden en de prijs.

Achtergrond logica 3

Bossen in Nederland hebben een belangrijke natuur- en recreatiefunctie. Uitbreiding van bos op landbouwgrond binnen de EHS of belangrijke recreatieve gebieden kan de economische, ecologische en maatschappelijke func-

ties van een gebied versterken. Bosuitbreiding binnen de EHS kan bijvoorbeeld habitatgebieden beschermen tegen externe milieu-invloeden en gebieden met elkaar verbinden, zodat de ruimtelijke samenhang wordt vergroot. *Externe invloed:* de deelnamebereidheid van boeren om landbouwgrond te verkopen of te beplanten.

3. Omschakelen naar duurzaam waterbeheer

Logica

- Logica 1: het watersysteem wordt aangepast, waardoor minder gebiedsvreemd water hoeft te worden ingelaten. Hierdoor neemt de kwalitatieve verdroging af en de biodiversiteit toe.
- Logica 2: door een verbetering van het peilbeheer neemt de verdroging van natuur en landbouwgrond af. Hierdoor neemt voor de natuur de biodiversiteit toe en voor de landbouw neemt het inkomen toe. Dit komt doordat de productie toeneemt en/of minder beregend hoeft te worden, waardoor kosten worden bespaard; dit heeft een positief effect op het inkomen. Er dient wel opgemerkt te worden dat de belangen van de landbouw en natuur tegenstrijdig kunnen zijn, omdat de optimale waterpeilen verschillen.
- Logica 3: door het saneren van riooloverstorten en aanleg van riolen en rioolvervangende systemen neemt de kwaliteit van het water toe, met positief effect op de biodiversiteit.
- Logica 4: door peilbeheer in veenweidegebieden aan te passen wordt de bodemdaling vertraagd, waardoor een waardevol cultuurlandschap wordt behouden.
- Logica 5: door het aanleggen van retentiebekken en inrichten van calamiteitenpolders neemt de veiligheid voor het platteland en de stad toe.
- Logica 6: doordat de waterkwaliteit van het grond en oppervlaktewater verbetert, kunnen agrariërs grond- en oppervlaktewater gebruiken voor het drenken van vee en voor beregening, waardoor de kosten afnemen en/of de opbrengsten toenemen; hierdoor stijgt het inkomen van de agrariër.

Externe invloeden: klimatologische ontwikkelingen, waardoor extremere neerslag. Bereidheid van agrariërs om mee te werken in anti-verdrogingsmaatregelen. De landbouwmilieumaatregelen, zoals onder andere de Nitraatrichtlijn, en de positieve effecten van de Kaderrichtlijn Water.

4. Bevorderen diversificatie economische dragers

Binnen het opgestelde LDI voor het prioritaire doel Diversificatie zijn de volgende verbanden verondersteld:

- de regeling SGB-Diversificatie is van invloed op de inkomenspositie van de begunstigde landbouwers. De subsidie moet ertoe leiden dat de inkomenspositie verbetert, en daarmee het behoud van werkgelegenheid op bedrijf en de regio;
- het Provinciaal Programma P richt zich op het ontwikkelen van alternatieve activiteiten op agrarische bedrijven. Dit heeft een positieve invloed op de inkomens en daarmee op de werkgelegenheid op het bedrijf en in de regio;
- het doel (het bevorderen van optimale afstemming tussen alle ruimtegebruikers van het platteland) betekent een toename van vooral recreanten en daarmee een groter bereik en meer potentie voor economische dragers op het platteland;
- het stimuleren van de ontwikkeling van primaire bedrijven die agrarische producten verwerken of vermarkten heeft geen invulling gekregen binnen het prioritaire doel 'Diversificatie'. Wel zijn onder het prioritaire doel 'Duurzame landbouw' de Provinciale Programma's G en M ingezet om dit doel te behalen. Verwerking geeft extra toegevoegde waarde op het bedrijf en daarmee op het inkomen. Een verbeterde afzetmethode van producten geeft meer kans op het genereren van winst (inkomen) en een toenemende toekomstige afzet;
- het bevorderen van het beheer van natuur en landschap door agrarische bedrijven zal leiden tot een aantrekkelijker regio voor recreatie en toerisme; dat heeft economisch gezien een positief effect op de regio. Ook zal landschapsbeheer leiden tot iets meer regionale werkgelegenheid.

Externe invloeden

Behalve via POP1 wordt in Nederland beleid in het kader van diversificatie uitgevoerd door onder andere de Agenda voor een Vitaal Platteland (AVP) en de Taskforce Multifunctionele Landbouw. Het AVP geeft nationaal het

beleidsmatige kader voor de programma's die voor de periode na 2006 zullen worden opgesteld. Provinciaal beleid is hier mede op afgestemd, in het bijzonder via het ILG (Investeringsbudget Landelijk Gebied). Het AVP gaat uit van een integraal perspectief en richt zich op de economische, ecologische en sociaal-culturele aspecten van het platteland. De Taskforce Multifunctionele Landbouw heeft zich als beleidsdoel gesteld in de periode 2008-2011 een forse impuls te geven aan de multifunctionele invulling van een ondernemend en veelzijdig platteland.

5. Bevorderen van recreatie en toerisme

Logica

Op basis van de door ons opgestelde LDI voor het prioritaire doel Recreatie en toerisme worden de volgende verbanden vastgesteld:

- investeringen in de aanleg van fiets-, wandel- en ruiterspaden, verbeteren en versterken de toeristisch recreatieve infrastructuur. Een toegankelijker landelijk gebied trekt extra recreanten en toeristen aan;
- de verbeterde infrastructuur en het ondersteunen van bedrijven met verbrede inkomensmogelijkheden bieden meer kans voor toerisme op agrarische bedrijven, en daarmee behoud of toename van werk, omzet en inkomen. Een hoger inkomen heeft een positief effect op de levensvatbaarheid van de bedrijven;
- samenwerkingsverbanden bij (nieuwe) toeristische activiteiten. Dit biedt bij een toename van toeristen meer mogelijkheden tot een versterking van de economische positie van agrarische bedrijven, maar ook van andere economische dragers op het platteland (zoals horeca, winkels en dergelijke).

Externe invloeden

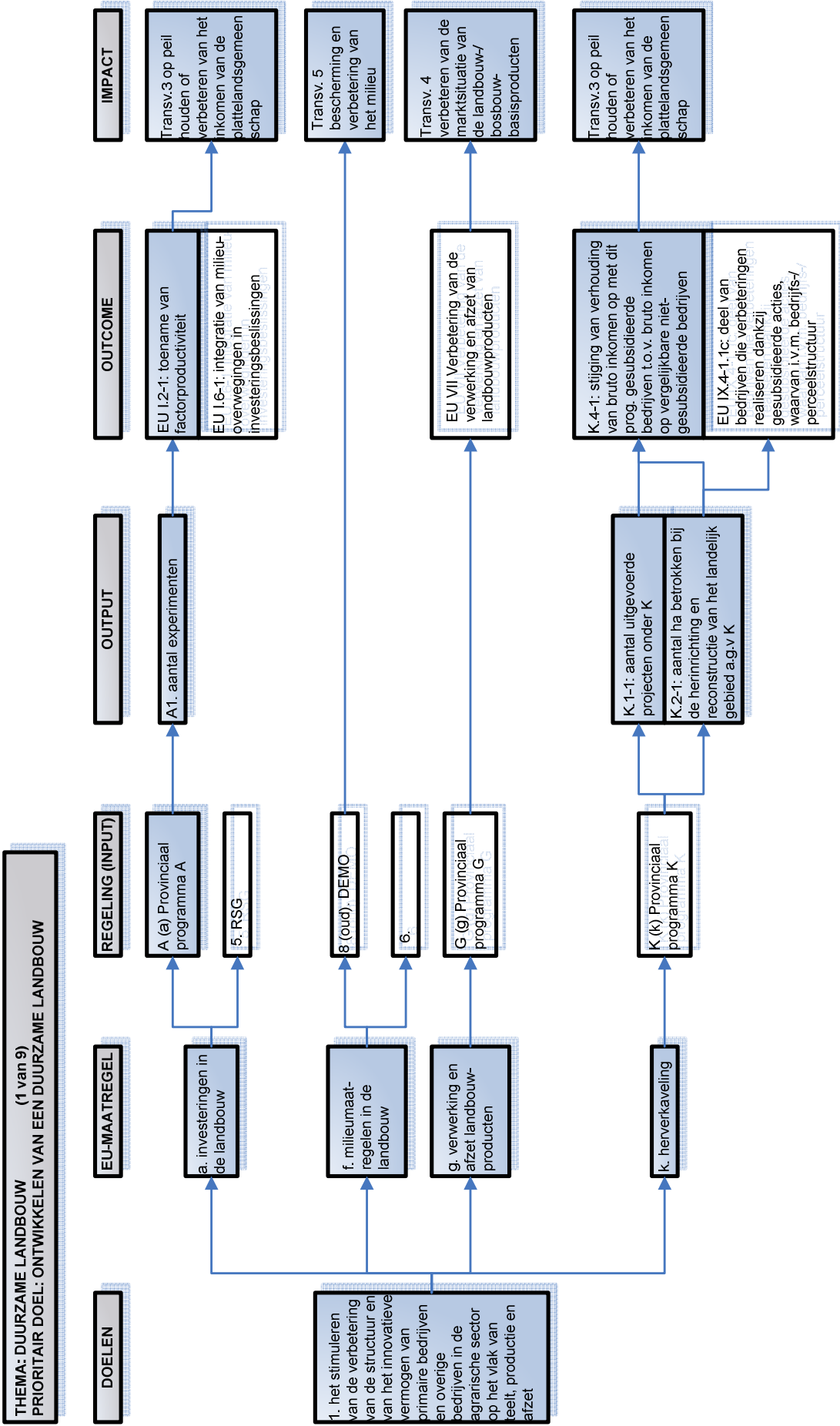
De resultaten worden in sterke mate beïnvloed door factoren als weersomstandigheden in Nederland en de heersende economische conjunctuur. Een negatieve conjunctuurontwikkeling kan leiden tot meer thuis blijven, maar ook tot kiezen voor binnenlandse vakanties in plaats van naar het buitenland te gaan. Laatstgenoemde ontwikkeling beïnvloedt de Nederlandse recreatie en het toerisme op een positieve wijze.

6. Bevorderen van de leefbaarheid

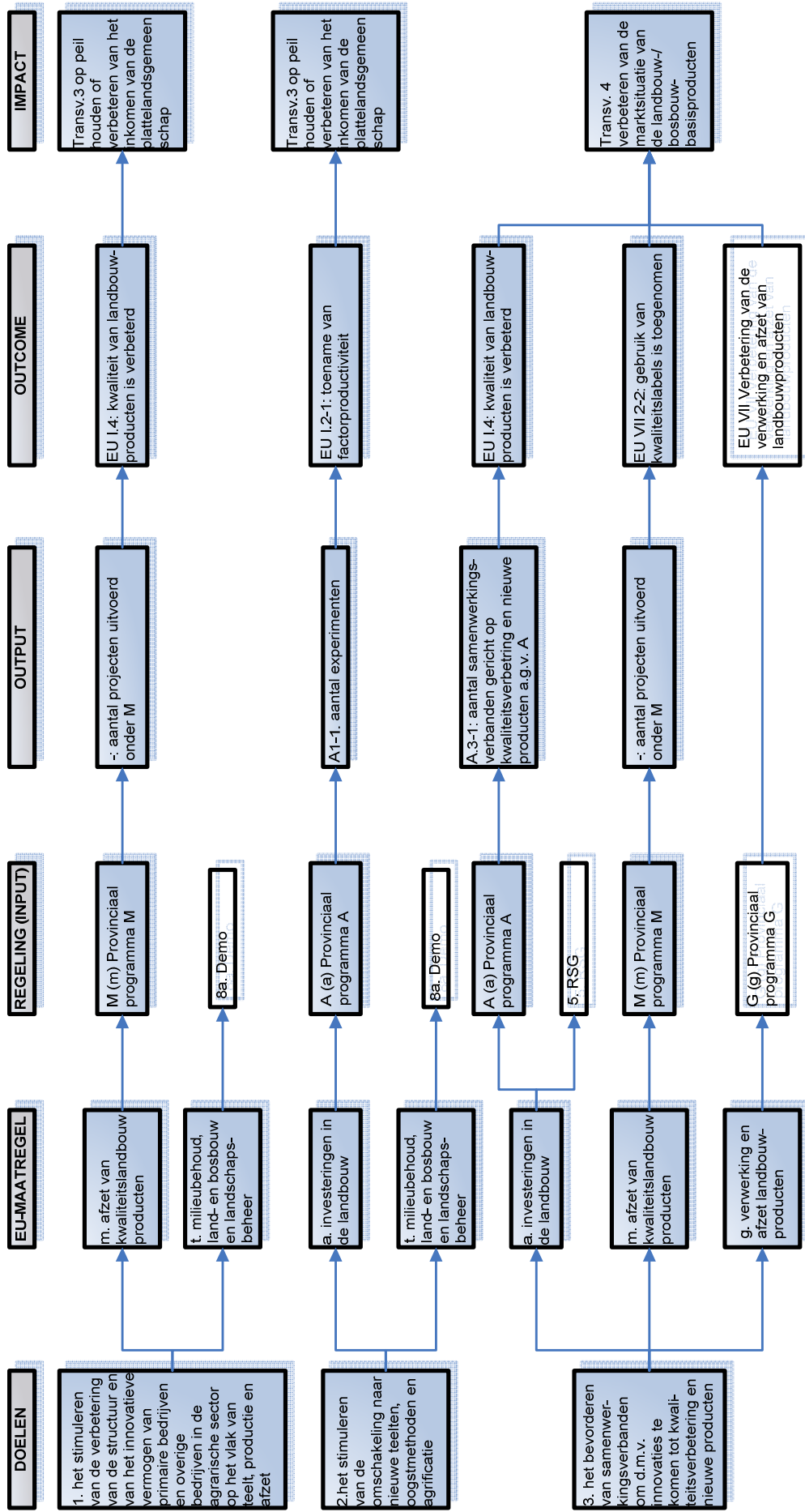
Logica

- Het prioritaire doel Leefbaarheid richt zich op behoud en versterking van de sociaaleconomische leefbaarheid van plattelandskernen. Hiervoor is het noodzakelijk dat werkgelegenheid wordt behouden en dat kernen blijven voorzien in diverse sociaal-maatschappelijke voorzieningen (kwantitatief en kwalitatief). Daarnaast is het van belang dat de culturele identiteit, sociale samenhang en sociale en fysieke veiligheid worden behouden en verbeterd. Om dit te realiseren stimuleert het POP diverse maatregelen. Directe effecten zijn bijvoorbeeld de realisatie en instandhouding van sociaal-maatschappelijke (multifunctionele) en culturele voorzieningen, investeringen in kleine kernen en versterking veiligheid door verbeterde (landbouw)infrastructuur. De verwachte impact is een behoud van de leefbaarheid van het platteland en daaraan gerelateerd behoud van werkgelegenheid en plattlandsbevolking (voorkómen ontvolking).

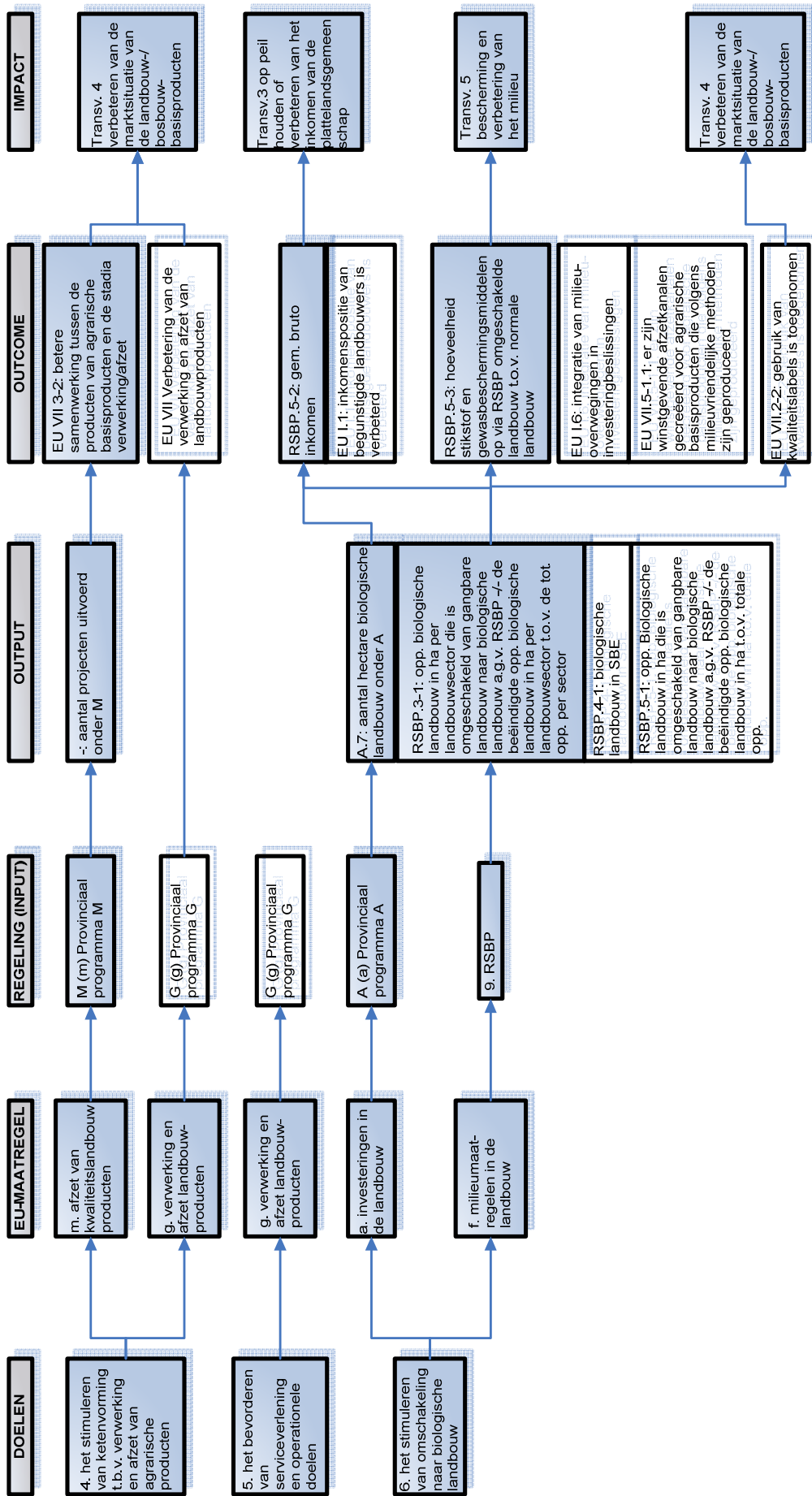
Externe invloeden zijn bereidheid van overheden en andere maatschappelijke organisaties om mee te financieren in voorzieningen (zoals OV) en de mate waarin inwoners zich gebonden voelen aan hun dorp (sociale binding). Andere externe factoren zijn de woningmarkt (stijgende prijzen door concurrentie van kapitaalkrachtige stedelingen), nationaal beleid voor openbaar vervoer en een restrictief ruimtelijk beleid.

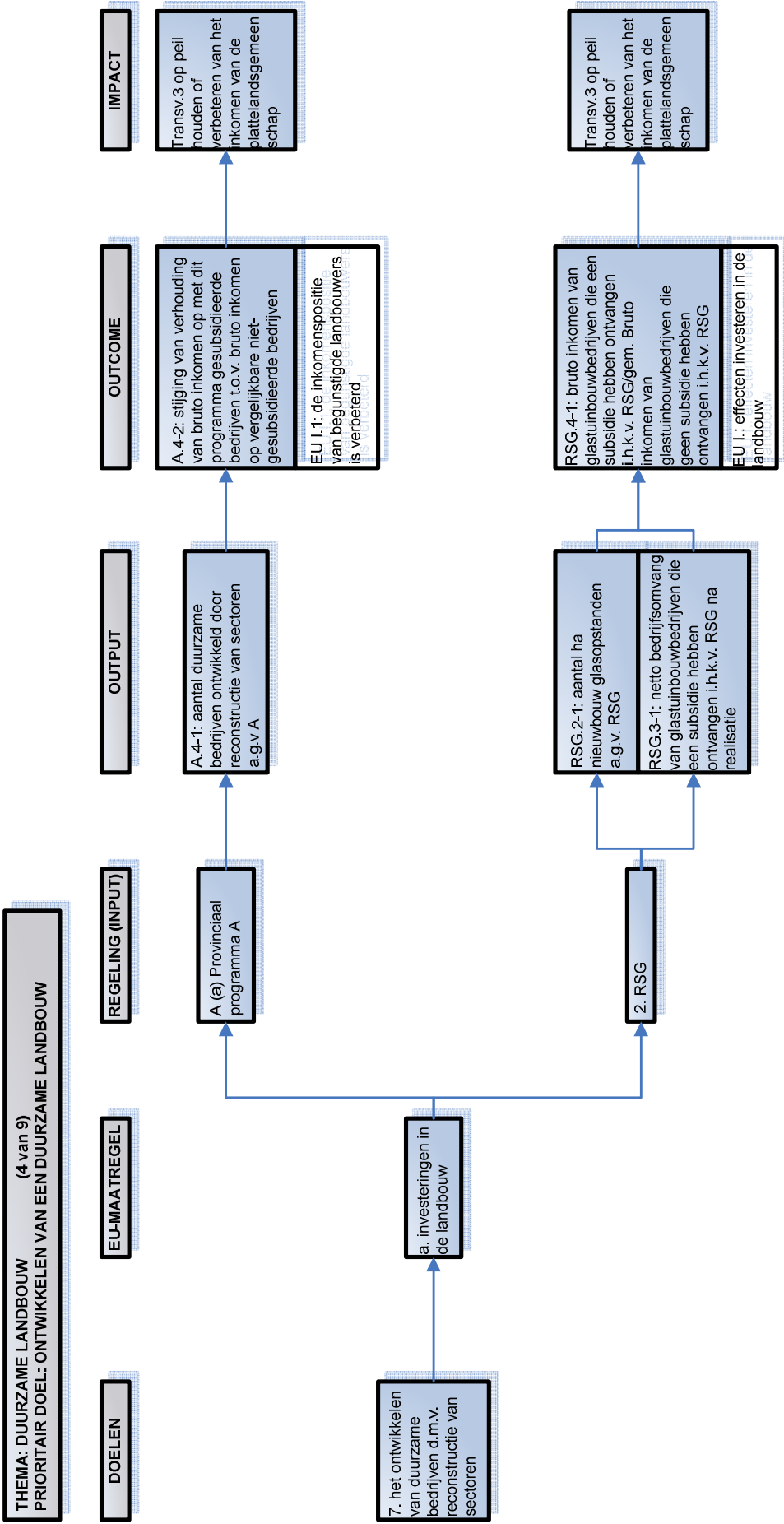

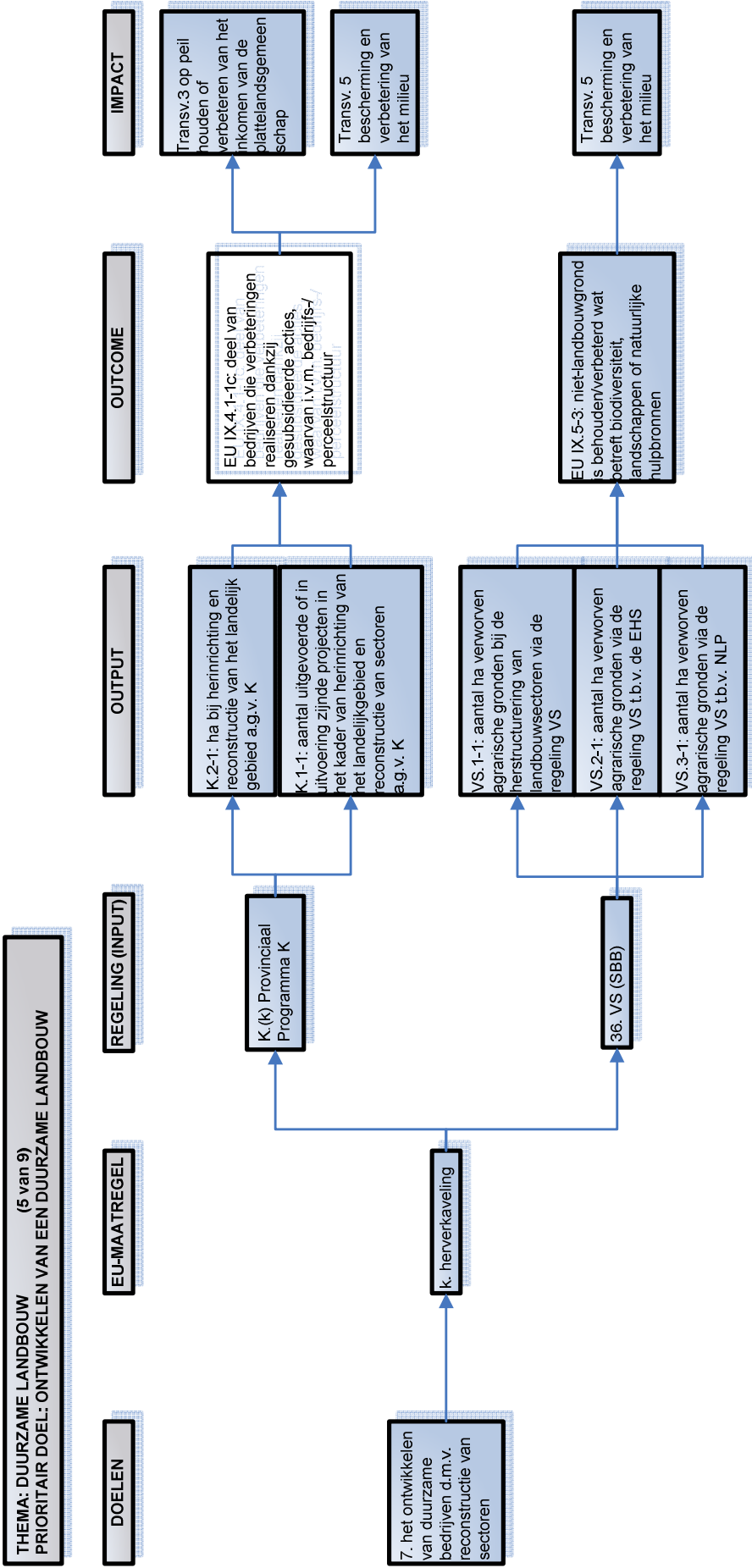
THEMA: DUURZAME LANDBOUW (2 van 9)
PRIORITAIR DOEL: ONTWIKKELEN VAN EEN DUURZAME LANDBOUW

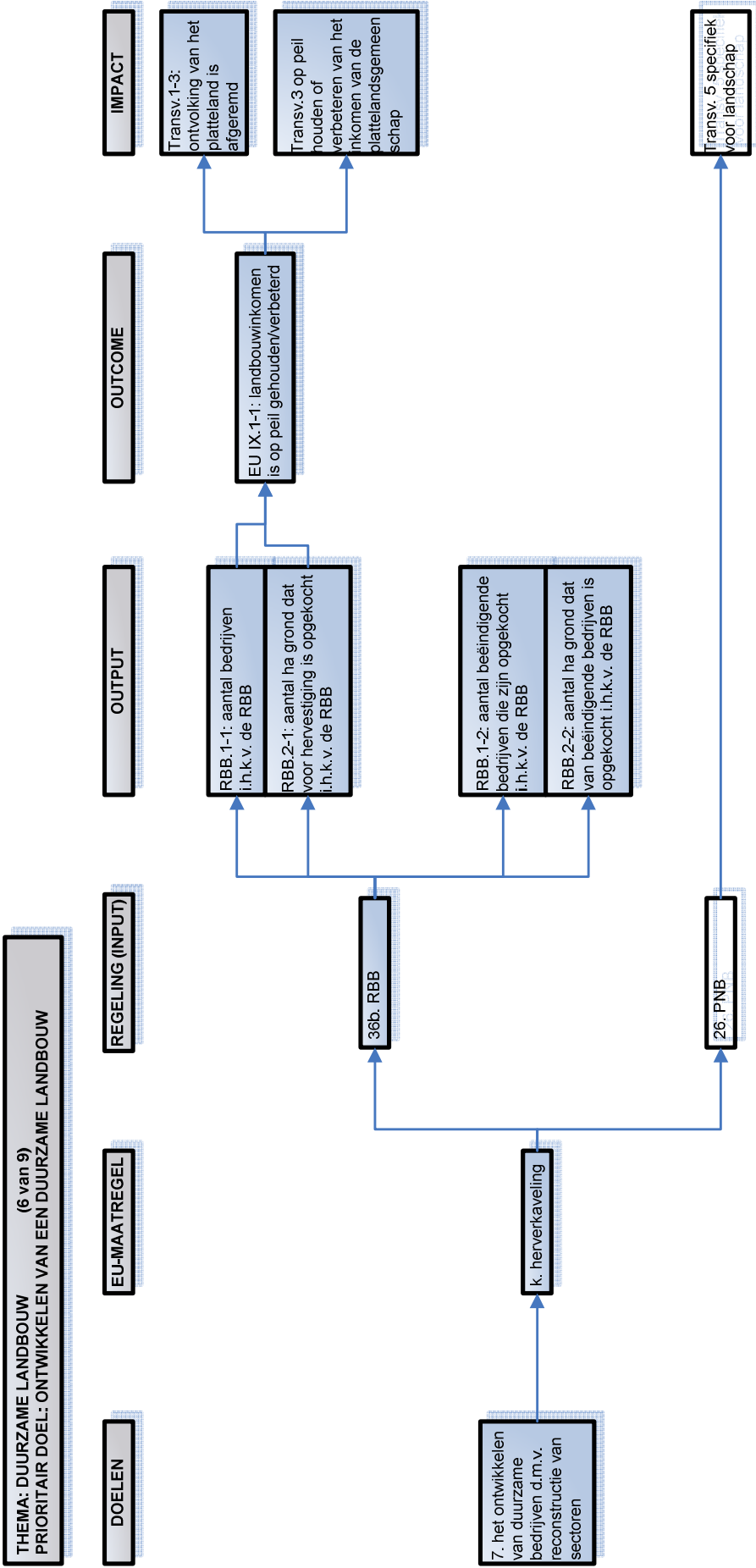

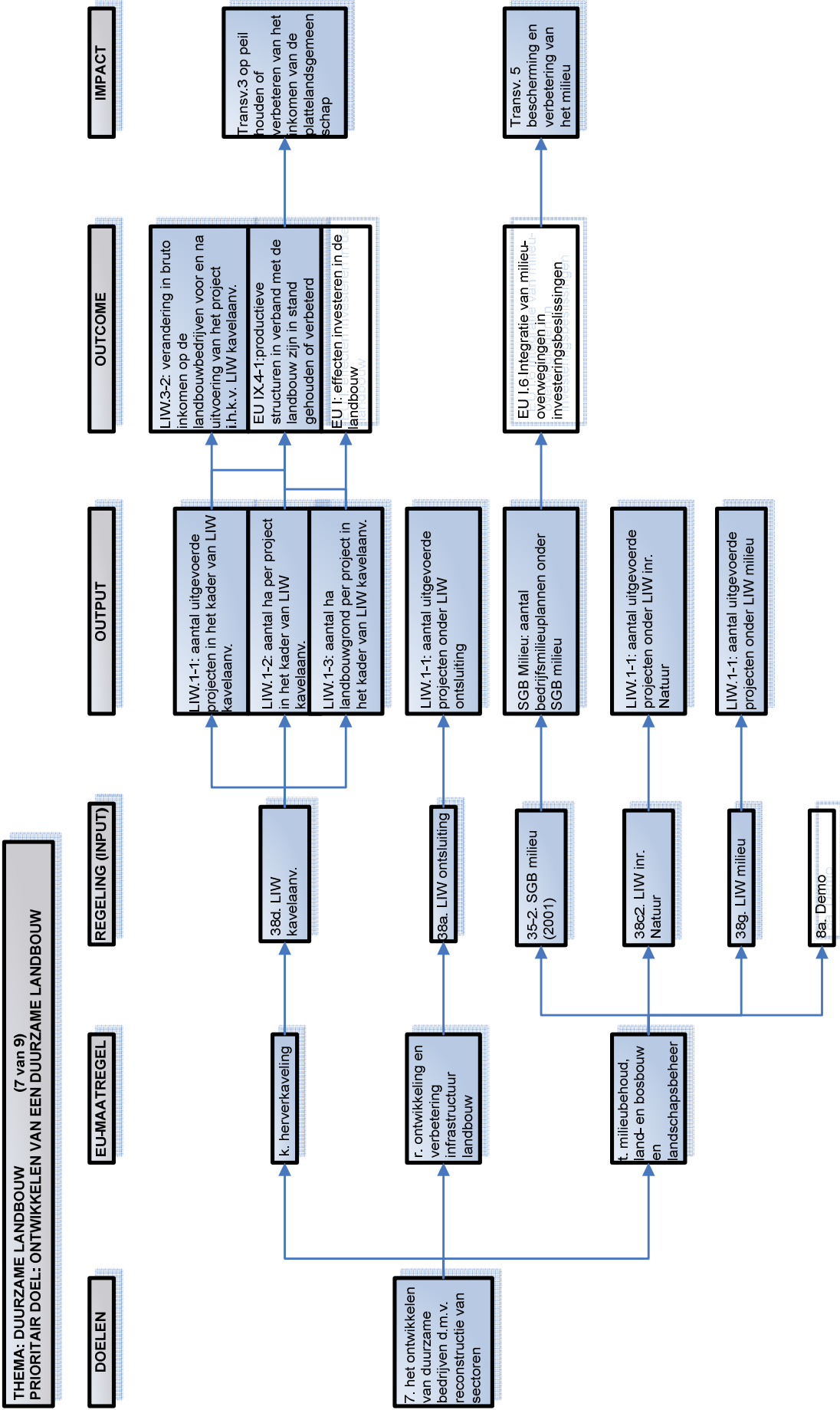
THEMA: DUURZAME LANDBOUW (3 van 9)
PRIORITAIR DOEL: ONTWIKKELEN VAN EEN DUURZAME LANDBOUW

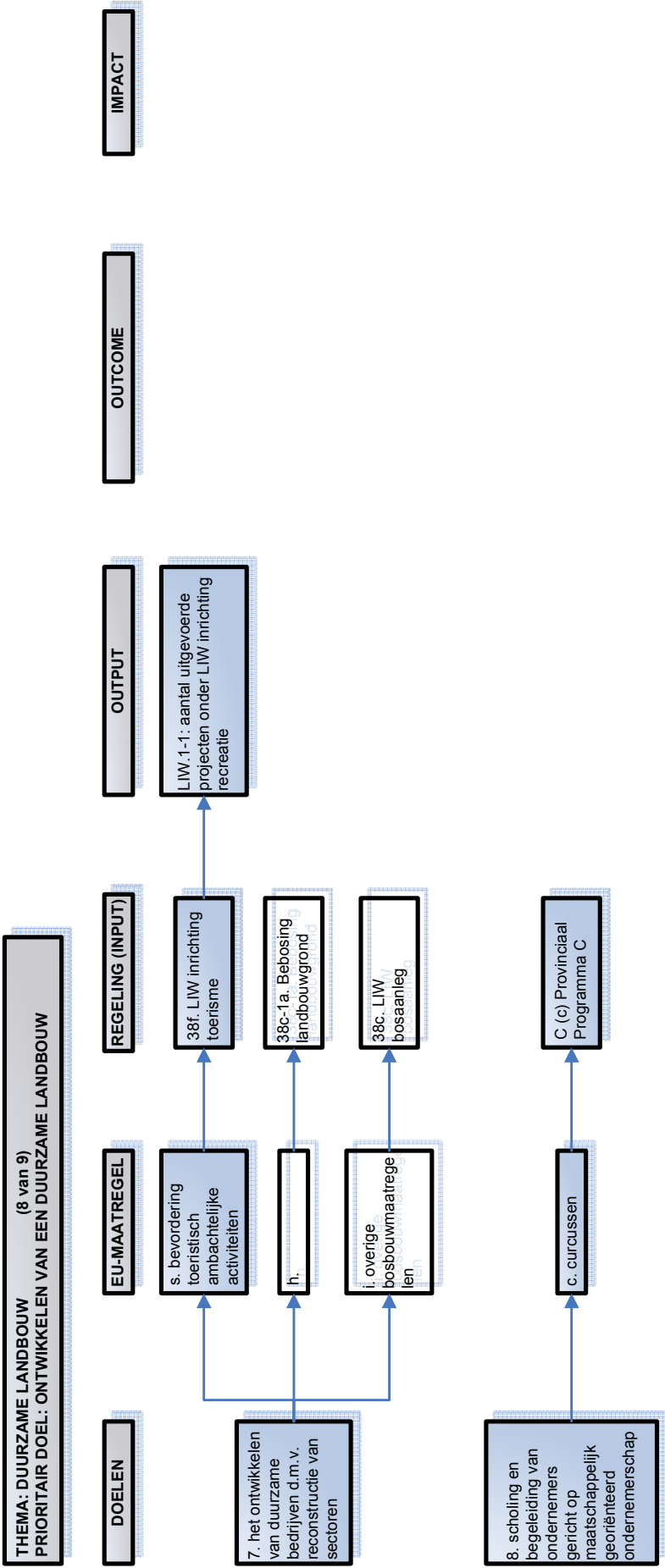

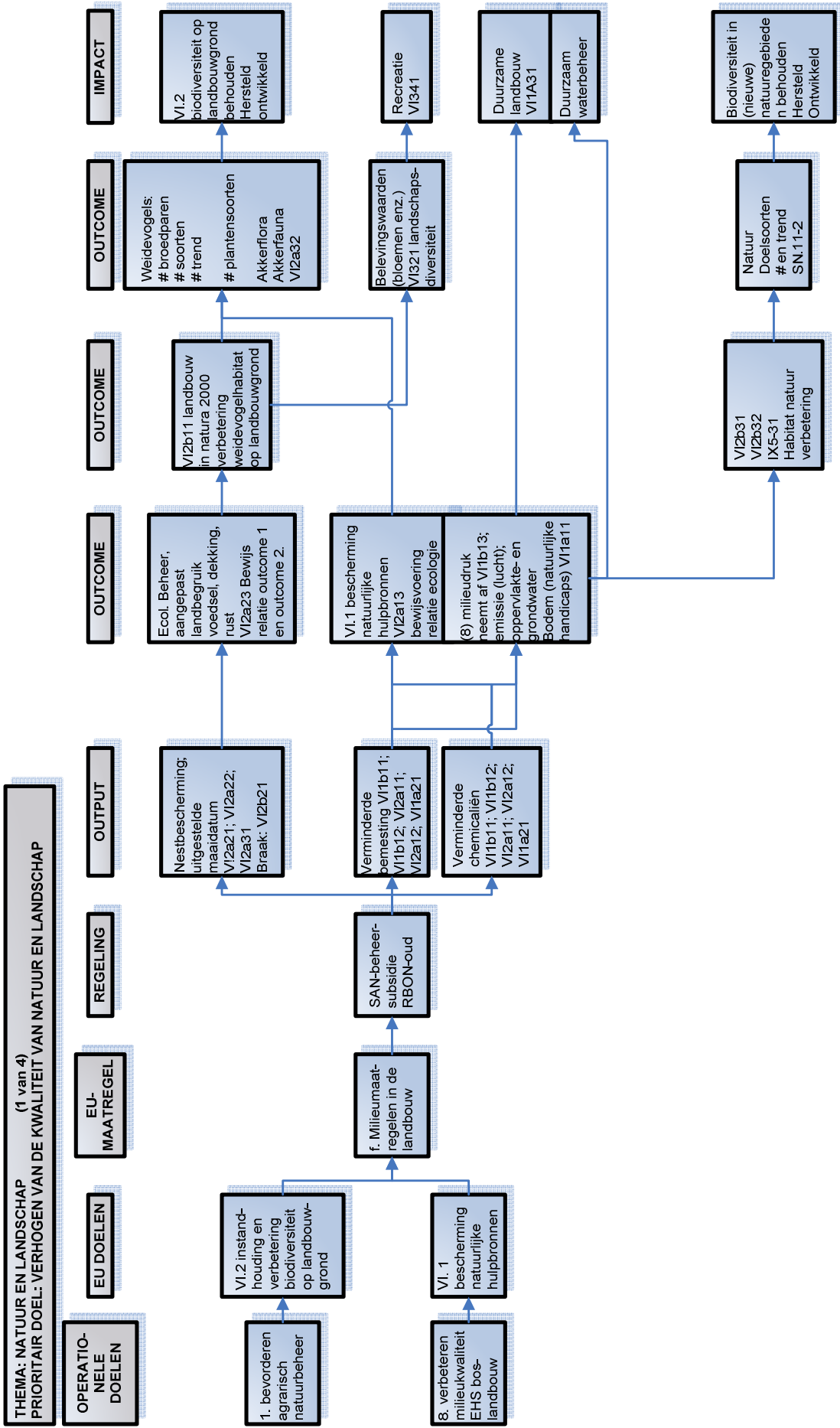

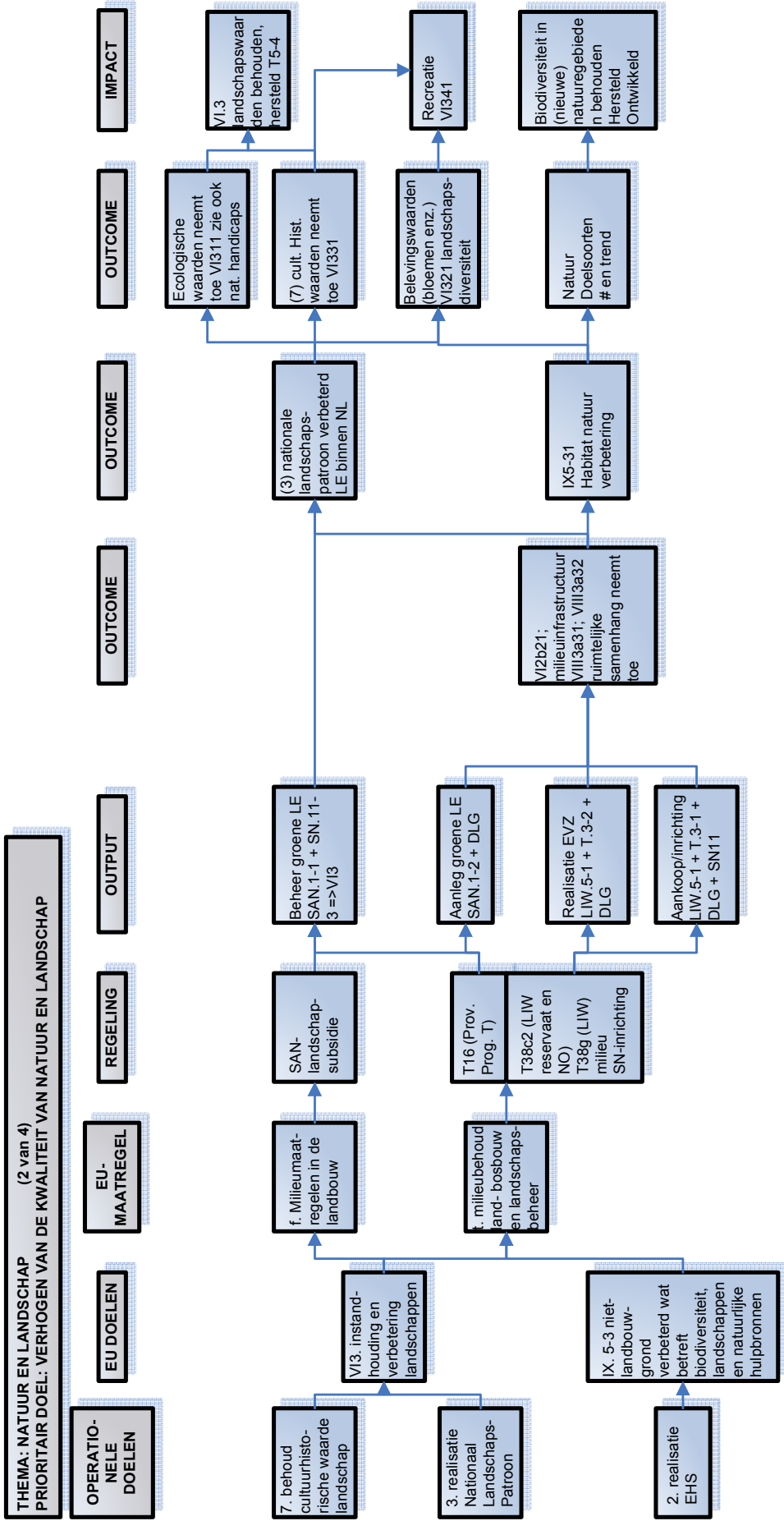

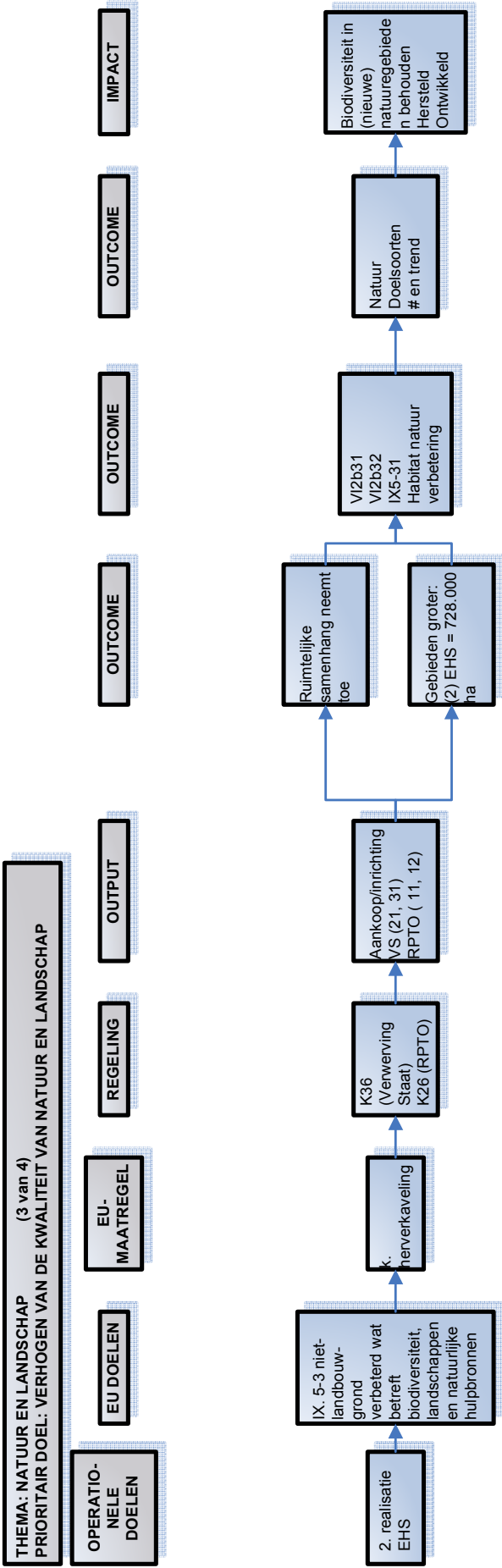

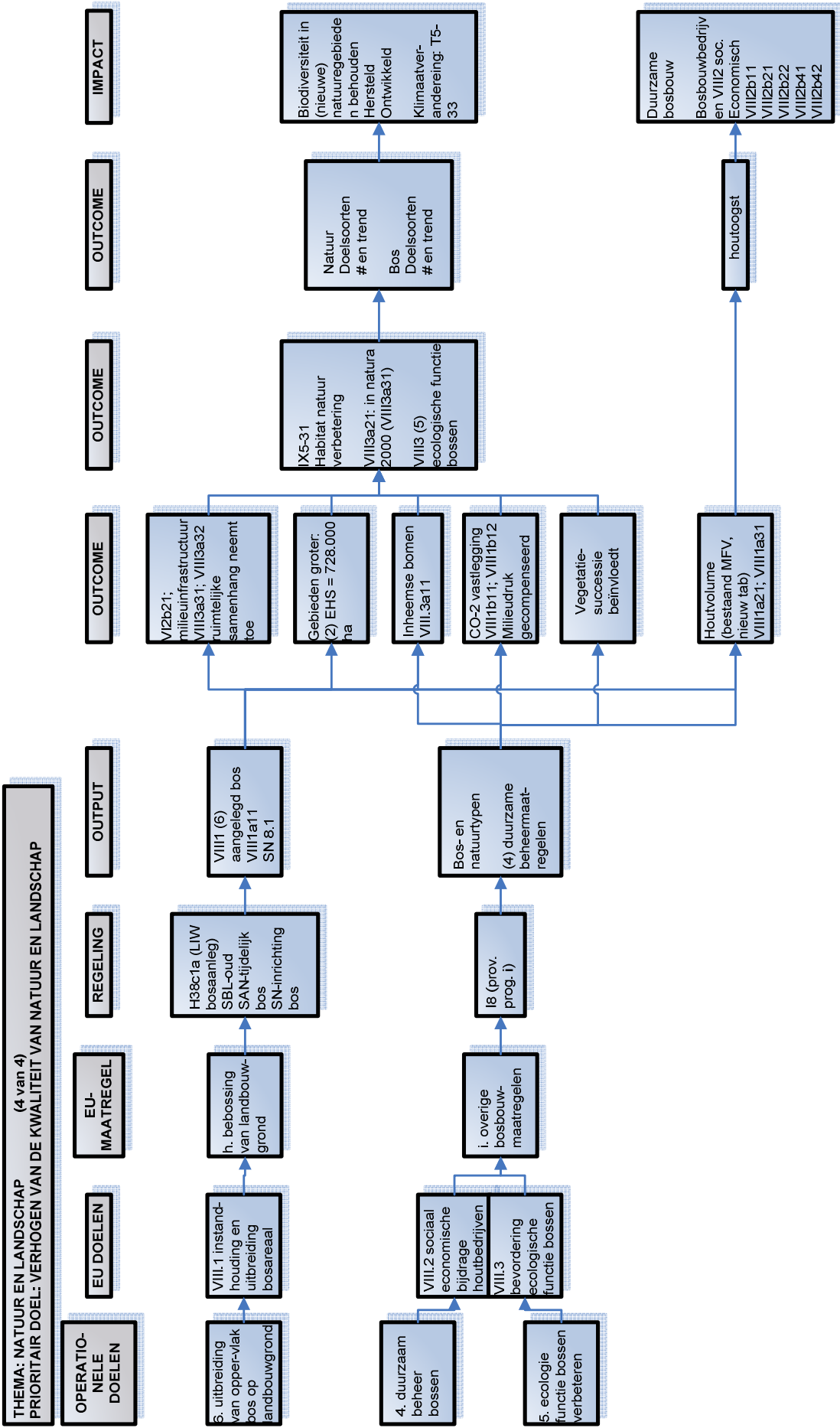
THEMA: DUURZAME LANDBOUW (9 van 9)
PRIORITAIR DOEL: ONTWIKKELEN VAN EEN DUURZAME LANDBOUW

DOELEN	EU-MAAATREGEL	REGELING (INPUT)	OUTPUT	OUTCOME	IMPACT
het bevorderen van een sociaal verantwoorde uitstroom van agrariërs	a. Stimulering investeringen door jonge agrariërs				
het bevorderen van een vervoegd beëindigen van agrarische bedrijven vanaf een leeftijd van het bedrijfshoofd van 55 jaar	b. vestiging van jonge landbouwers				
	e. probleemgebieden				
het in stand houden van traditionele rassen van landbouwhuisdieren	z. deelname aan voedselkwaliteitsregelingen				
bevorderen van het gebruik van milieuzorg- en borgsystemen en het ontwikkelen van milieuzorg- en borgsystemen in alle agrarische sectoren					
het stimuleren van verbreding van de bedrijfsvoering naar andere agrarisch georiënteerde economische dragers					

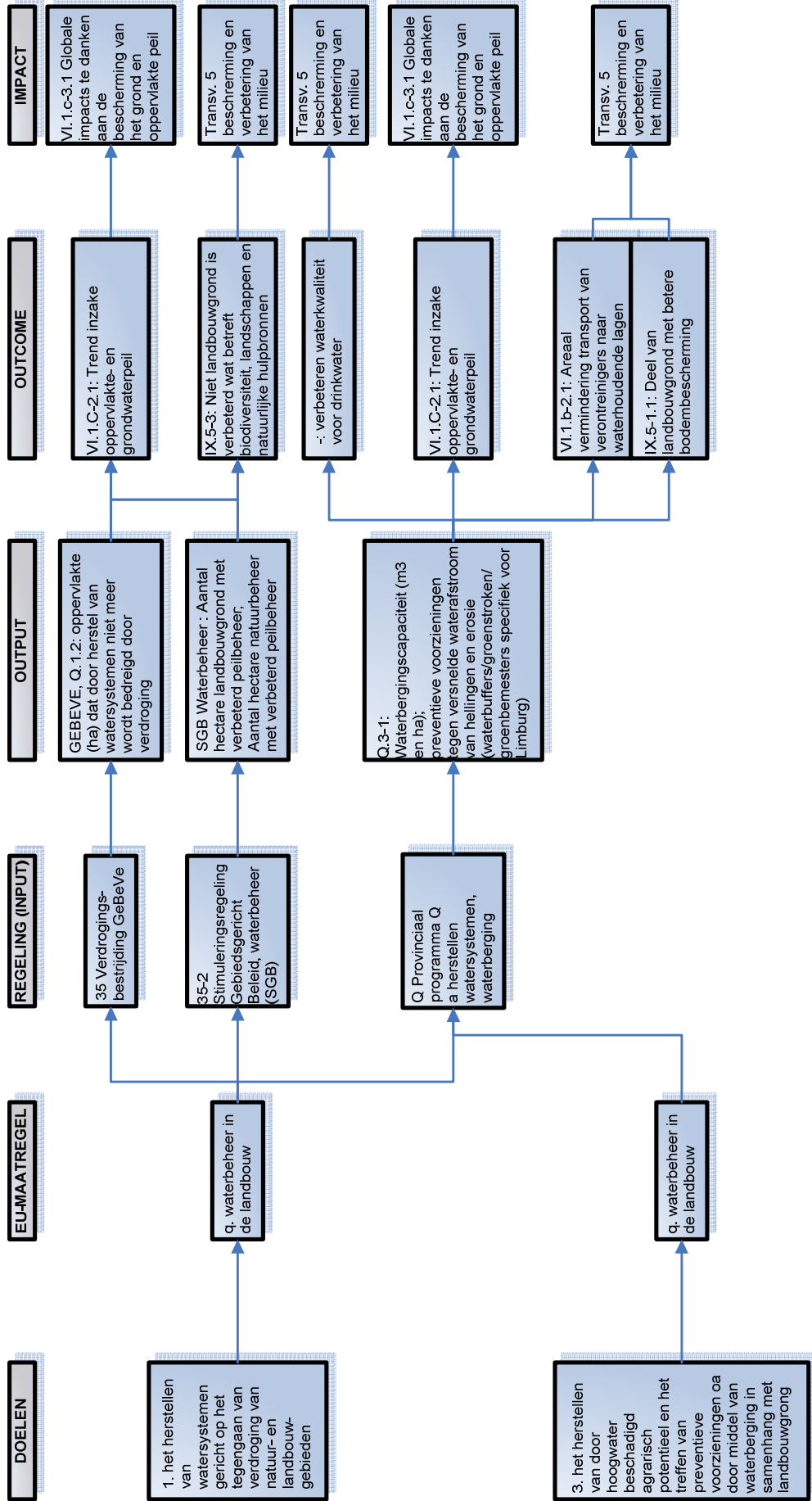

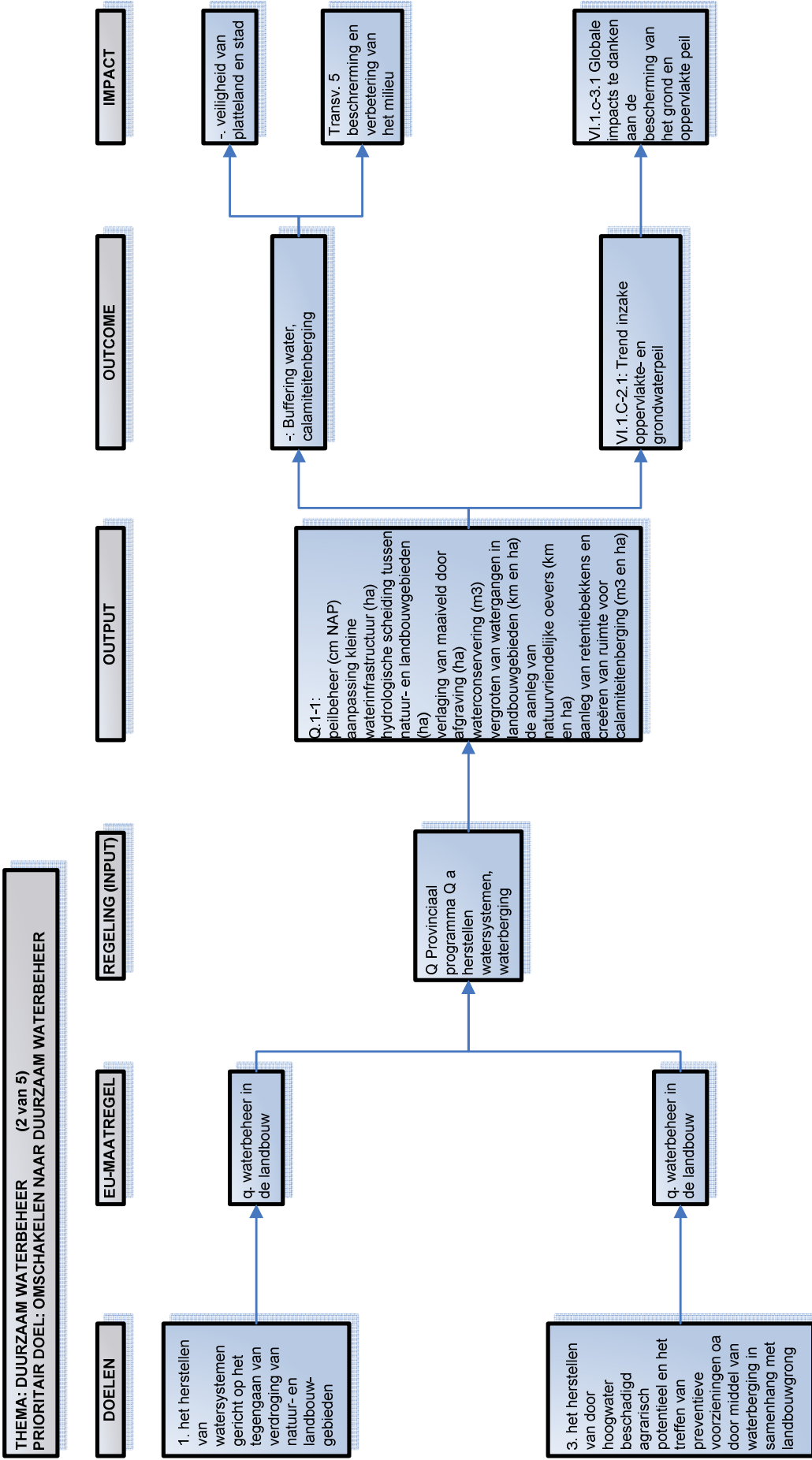

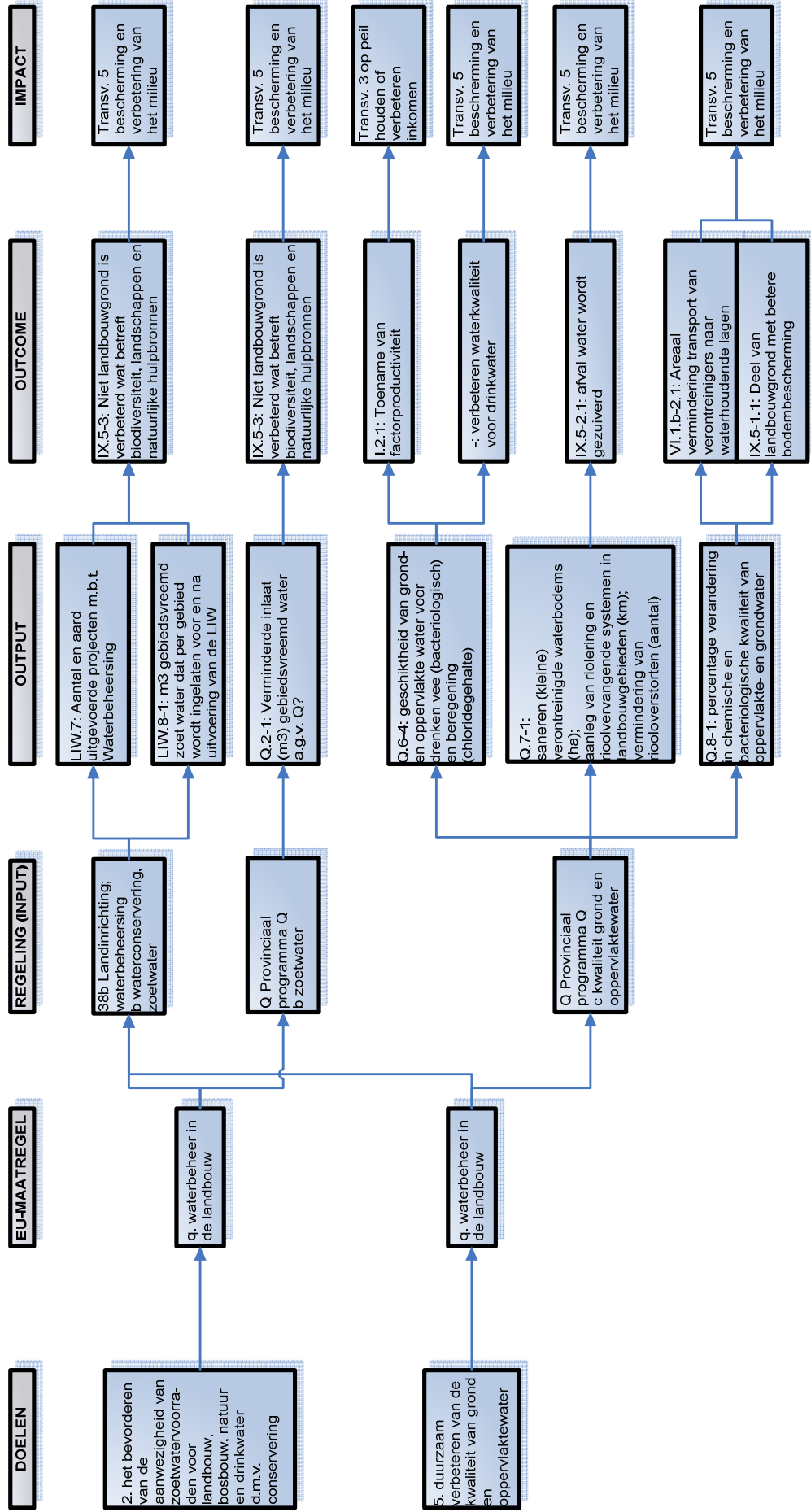

THEMA: DUURZAAM WATERBEHEER (1 van 5)
PRIORITAIR DOEL: OMSCHAKELLEN NAAR DUURZAAM WATERBEHEER

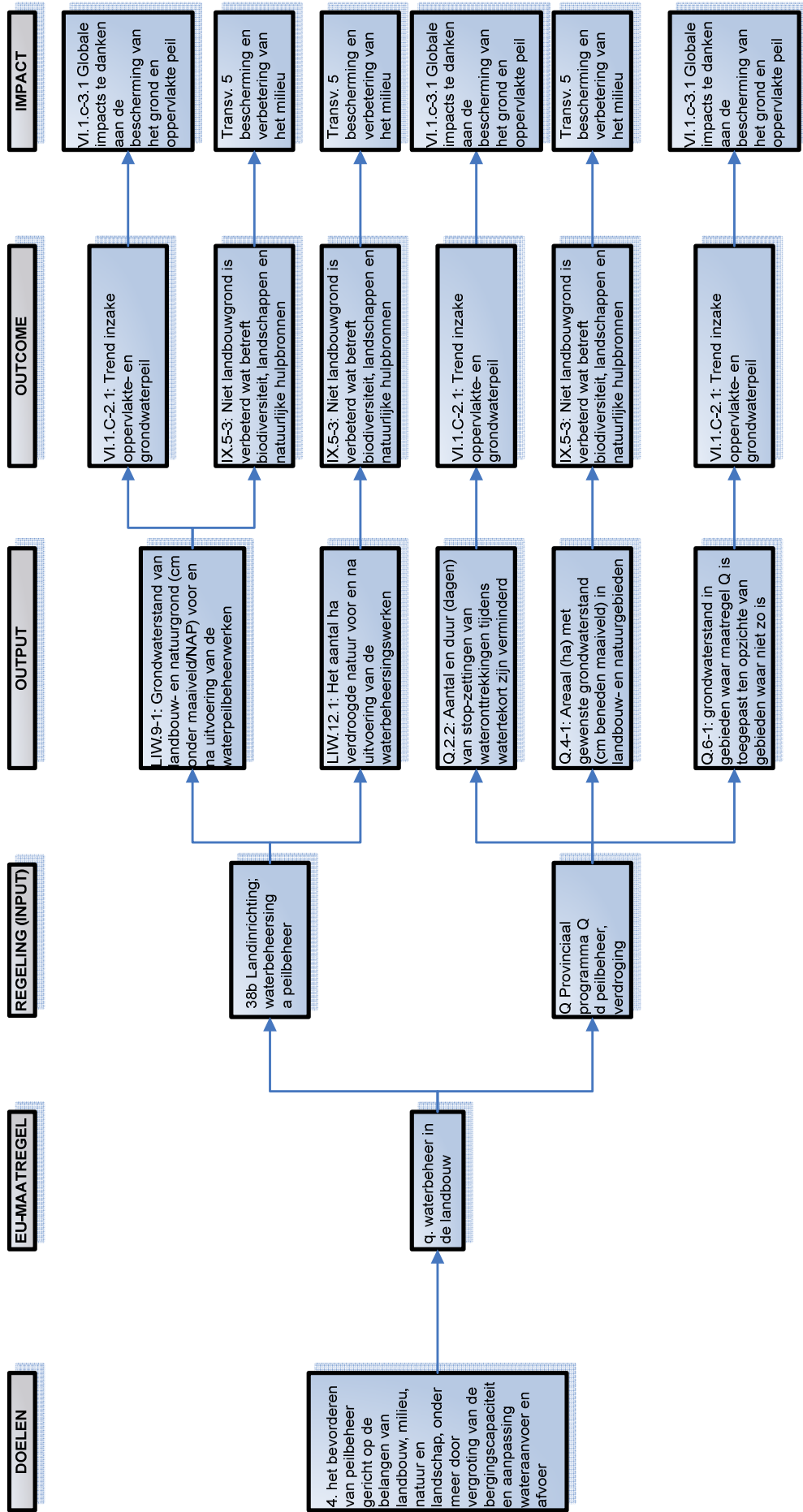

THEMA: DUURZAAM WATERBEHEER (3 van 5)
PRIORITAIR DOEL: OMSCHAKELLEN NAAR DUURZAAM WATERBEHEER

THEMA: DUURZAAM WATERBEHEER (4 van 6)
PRIORITAIR DOEL: OMSCHAKELEN NAAR DUURZAAM WATERBEHEER

THEMA: DUURZAAM WATERBEHEER (5 van 5)
PRIORITAIR DOEL: OMSCHAKELEN NAAR DUURZAAM WATERBEHEER

DOELEN

EU-MEATREKEL

REGELING (INPUT)

OUTPUT

OUTCOME

IMPACT

6. het opheffen van de waterhuishoudkundige effecten van bodemdaling

Q. waterbeheer in de landbouw

38b Landinrichting; waterbeheersing d bodemdaling

Q Provinciaal programma Q e bodemdaling

LIW12.2: Verschil in inklinking van de veengronden voor en na uitvoering van de waterpeilbeheersingswerken

Q.5-1: areaal (ha) met gewenst verschil tussen peil maaiveld en peil van aangrenzend oppervlaktewater?

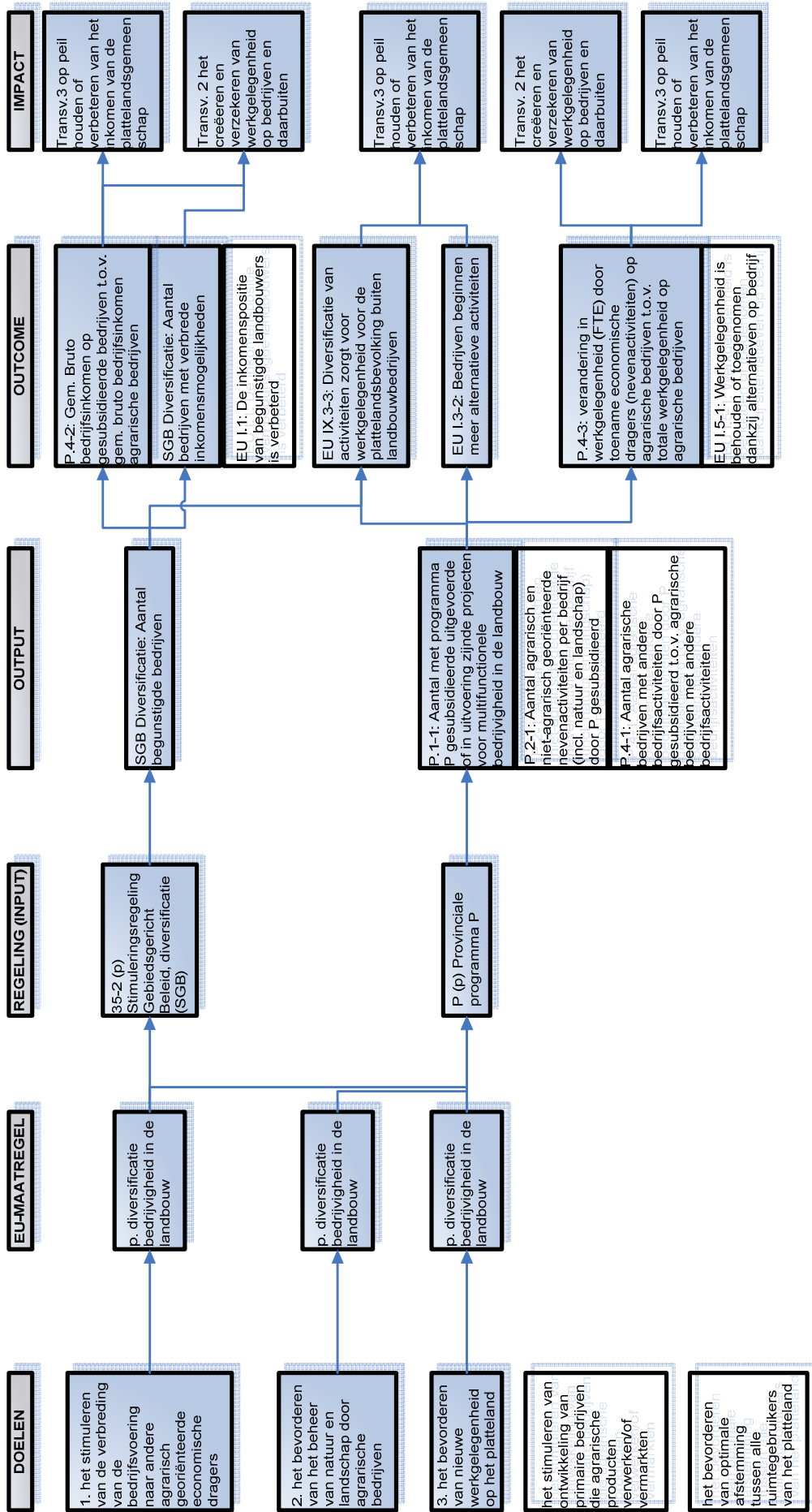
VI.1.C-2.1: Trend inzake oppervlakte- en grondwaterpeil

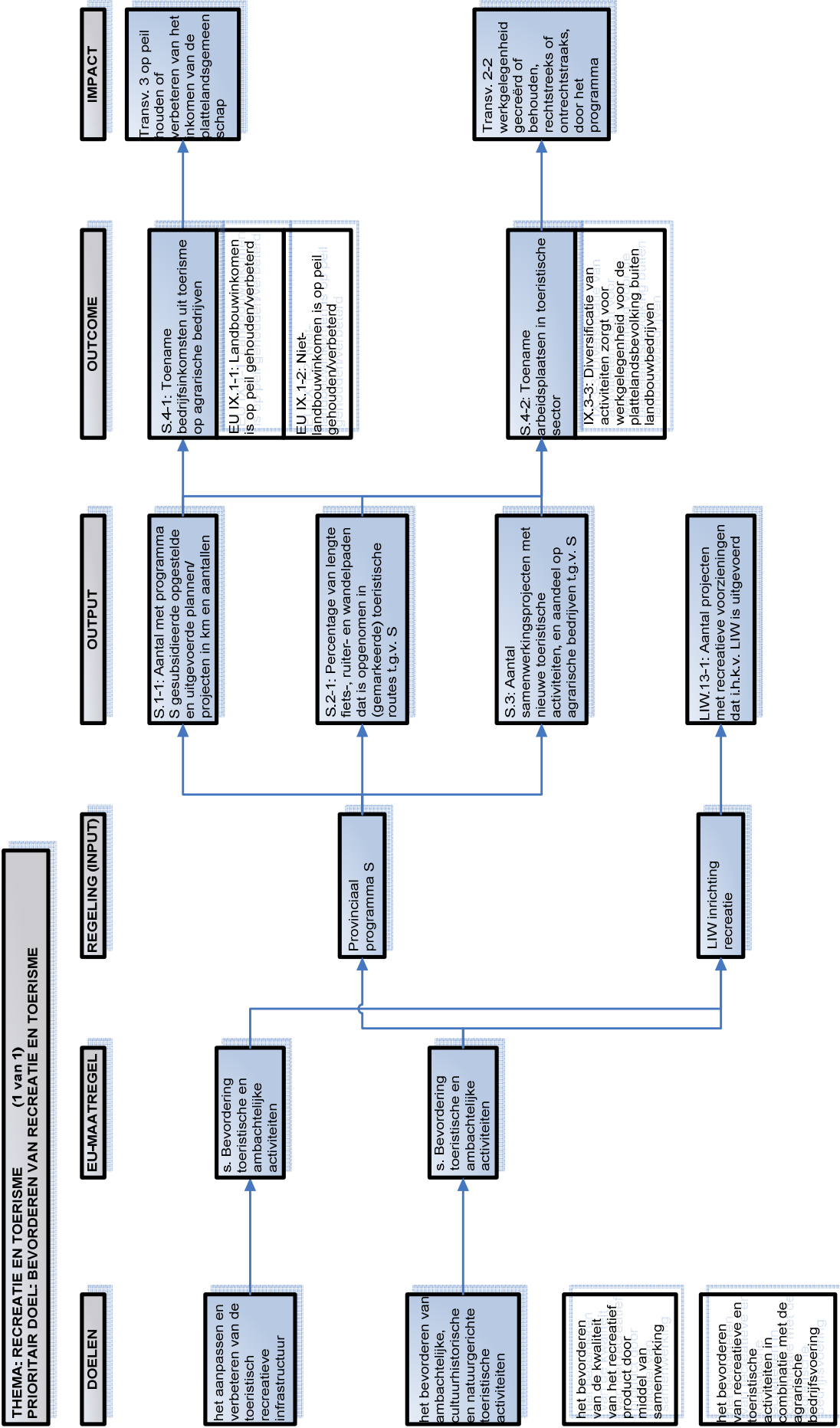
VI.1.C-2.1: Trend inzake oppervlakte- en grondwaterpeil

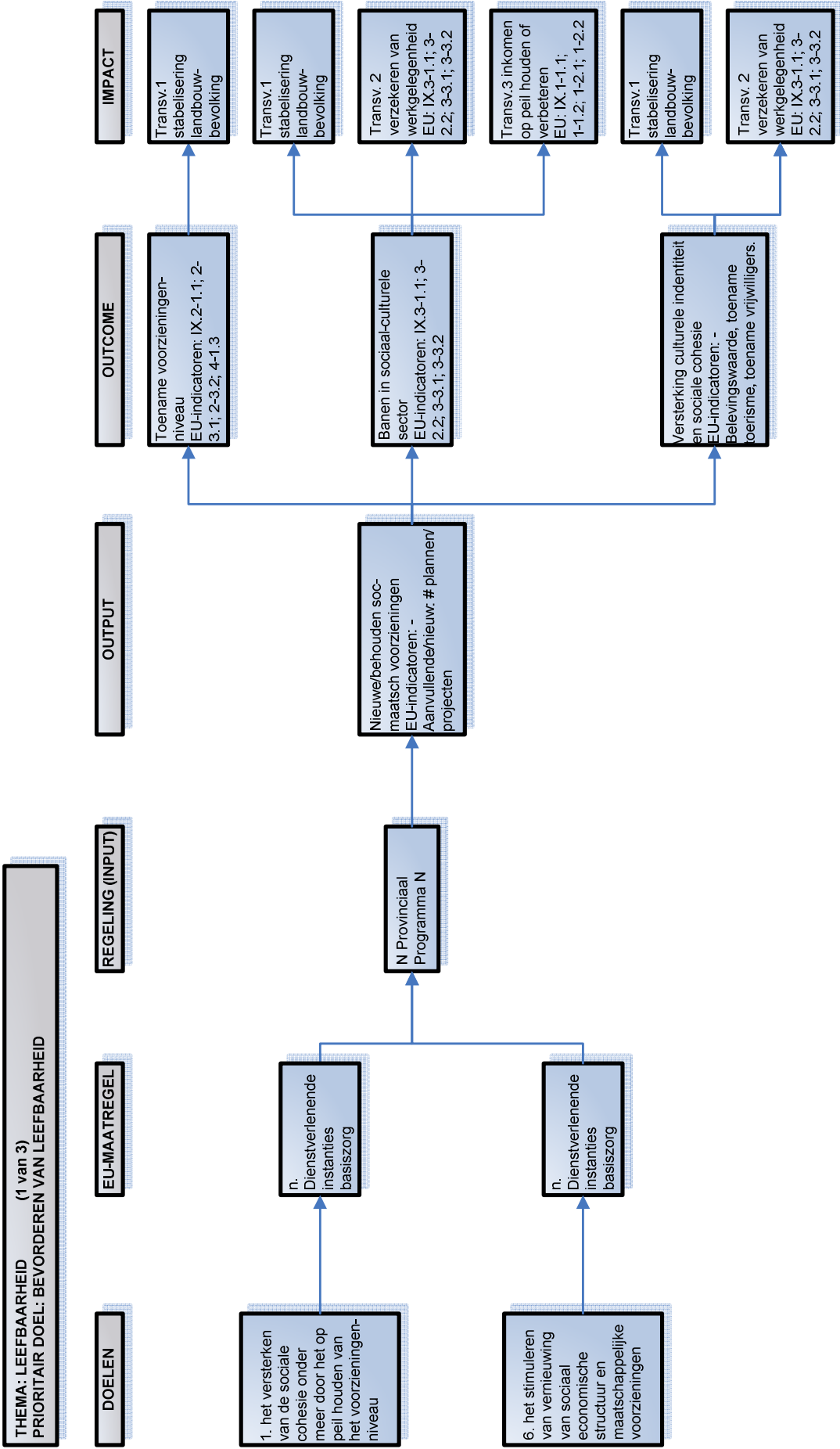
VI.1.C-3.1 Globale impacts te danken aan de bescherming van het grond en oppervlakte peil

VI.1c-3.1: Globale impacts te danken aan de bescherming van het oppervlakte- en grondwaterpeil

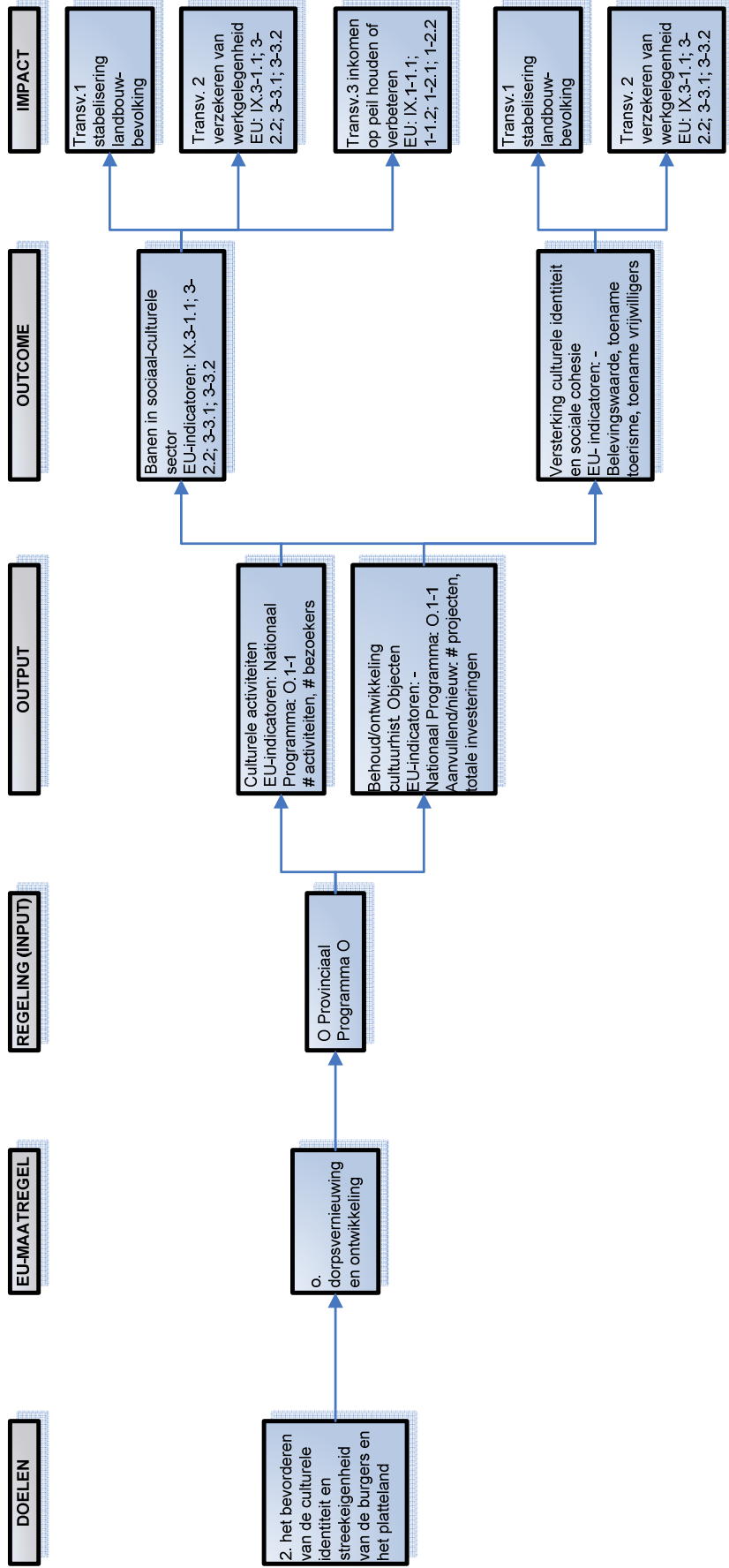
THEMA: DIVERSIFICATIE ECONOMISCHE DRAGERS (1 van 1)
PRIORITAIR DOEL: BEVORDEREN DIVERSIFICATIE ECONOMISCHE DRAGERS

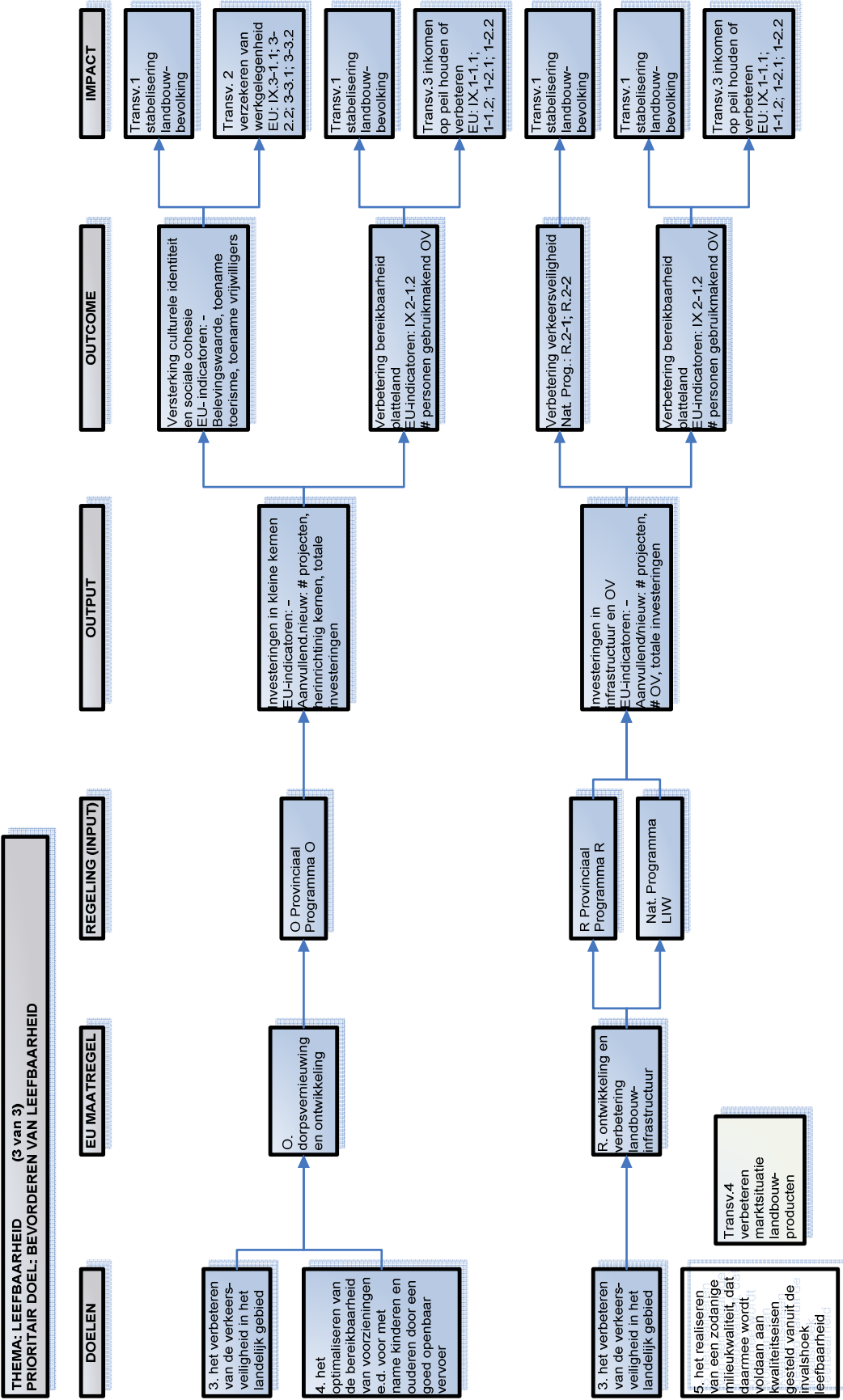

THEMA: LEEFBAARHEID (2 van 3)
PRIORITAIR DOEL: BEVORDEREN VAN LEEFBAARHEID

Bijlage 5

Respondenten interviews en deelnemers expert meeting

B5.1 Overzicht van de uitgevoerde interviews

In onderstaande bijlage wordt per onderdeel (maatregelen, Provinciale Programma's, EU-hoofdstukken en analyse succes- en faalfactoren) een overzicht gegeven van de respondenten die geïnterviewd zijn.

Uitgevoerde interviews Provinciaal Programma A:

S. Melis	Provincie Noord-Holland
J. Wandel	Provincie Zeeland
L. le Grand	Provincie Utrecht

Uitgevoerde interviews Provinciaal Programma G:

J. Wandel	Provincie Zeeland
-----------	-------------------

Uitgevoerde interviews Provinciaal Programma K:

W. de Bruijn	Provincie Drenthe
--------------	-------------------

Uitgevoerde interviews Provinciaal Programma M:

H. Dekkers	LLTB ontwikkeling
M. van de Ende	De Hoeve B.V.
B. Jaspers	Stichting Stimuland
L. Lardinois	Provincie Limburg
A. Winkelmolen	Arvalis/Stichting Streekproducten Limburg

Uitgevoerde interviews Provinciaal Programma N:

dh. Van der Werff	AOC Friesland
dh. Baaijens	Stichting Habicura & Stichting Vizier
dh. Biesheuvel	Stichting Land van Altena
mevr. Engels	Provincie Limburg
dh. Ruijter	Gemeente Wieringermeer

Uitgevoerde interviews Provinciaal Programma O:

mevr. Heeres	Gemeente Wunseradiel
dh. Gerrits	Gemeente Buren
dh. Colen	Gemeente Overbetuwe
mevr. Van den Akker	Gemeente Gemert-Bakel
dh. Broos	Recreatief Midden Nederland

Uitgevoerde interviews Provinciaal Programma R:

dh. Van Staveren	Gemeente Dalfsen
dh. Rijken en dh. Oude-Griep	Gemeente Gemert-Bakel

Uitgevoerde interviews maatregel c:

R. Nolet	Melkvee academie
----------	------------------

Uitgevoerde interviews maatregel f:

J. Beugelsdijk	LTO Noord
K. van Bohemen	ZLTO

Platform Biologica (geen expertise rond RSBP meer aanwezig)

Uitgevoerde interviews maatregel p:

W. de Bruijn Provincie Drenthe
H. Swienink LTO Noord Advies

Uitgevoerde interviews en geraadpleegde experts maatregel q/Provinciaal Programma Q:

S. van Adrichem LTO Noord
dhr. Bartelds Waterschap Hunze en Aa's
G. Beugelink Planbureau voor de Leefomgeving
J. Beugelsdijk LTO Noord
H. Flikkema Wetterskip Fryslan
R. Hermans Rioned
K. van Rooijen LTO Noord
K Stoutjesdijk Waterschap Hollandse Delta.
A. Willemsens, LTO Noord
H. Winterraken Waterschap Roer -en Overmaas

Uitgevoerde interviews maatregel s:

J. ten Have Recreatieschap Achtehoek-Liemers
H. Gröninger DLG kantoor Tilburg
J. Zwienink LTO Noord
F. Huis Stichting Recreatie Kennis- en Informatiecentrum
N. van der Velde LNV Directie Platteland
M. Meijers LNV Directie Platteland
J. Wandel Provincie Zeeland
M. ter Haar Stichting Landelijk Fietsplatform

Uitgevoerde interviews maatregel t:

B. Jaspers Stichting Stimuland
J. Ammerlaan Themato Advies
J. Kamp Wageningen UR (PPO Akkerbouw, Groene Ruimte en vollegrondsgroenteteelt), toen Q-point
L. Mooiman LTO Noord
P. Reinout VIGEF

Uitgevoerde interviews maatregel z:

E. Zanding Stichting Skal

Uitgevoerde interviews Analyse Succes- en Faalfactoren:

C. van Alphen Ministerie van LNV/ DL
W. de Bruijn Provincie Drenthe
M. van Hooijdonk ZLTO
L. le Grand Provincie Utrecht
J. de Jong Stichting Natuur en Milieu
T. Klapwijk Ministerie van LNV/ DR
P. Louwerse Provincie Overijssel
K. Pieters Provincie Gelderland
M. Remmers Ministerie van LNV/ DP
J. van Rheenen Ministerie van LNV/ DLG
J. Wandel Provincie Zeeland
H. Zwetsloot Regiebureau POP

B5.2 Expert meeting: programma en deelnemerslijst

Op 11 juni 2008 is een expert meeting gehouden met mensen die betrokken waren bij POP1. Deze meeting vond plaats in het kader van de volgende evaluatieonderdelen: a. analyse van de succes- en faalfactoren en externe factoren, en b. het trekken van lessen en aanbevelingen ten behoeve van het plattelandsontwikkelingsbeleid. Op basis van de kennis en ervaringen van de POP1 experts zijn nadere inzichten verworven in de uitvoering en resultaten van het POP1.

Programma Expert meeting Ex post evaluatie POP1

Woensdag 11 juni 2008.

Directie Kennis, Ede.

Dagvoorzitter: Luc Broos (ERAC).

Programma:

9.30	Ontvangst
10.00	Woord van welkom
De heer Ir. Hans Zwetsloot, hoofd Regiebureau POP
10.05	Toelichting programma
De heer drs. Luc Broos (ERAC)
10.15	POP1 door de ogen van een eindbegunstigde
De heer Bart Jaspers (directeur Stimuland)
10.35	POP1 door de ogen van de evaluator
Mevrouw Ir. Laan van Staalduinen, projectleider ex post evaluatie (LEI)
11.00	Gelegenheid tot stellen van vragen
11.15	Eerste ronde workshops
Groep 1.A: Rol van intermediairs
Groep 1.B: Organisatorische complexiteit
Groep 1.C: Complexiteit wet- en regelgeving
Groep 1.D: Programmatisch werken
12.15	Lunch
13.15	Tweede ronde workshops
Groep 2.A: Rol van intermediairs
Groep 2.B: Organisatorische complexiteit
Groep 2.C: Complexiteit wet- en regelgeving
Groep 2.D: Programmatisch werken
14.15	Plenaire terugkoppeling workshops;
15.00	Pauze
15.15	Synthese en afsluiting
15.30	Einde

Deelnemerslijst Expert meeting Ex post evaluatie POP1
 Woensdag 11 juni 2008, Ede

In cursief de namen van personen die zich wel hadden aangemeld, maar uiteindelijk niet aanwezig waren.

Naam:	Organisatie:
A. Vorstenburg	Regiebureau POP
H. Zwetsloot	Regiebureau POP
H. Lieflijn	Ministerie van LNV
<i>J.M. van Wissen</i>	<i>Ministerie van LNV</i>
<i>M.A. van Ruremonde</i>	<i>Ministerie van LNV</i>
M. Brunings	Ministerie van LNV
C.A.M. van Alphen	Ministerie van LNV
T. Balnikker	Ministerie van VROM
A.S. Nijhuis-Bouma	Dienst Landelijk Gebied
P.A. van Vugt	Dienst Landelijk Gebied
<i>M.J.T Dijk</i>	<i>Dienst Landelijk Gebied</i>
J. van Rheenen	Dienst Landelijk Gebied Zuid
<i>A. Ijst</i>	<i>Provincie Noord-Brabant</i>
<i>J.K. Wandel</i>	<i>Provincie Zeeland</i>
<i>L. le Grand</i>	<i>Provincie Utrecht</i>
G. Gielen	Provincie Flevoland
M. Mensink	Provincie Gelderland
<i>P. Louwerse</i>	<i>Provincie Overijssel</i>
W. de Bruijn	Provincie Drenthe
<i>H. Bouman</i>	<i>Provincie Groningen</i>
G. Kuneman	Netwerk Platteland
B. Voortman	Projecten LTO Noord
B. Jaspers	Sichting Stimuland
E. van der Meij	Waterschap Hollandse Delta
M.A. van Hooijdonk	ZLTO Nederland
F. Boonstra	Alterra
S. van Bommel	Alterra
M. Sanders	Alterra
G. Venema	LEI
K. van Bommel	LEI
L. van Staalduinen	LEI
P. Berkhout	LEI
L. Broos	ERAC
L. Linders	ERAC
H. Smulders	ERAC
F. van der Zee	TNO

Bijlage 6

Waarnemingen op de indicatoren: programma specifieke evaluatievragen

Deze bijlage beschrijft de waarnemingen op de indicatoren die gebruikt zijn bij het beantwoorden van de programmaspecifieke evaluatievragen (voor de rijksregelingen en Provinciale Programma's) die in paragraaf 4.3 uit Deel 1 van de rapportage worden beantwoord en beargumenteerd. De waarnemingen zijn zo veel mogelijk bepaald op basis van kwantitatieve bronnen.

Regeling Beheerovereenkomsten en Natuurontwikkeling (RBON)

Er zijn geen indicatoren opgenomen voor de RBON. Vanaf 2000 kunnen geen nieuwe subsidiecontracten worden afgesloten en kunnen agrariërs met aflopende contracten opnieuw subsidie aanvragen via de SAN. De overgang RBON-SAN in periode POP1 is te vinden bij de waarneming op indicator SAN.1-2.

Stimuleringsregeling bosuitbreiding op landbouwgronden (SBL)

De oppervlakte SBL (in ha) eind 2006 is 2.362 ha. Na 2000 zijn geen nieuwe aanvragen meer ingediend. Het oppervlak is dus een overloop van aanvragen uit 1992-2000. SBL wordt uitgefincierd in 15 tot 20 jaar. POP1 financiert deze aangegane verplichtingen. De SAN-subsidie financiert nieuwe aanvragen voor tijdelijk bos op landbouwgrond na 2000.

B6.1 Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN)

- Onderdeel Landschap
- Onderdeel Beheer inclusief Groene Hart en Waterland, exclusief Ganzen
- Onderdeel Tijdelijk bos op landbouwgrond

De tabellen B6.1 en B6.2 geven de beschikbare gegevens van de SAN (bron: VBTB peildatum 31 december 2006 Dienst Regelingen). De totale oppervlakte met subsidie die DR rapporteert aan de EU komt niet overeen met de totale oppervlakten die DR rapporteert voor de VBTB. Niet alle SAN-pakketten en niet alle relaties (begunstigden) komen namelijk in aanmerking voor cofinanciering vanuit de EU.

Voor de evaluatie van POP1 zijn toch de VBTB-gegevens gebruikt omdat de EU-rapportages niet tot op het pakketniveau gaan. Dit detailniveau is noodzakelijk voor het beantwoorden van de EU-vragen en indicatoren, bijvoorbeeld de output van 'oppervlakte met verminderde bemesting'. Bovendien is het erg lastig om een onderscheid te maken tussen landbouwgrond met en zonder SAN-subsidie voor bijvoorbeeld het bepalen van de trends van weidevogels, zonder de SAN-gebieden ook nog te moeten opdelen in met en zonder POP1-financiering. De aanname is dus dat SAN met POP1 niet anders is dan SAN zonder POP1. In deze evaluatie zijn daarom de volledige regelingen geëvalueerd die (Europese co)financiering vanuit het POP1 ontvangen en niet pakket/relatiecombinaties.

Tabel B6.1		SAN, onderdeel landschap: gesommeerde oppervlakten, aantallen en lengte van beschikte landschapspakketten in de SAN			
Pakket-groep	Landschapssubsidie	Eenheid	Nederland (bruto)	Omrekenings-factor	Nederland (netto in ha)
350	Houtwal	ha	73		73
351	Houtkade en landscheiding	ha	2		2
352	Landweer	ha	0		0
353	Singel	ha	147		147
354	Elzensingel	m	1.453.847	0,0025	3.635
355	Geriefhoutbosje	ha	192		192
356	Knip- en scheerheg	m	435.376	0,0025	1.088
357	Struweelhaag	m	54.433	0,0025	136
358	Knotbomenrij	aantal	127.865	0,0067	852
359	Grubbe en holle weg	ha	1		1
360	Hoogstamboomgaard	aantal	48.956	0,0067	326
361	Eendenkooi	ha	21		21
362	Poel	aantal	2.396	0,2000	479
363	Rietzoom en klein rietperceel	ha	26		26
364	Raster	m	2.632.558	telt niet mee	
365	Houtkade, houtwal, haag en singel	ha	464		464
366	Bomenrij	m	25.872	0,0025	65
	<i>Totaal landschapspakketten</i>	<i>ha</i>	<i>926</i>		
	<i>Totaal landschapspakketten (excl. raster)</i>	<i>m</i>	<i>1.969.528</i>		
	<i>Totaal landschapspakketten</i>	<i>stuks</i>	<i>179.217</i>		
	<i>Totaal landschapspakketten (netto)</i>	<i>ha</i>			<i>7.508</i>

Bron: VBTB-cijfers 2006, Dienst Regelingen (DR).

Tabel B6.2		San, onderdeel beheer en tijdelijk bos op landbouwgrond: gesommeerde oppervlakten van beschikte beheerspakketten in groepen in de SAN		
Pakket-groep	Beheerssubsidie	Eenheid	Nederland (netto)	Nederland (bruto)
301-309	botanische pakketten	ha	18.862	18.862
310	Landschappelijk waardevol grasland (regulier)	ha	1.834	1.834
311-317	Weidevogelgrasland met rustperiode	ha	15.173	15.173
318-321	Collectieve weidevogelpakketten	ha	22.832	136.409
322-335	Akker flora & fauna	ha	3.466	3.466
331	Snelgroeiend loofbos	ha	18	18
332	Snelgroeiend naaldbos	ha	0	0
333	Landbouw met natuurlijke handicaps	ha	13.677	13.677
20	Probleemgebiedenvergoeding /-toeslag	ha	58.831	58.831
	<i>Totaal beheerspakketten (excl. pakketgroep 20)</i>	<i>ha</i>	<i>75.861</i>	<i>189.439</i>

In de collectieve weidevogelpakketten tellen een aantal beheermogelijkheden zoals nestbescherming maar in beperkte mate mee voor het totale quotum aan agrarisch natuurbeheer.
 Bijvoorbeeld: 1 ha nestbescherming telt mee voor 5, 7,5, 10 of 12,5% afhankelijk van de weidevogeldichtheid.
 Bron: VBTB-cijfers 2006, Dienst Regelingen (DR).

Evaluatievraag SAN.1: In welke mate is via de SAN gebruik gemaakt van de verschillende subsidievormen?

Indicator

SAN.1-1 Aantal ha waarvoor beschikkingen afgegeven zijn per subsidievorm (beheerssubsidie, subsidie natuurlijke handicaps) in het kader van SAN.

Streefwaarde: Toename aantal ha beschikkingen

SAN.1-2 Aantal ha, km en objecten (ook solitaire bomen en poelen) afgegeven beschikkingen voor inrichtingssubsidie landschappelijke elementen in het kader van SAN.

Streefwaarde: toename aantal beschikkingen

Waarneming op indicator SAN.1-1

Beschikkingen afgegeven per subsidievorm (in hectare; zie tabel B6.2):

- beheerssubsidie: 62.185 ha netto, 175.762 bruto; ¹
- subsidie natuurlijke handicaps: 13.677 ha pakket Landbouw met natuurlijke handicaps + 58.831 ha toeslag natuurlijke handicaps (aanvullende vergoeding in beheerpakketten) = 72.508 ha.

Er is een toename van het aantal beschikkingen in het kader van de SAN tussen 2000 en 2006.

Waarneming op indicator SAN.1-2

Gegevens over 'inrichtingssubsidie landschappelijke elementen in het kader van SAN' zijn niet direct beschikbaar bij Dienst Regelingen. Wel beschikbaar zijn afgegeven beschikkingen voor beheer van landschappelijke elementen (zie tabel B6.1) en afgegeven beschikkingen inrichtingssubsidie. Combinatie van GIS-bestanden van beide voor punt, lijn en vlakelementen (pbd_shape feb 2007) geeft onderstaande tabel B6.3.

Tabel B6.3		Oppervlakte en lengte landschapselementen in de SAN met inrichtingssubsidie (dec. 2006)	
Pakketcode	Pakket naam	Oppervlakte (ha)	Lengte (km)
307	Bonte weiderand		7
308	Bonte hooirand		5
309	Kruidenrijke zoemen		6
354	Elzensingel		3
355	Geriefhoutbosje	14	
356	Knip- en scheerheg		28
358	Knotbomen		43
360	Hoogstamboomgaard	162	
362	Poelen		
363	Rietzoom en klein rietperceel	0	0
364	Raster		69
365 e.a.	Houtkade, houtwal, haag en singel		38
366	Bomenrij		2
Bron: DR.			

Er is een toename van het aantal beschikkingen inrichting van landschapselementen in het kader van SAN tussen 2000 en 2006.

¹ In de collectieve weidevogelpakketten tellen een aantal beheermogelijkheden zoals nestbescherming maar in beperkte mate mee voor het totale quotum aan agrarisch natuurbeheer. Bijvoorbeeld: 1 hectare nestbescherming telt mee voor 5, 7,5, 10 of 12,5% afhankelijk van de weidevogeldichtheid.

Evaluatievraag SAN.2: In hoeverre is via SAN het beheer van natuur en landschap door agrarische bedrijven bevorderd?

Indicator

SAN.2-1 Areaal (ha) agrarisch natuurbeheer voor natuur en landschap door SAN: nieuwe beheer en natuurlijke handicaps.

Streefwaarde: areaal bedraagt 23.000 ha (Ecorys 2003) voor nieuw beheer en natuurlijke handicaps in 2006 (totaal voor beide).

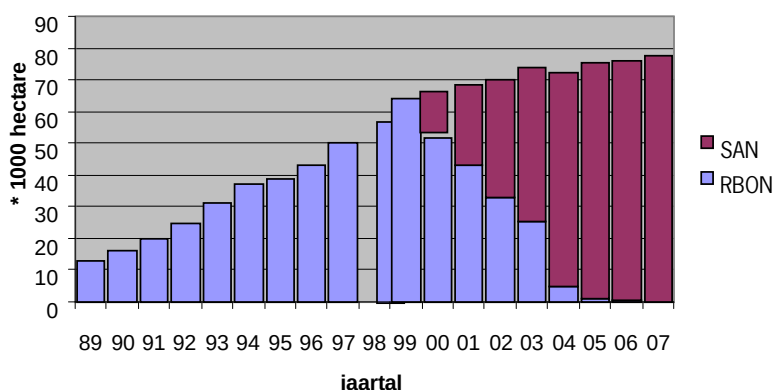
Waarneming op indicator SAN.2-1

De SAN is in 2000 van start gegaan. Op 31 december 1999 werd het agrarisch natuurbeheer gefinancierd door de Regeling Beheerovereenkomsten en Natuurontwikkeling (RBON). Deze regeling liep in circa 6 jaar af en agrariërs konden het agrarisch natuurbeheer continueren in de SAN. De nieuwe overeenkomsten in de SAN kunnen dus afkomstig zijn van de RBON (geen nieuw agrarisch natuurbeheer) of van boeren met gangbare landbouw die overgaan op agrarisch natuurbeheer (= nieuw beheer). De toename in agrarisch natuurbeheer inclusief natuurlijke handicaps in het kader van de SAN tussen 2000 en 2006 is 75.861 ha netto en 189.439 ha bruto (zie voetnoot indicator SAN.1-1). De werkelijke hoeveelheid nieuw agrarisch natuurbeheer is veel kleiner door de overgang van de RBON naar de SAN (zie figuur B6.1). Bovendien neemt de hoeveelheid netto minder snel toe omdat niet alle agrariërs het beheer continueerden na afloop van de RBON.

Netto gezien loopt het agrarisch natuurbeheer op schema voor het behalen van het einddoel (120.000 ha) en bruto gezien (dus inclusief nestbescherming) zijn de streefwaarden van 23.000 ha toename ruimschoots gehaald.

Figuur B6.1

Oppervlakte agrarisch natuurbeheer: overgang RBON-SAN

Evaluatievraag SAN.3: In welke mate is via SAN de kwaliteit van natuur en landschap toegenomen?

Indicator

SAN.3-1 Aantal ha beoogde ecosystemen, te weten: open water (zout, zoet), kwelder, moeras, droog en nat schraalland, hoogveen, heide, grasland, bos / struweel en meetsoorten.

Streefwaarde: worden voor ecosystemen en soorten in overleg met provincies vastgesteld.

SAN.3-2 NEM-indicatoren voor planten en diersoorten: haas, eekhoorn, konijn, ree, vos en 95 broedvogels.

Streefwaarde: wordt in overleg met provincies nader vastgesteld, gebaseerd op de stand van zaken in 1992.

SAN.3-3 Aantal landschapselementen (via meetdoelen Meetnet Landschap) (in voorbereiding)

Streefwaarde: in nader overleg met provincies nulsituatie vaststellen en daarvan afgeleid de streefwaarde vaststellen.

Waarneming op indicator SAN.3-1

De genoemde ecosystemen zijn geen doelstelling van de SAN. De SAN omvat vooral agrarische graslanden (botanische graslanden, perceelranden en weidevogelgraslanden), akkers en akkerranden (zie

tabel B6.2) en landschappelijke elementen (zie tabel B6.1). De kwaliteit van natuur en landschap is in de SAN gedefinieerd als het aantal inheemse plantensoorten en weidevogels.

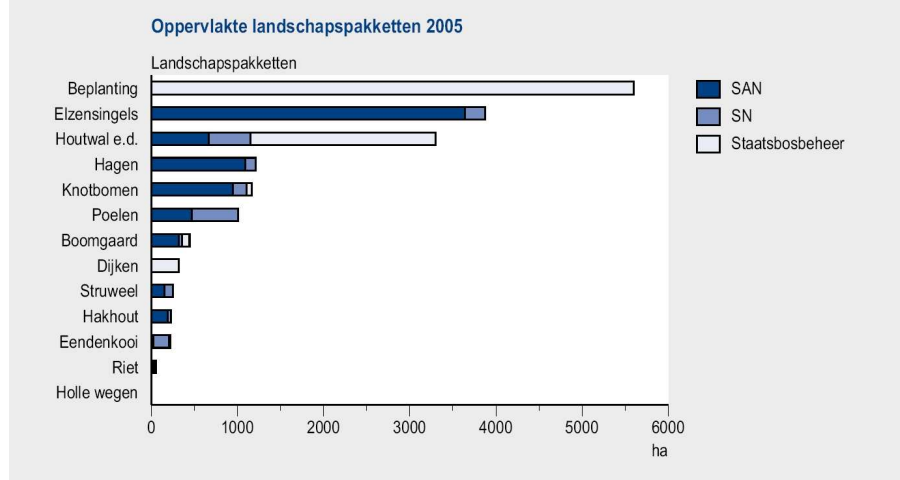
Waarneming op indicator SAN.3-2

De kwaliteit van natuur en landschap is in de SAN gedefinieerd als het aantal inheemse plantensoorten en weidevogels. De NEM-indicatoren (indicatoren van het Netwerk Ecologische Monitoring zoals trends in soortenaantallen) en andere beschikbare gegevens om de veranderingen in natuurkwaliteit vast te stellen zijn te vinden bij 'Waarneming op indicator VI.2.A-3.2.'

Waarneming op indicator SAN.3-3

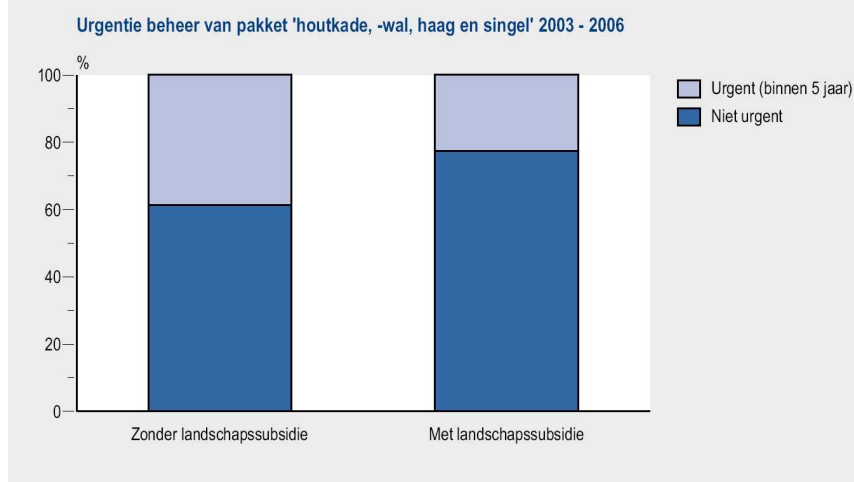
Het aantal landschapselementen in beheer (figuur B6.2) met subsidie van de SAN, SN en beheerd door Staatsbosbeheer (SBB). De kwaliteit van de beheerde landschapselementen kan worden afgemeten aan de beheerurgentie (zie figuur B6.3).

Figuur B6.2 De totale oppervlakte aan landschapspakketten in Nederland eind 2005

Bron: MNP, 2007a; DR, 2005.

Figuur B6.3 Effect van landschapssubsidie voor het pakket houtkade, -wal, haag of singel op de beheerurgentie op basis van een paarsgewijze vergelijking van houtwalen beschreven in de Monitor Kleine Landschapselementen (N=31)

Bron: MNP, 2007a; Oosterbaan et al., 2004; DR, 2005a/b.

De kwaliteit van landschapselementen neemt dus toe door POP1 gesubsidieerd beheer.

Evaluatievraag SAN.4: In welke mate zijn via SAN met de inrichtingssubsidie landschappelijke elementen toegevoegd?

Indicator

SAN.4-1 Aantal ha, km en objecten waarvoor een landschapspakket is gerealiseerd in het kader van SAN.

Streefwaarde: toename aantal gerealiseerde landschapselementen

Waarneming op indicator SAN.4-1 (zie ook SAN.1-2)

Gegevens over realisatie 'inrichtingssubsidie landschappelijke elementen in het kader van SAN' zijn niet beschikbaar bij Dienst Regelingen. Wel beschikbaar zijn afgegeven beschikkingen (zie SAN.1-2).

Evaluatievraag SAN.5: In welke mate is via de SAN gebruik gemaakt van de subsidie voor tijdelijk bos?

Indicator

SAN.5-1 Het aantal hectares waarvoor beschikkingen zijn afgegeven voor de subsidie tijdelijk bos in het kader van de SAN.

Streefwaarde: toename van het aantal hectare bos, afgemeten aan het aantal afgegeven beschikkingen.

Waarneming op indicator SAN.5-1

Het aantal hectares waarvoor beschikkingen zijn afgegeven voor de subsidie tijdelijk bos in het kader van de SAN is 18 ha (zie tabel B6.2; snelgroeiend loofbos (18) + snelgroeiend (0) naaldbos is hetzelfde als tijdelijk bos onder de SAN). Deze hectares zijn wel beschikt in 2006, maar betalingen vonden pas na 2006 plaats. Streefwaarde is niet gehaald.

Evaluatievraag SAN.6: In hoeverre is via de SAN het areaal bos op landbouwgronden toegenomen?

Indicator

SAN.6-1 Areaal tijdelijk bos op landbouwgrond als gevolg van de SAN.

Streefwaarde: 1.500 hectare toename van areaal tijdelijke bos in 2006 ten opzichte van de peildatum 1 januari 2000 (Ecorys 2003).

Waarneming op indicator SAN.6-1

Zie Waarneming op indicator SAN.5-1.

Streefwaarde is niet gehaald.

B6.2 Subsidieregeling Natuurbeheer (SN)

- Onderdeel inrichting natuur
- Onderdeel blijvend bos op landbouwgrond

Tabel B6.4 geeft de beschikbare gegevens van de SN (bron: VBTB-peildatum 31 december 2006 Dienst Regelingen). De totale oppervlakte met subsidie die DR rapporteert aan de EU komt niet overeen met de totale oppervlakten die DR rapporteert voor de VBTB. Niet alle SN-pakketten en niet alle relaties (begunstigden) komen namelijk in aanmerking voor cofinanciering vanuit de EU. Voor de evaluatie van POP1 zijn toch de VBTB-gegevens gebruikt omdat de EU-rapportages niet tot op het pakketniveau gaan. Dit detailniveau is echter noodzakelijk voor het beantwoorden van de EU-vragen en indicatoren. In deze evaluatie zijn daarom de volledige regelingen geëvalueerd die (Europese co)financiering vanuit het POP ontvangen en niet pakket/relatiecombinaties.

Tabel B6.4		Onderdeel inrichting: gesommeerde oppervlakten van beschikte inrichting van natuur binnen begrensd gebied (=Ecologische hoofdstructuur) en bos binnen en buiten begrensd gebied	
Pakketgroep	Inrichtingssubsidie	Eenheid	Nederland
101	Inrichting bos (niet begrensd)	hectare	2.331
100	Inrichting natuur/landschap (begrensd)	hectare	5.247
101	inrichting bos (begrensd)	hectare	616
	Inrichting (begrensd)	hectare	5.862
	<i>Totaal inrichtingssubsidie</i>	hectare	8.193
Bron: VBTB-cijfers (2006) DR.			

De regeling Effectgerichte Maatregelen (EGM) maakt geen onderdeel uit van de SN en ontvangt geen subsidie van POP1 (geen Nederlandse en geen Europese bijdrage). De evaluatievragen (SN 5, 6, 9, en 10) en indicatoren die betrekking hebben op EGM zijn daarom vervallen.

Evaluatievraag SN.1: In hoeverre is via de SN gebruik gemaakt van inrichtingssubsidie voor uitbreiding van het areaal natuurterrein?

Indicator

SN.1-1 Aantal ha natuurterrein in de EHS waarvoor beschikkingen voor inrichtingssubsidie zijn afgesloten in het kader van de SN.

Streefwaarde: toename van het aantal hectare natuurterrein, afgemeten aan het aantal afgegeven beschikkingen.

Waarneming op indicator SN.1-1

Oppervlakte natuurterrein in de EHS waarvoor beschikkingen voor inrichtingssubsidie zijn afgesloten in het kader van de SN is 5.862 ha (zie tabel B6.4). Er is dus een toename van het aantal hectare natuurterrein afgemeten aan het aantal beschikkingen. De streefwaarde is gehaald.

Evaluatievraag SN.2: In welke mate is met de inrichtingssubsidie van de SN de omvang van de EHS gerealiseerd of toegenomen?

Indicator

SN.2-1 Aantal ha natuurterrein in de EHS gerealiseerd via de SN.

Streefwaarde: in 2006 moet het areaal natuurterrein met 7.200 ha zijn toegenomen (Ecorys 2003).

Waarneming op indicator SN.2-1

De omvang van de EHS is met 5.862 ha (zie tabel B6.4) toegenomen. In hoeverre de inrichtingsmaatregelen zijn genomen en de gewenste natuurkwaliteit is bereikt, is onbekend. Gezien de lange ontwikkeltijd van natuur is het onwaarschijnlijk dat de natuurdoelen in deze gebieden zijn bereikt. De streefwaarde van 7.200 ha is niet gehaald.

Evaluatievraag SN.3: In hoeverre wordt via de SN gebruik gemaakt van het onderdeel inrichtingssubsidie voor aanleg van landschappelijke elementen?

Indicator

SN.3-1 Aantal hectare, km en objecten (ook solitaire bomen en poelen) afgegeven beschikkingen voor inrichtingssubsidie landschappelijke elementen in het kader van SN.

Streefwaarde: toename aantal beschikkingen.

Waarneming op indicator SN.3-1

Gegevens over 'inrichtingssubsidie landschappelijke elementen in het kader van SN' zijn niet direct beschikbaar bij Dienst Regelingen. Wel beschikbaar zijn afgegeven beschikkingen voor beheer van land-

schappelijke elementen en afgegeven beschikkingen inrichtingssubsidie. Combinatie van GIS-bestanden van beide voor punt, lijn en vlakelementen (pbd_shape feb 2007) geeft tabel B6.5. Er is dus een toename van het aantal beschikkingen; de streefwaarde is gehaald.

Tabel B6.5		Oppervlakte en lengte landschapselementen in de SN met inrichtingssubsidie (december 2006)	
Pakketcode	Pakketnaam	Oppervlakte (ha)	Lengte (km)
454	Elzensingel		2
455	Geriefhoutbosje	5	
456	knip- en scheerheg		5
458	Knotbomen		9
460	Hoogstamboomgaard	14	
462	Poelen		
463	Rietzoom en klein rietperceel	1	1
464	Raster		40
466	Bomenrij		1
465 e.a.	Houtkade, houtwal, haag en singel	1	32
Bron: DR.			

Evaluatievraag SN.4: In welke mate zijn via de SN met de inrichtingssubsidie landschappelijke elementen toegevoegd?

Gegevens over realisatie 'inrichtingssubsidie landschappelijke elementen in het kader van SN' zijn niet beschikbaar bij Dienst Regelingen. Wel beschikbaar zijn afgegeven beschikkingen (zie SN.3)

Evaluatievraag SN.7: In hoeverre wordt via de SN gebruik gemaakt van inrichtingssubsidie voor blijvend bos?

Indicator

SN.7-1 Aantal ha afgegeven beschikkingen inrichtingssubsidie voor blijvend bos in het kader van de SN.

Streefwaarde: toename aantal hectare bos, afgemeten aan aantal afgegeven beschikkingen.

Waarneming op indicator SN.7-1

Oppervlakte blijvend bos waarvoor beschikkingen voor inrichtingssubsidie zijn afgesloten in het kader van de SN is 2.947 ha (zie tabel B6.4: 2.331 + 616). De streefwaarde, toename aantal hectare bos afgemeten aan het beschikte oppervlak, is dus gehaald.

Evaluatievraag SN.8: In hoeverre is via de SN de oppervlakte blijvend bos op landbouwgronden uitgebreid?

Indicator

SN.8-1 Aantal ha blijvend bos op landbouwgrond dat in het kader van de SN is gerealiseerd.

Streefwaarde: in 2006 moet het areaal bos op landbouwgrond met 2.100 hectare zijn toegenomen (Ecorys 2003).

Waarneming op indicator SN.8-1

Oppervlakte blijvend bos waarvoor beschikkingen voor inrichtingssubsidie zijn afgesloten in het kader van de SN is 2.947 ha (zie tabel B6.4). In hoeverre de inrichtingsmaatregelen zijn genomen en de gewenste kwaliteit is bereikt, is onbekend. Gezien de lange ontwikkeltijd van bos is het onwaarschijnlijk dat de natuurdoelen in deze gebieden zijn bereikt.

B6.3 Regeling Particuliere Terreinbeherende Organisaties (RPTO)

Tabel B6.6 geeft de beschikbare gegevens van de RPTO (bron: DLG peildatum 31 december 2006). Er is dus een toename van het aantal beschikkingen; de streefwaarde is gehaald.

Tabel B6.6 Gesommeerde oppervlakten en aantal projecten waarbij grond is aangekocht en ingericht voor de Ecologische hoofdstructuur			
Regeling	Outputindicator	Aantal projecten	Hectares
RPTO (K-26)	Aangekochte (overgedragen) grond voor EHS	94	2.015
RPTO (K-26)	Ingerichte grond voor EHS	1	17
RPTO (K-26)	Aangekochte grond voor realisering landschapselementen	1	60
Bron: DLG.			

Evaluatievraag RPTO.1: Zijn er via RPTO gronden verworven door terreinbeherende organisaties ten behoeve van de Ecologische hoofdstructuur en/of verbindingzones?

Indicator

RPTO.1-1 Aantal ha verworven agrarische gronden voor natuur en landschap binnen de reconstructiegebieden via RPTO. Streefwaarde: 8.300 ha verworven gronden (Ecorys 2003).

RPTO.1-2 Aantal ha verworven agrarische gronden voor natuur en landschap buiten de reconstructiegebieden via RPTO. Streefwaarde: 27.500 ha verworven gronden (Ecorys 2003).

Waarneming op indicator RPTO.1-1 en 1-2

Oppervlakte verworven agrarische gronden voor natuur en landschap via RPTO is $2.015 + 60 = 2.075$ ha. Er is geen onderscheid gemaakt in verworven gronden binnen of buiten reconstructiegebieden omdat de ruimtelijke ligging en omvang van de verworven gronden niet beschikbaar zijn. Echter in beide gevallen is het oppervlak verworven gronden via de RPTO te weinig voor het behalen van de streefwaarden.

B6.4 Landinrichtingswerken (LIW)

De LIW bestaat uit verschillende onderdelen, die ieder afzonderlijk onder een ander EU-maatregel vallen:

- LIW *bosaanleg landbouwgronden* (H-38c1a) valt onder maatregel h *Bebossing van landbouwgrond*;
- LIW *kavelaanvaarding* valt onder maatregel k *Herverkaveling*;
- LIW *waterbeheer* valt onder maatregel q *Waterbeheer in de landbouw*;
- LIW *ontsluiting* valt onder maatregel r *Ontwikkeling en verbetering infrastructuur landbouw*;
- LIW *inrichting recreatie* valt onder maatregel s *Bevordering toeristisch ambachtelijke activiteiten*;
- LIW *milieumaatregelen* (T-38g) valt onder maatregel t *Milieubehoud, land- en bosbouw en landschapsbeheer*;
- LIW *inrichting reservaten en natuurgebieden* (T-38c2) valt onder maatregel t *Milieubehoud, land- en bosbouw en landschapsbeheer*.

Evaluatievraag LIW.1: Zijn er projecten uitgevoerd in het kader van reconstructie van de veehouderij?

Indicator

LIW.1-1 Aantal projecten dat in het kader van de LIW is uitgevoerd.

Streefwaarde: minimaal één project.

LIW.1-2 Aantal ha per project in het kader van LIW.

Streefwaarde: toename betrokken bij landinrichting.

LIW.1-3 Aantal ha landbouwgrond per project in het kader van LIW.

Streefwaarde: toename ha landbouwgrond in reconstructie.

Waarnemingen indicator LIW.1-1

Aantal projecten uitgevoerd onder LIW:

2000: 0

2001: 1

2002: 43

2003: 51

2004: 35

2005: 52

2006: 74

Bron: DLG.

Waarnemingen indicator LIW.1-2

Bij 131 projecten was in totaal 87.930 hectare betrokken. Het aantal hectare per project komt hiermee op gemiddeld 671. Per jaar is het aantal hectare betrokken bij de LIW (aantal projecten):

2001: 69 (1)

2002: 4.317 (22)

2003: 25.726 (21)

2004: 12.885 (18)

2005: 18.803 (25)

2006: 26.130 (44)

Bron: DLG

Waarnemingen indicator LIW.1-3

Deze gegevens zijn niet vastgelegd. Daardoor is het niet mogelijk een antwoord te geven op deze indicator.

Evaluatievraag LIW.2: In hoeverre is door reconstructie de duurzaamheid van de veehouderijbedrijven bevorderd?

Indicator

LIW.2-1 Percentage van areaal (ha) met <2 GVE/ha na uitvoering LIW ten opzichte van areaal voor uitvoering LIW.

Streefwaarde: percentage van areaal met <2 GVE/ha is met X% toegenomen.

Waarnemingen indicator LIW.2-1

Tabel B6.7		Aandeel (%) areaal op bedrijven met minder dan 2 GVE per hectare	
		1999	2007
Alle melkvee bedrijven		31,5	51,3
- in concentratiegebied		13,1	26,1
- op begunstigde bedrijven in concentratiegebieden		22,5	43,8
Bron: DLG, peildatum 31 december 2006			

Evaluatievraag LIW.5: In hoeverre hebben de projecten bijgedragen aan de realisering en het beheer van de EHS?

Indicator

LIW.5-1 Aantal ha dat door het project LIW bijgedragen heeft aan de realisering van de EHS en de ecologische verbindingzones.

Streefwaarde: in 2006 toename ha EHS (EHS gereed in 2018 en omvat 700.000 ha, waarvan 250.000 nieuwe natuur, daarvan 80.000 gereed en tienduizenden ha in voorbereiding).

Waarneming op indicator LIW.5-1

Oppervlakte dat door het project LIW bijgedragen heeft aan de realisering van de EHS en de ecologische verbindingzones (zie tabel B6.8).

- Gerealiseerde (natte) ecologische verbindingzone: $6+9+1+4 = 20$ km
- Ingerichte grond voor de EHS: $80 + 2.797 + 23 = 2.900$ ha

De genoemde streefwaarden hebben geen betrekking op de periode van het POP1.

In het algemeen loopt de verwerving en inrichting van gronden ter realisatie van de EHS achter op schema (MNP 2007b). Streefwaarden zijn niet gehaald.

Tabel B6.8 geeft de beschikbare gegevens van de LIW (bron: DLG, peildatum 31 december 2006).

Tabel B6.8		Gesommeerde oppervlakten aantallen, kilometers en aantal projecten per regeling			
Regeling	Outputindicator	Aantal projecten	Stuks	Ha	Km
H-38c1a	Aangelegd bos	2	0	103	0
H-38c1a	Bedrijven met agrarisch natuurbeheer	1	254	0	0
H-38c1a	Gerealiseerde ecologische verbindingzone	1	0	0	6
H-38c1a	Gerealiseerde landschapselementen/beplanting	2	0	29	40
H-38c1a	Ingerichte grond voor EHS	1	0	80	0
T-38c2	Aangelegd bos	1	0	25	0
T-38c2	Aangelegd of verbeterd fiets, wandel- of ruitpad	5	0	0	16
T-38c2	Aangelegde en ingerichte retentiebekkens	3	17	0	0
T-38c2	Aangelegde natuurvriendelijke oevers	5	0	0	26
T-38c2	Aangelegde of verbeterde weg	2	0	0	3
T-38c2	Aangelegde recreatieweg	2	0	0	6
T-38c2	Aangelegde waterloop	1	0	0	1
T-38c2	Behoud, herstel en ontwikkeling bos en landschap	3	0	19	5
T-38c2	Gebieden met verbeterde waterbeheersing	1	2	0	0
T-38c2	Gerealiseerde ecologische verbindingzone	3	0	0	9
T-38c2	Gerealiseerde landschapselementen/beplanting	11	0	100	47
T-38c2	Gerealiseerde natte verbindingzone	1	0	0	1
T-38c2	Ingerichte grond voor EHS	30	0	2.797	0
T-38c2	Natuurbeheer met beter peilbeheer	12	8	891	0
T-38c2	Opgestelde en uitgevoerde inrichtingsplannen	1	1	0	0

Tabel B6.8		Gesommeerde oppervlakten aantallen, kilometers en aantal projecten per regeling (vervolg)			
Regeling	Outputindicator	Aantal projecten	Stuks	Ha	Km
T-38c2	Verbeterde waterloop	1	0	0	18
T-38g	Gerealiseerde ecologische verbindingzone	2	0	0	4
T-38g	Gerealiseerde landschapselementen/beplanting	1	0	0	11
T-38g	Ingerichte grond voor EHS	1	0	23	0
T-38g	Opgestelde en uitgevoerde inrichtingsplannen	2	2	0	0
T-38g	Sanering Waterbodems	2	25	0	0
Bron: DLG.					

Evaluatievraag LIW.6: In hoeverre hebben de projecten bijgedragen aan het verhogen van de kwaliteit van natuur en landschap?

Indicator

LIW.6-1 Aantal ha grond in de EHS met hoge ecologische waarde voor natuur als gevolg van LIW ten opzichte van totaal aantal ha grond.

Streefwaarde: in 2006 toename ha EHS met hoge mate van natuurlijkheid (van EHS heeft in 2018 circa 200.000 ha hoge graad van natuurlijkheid).

LIW.6-2 Aantal ha NLP totaal (en het deel binnen EHS) als gevolg van LIW ten opzichte van totaal aantal ha NLP.

Streefwaarde: in 2006 toename ha NLP (6.000 ha Nationaal Landschapspatroon, waarvan 4.500 ha binnen de EHS).

Waarneming op indicator LIW.6.1

In hoeverre in de projecten de gewenste natuurkwaliteit is bereikt, is onbekend. Gezien de lange ontwikkeling van natuur is het onwaarschijnlijk dat de natuurdoelen in deze gebieden zijn bereikt. Hoge ecologische waarden in het landelijk gebied bevinden zich meestal in bestaande natuur. LIW kan hier alleen indirect een bijdrage aan leveren door de milieudruk vanuit de omgeving te verlagen.

Waarneming op indicator LIW.6.2

Onderscheid in bijvoorbeeld gerealiseerde landschapselementen/beplantingen binnen of buiten NLP is niet mogelijk, omdat de ruimtelijk ligging en omvang van NLP niet (op kaart) beschikbaar zijn. Het NLP is een verouderde beleids categorie.

LIW onderdeel Waterbeheer

Evaluatievraag LIW.7: Zijn er waterbeheersingswerken uitgevoerd, met name in het kader van reconstructie van de veehouderij?

Indicator

LIW.7-1 Aantal en aard uitgevoerde projecten met betrekking tot waterbeheersing in het kader van LIW.

Streefwaarde: toename uitgevoerde werken onderscheiden naar hiernaast vermelde aspecten.

Waarnemingen indicator LIW.7-1

In totaal zijn er 87 projecten¹ in het kader van LIW uitgevoerd, waarvan 9 in reconstructiegebieden. De projecten omvatten de volgende onderwerpen: verbeteren peilbeheer landbouwgrond (45 projecten), verbeteren peilbeheer natuurgrond (22), aanleggen van waterlopen (7), verbeteren van waterlopen (26),

¹ Het is mogelijk dat per project meerdere onderwerpen zijn aangegeven. Hierdoor komt de som van alle onderwerpen op 135.

Evaluatievraag LIW.8: In hoeverre is de aanwezigheid van zoetwatervoorraden door middel van waterconservering bevorderd?

Indicator

LIW.8-1 Hoeveelheid (m³) gebiedsvreemd zoet water dat per gebied wordt ingelaten voor en na uitvoering van de LIW.
Streefwaarde: m³ minder gebiedsvreemd zoet water dat per gebied is ingelaten.

Waarnemingen indicator LIW.8-1

Er zijn geen projecten uitgevoerd die als outputindicator de gerealiseerde hoeveelheid water in m³ vastleggen. De outputindicatoren geven aan dat bij twee projecten tien stuwen/dammen/sluizen zijn aangelegd en bij één van deze twee projecten zeven stuwen zijn geautomatiseerd. Daarnaast zijn er vier projecten uitgevoerd waarbij in totaal tien retentiebekkens zijn aangelegd.

Door het aanleggen van stuwen/dammen/sluizen kan gebiedseigen water worden vastgehouden, waardoor minder gebiedsvreemd water hoeft worden ingevoerd. Onder de outputindicator 'aangelegde stuwen/dammen/sluizen' is ook een aantal stuwen geautomatiseerd. Door de automatisering van stuwen kunnen waterpeilen sneller en gemakkelijker gereguleerd worden en daardoor een belangrijke bijdrage leveren aan het bestrijden van wateroverlast en watertekorten. Bij één project (Landinrichting Overbetuwe Oost) was de optimalisatie van de waterhuishouding met name gericht op de behoeftes van de fruitteelt en andere landbouw. Vooral voor de fruitteelt is voldoende beschikbaarheid van gebiedseigen water van groot belang omdat de plantopstanden vaak erg gevoelig zijn voor de afwijkende kwaliteit van gebiedsvreemd water.

Door het aanleggen van retentiebekkens kan gebiedseigen water geconserveerd worden, waardoor bij watertekorten geen gebruik hoeft worden gemaakt van de inlaat van gebiedsvreemd water. Bij de onder de LIW uitgevoerde projecten met de outputindicator 'aangelegde en ingerichte retentiebekkens' zijn bij twee projecten negen retentiebekkens in de vorm van regenwaterbuffers aangelegd. Naast het vasthouden van gebiedseigen water werd in één project hiermee ook tegemoet gekomen aan erosiebestrijding. Bij twee andere projecten ging het om de herinrichting en natuurontwikkeling van beken. De beken werden hierbij hermeanderd, waardoor de stroomsnelheid verminderde en daarmee water werd vastgehouden.

Evaluatievraag LIW.9: In hoeverre hebben de waterbeheersingswerken het peilbeheer gericht op landbouw, milieu, natuur en landschap bevorderd?

Indicator

LIW.9-1 Grondwaterstand van landbouw- en natuurgrond (cm onder maaiveld/NAP) voor en na uitvoering van de waterpeilbeheerswerken in het kader van LIW.
Streefwaarde: toename cm NAP gerelateerd aan gewenste functie, afhankelijk van gebied/project.

Waarnemingen indicator LIW.9-1

Bij 45 projecten is voor 43.593 ha *landbouwgrond* het peilbeheer verbeterd en bij 22 projecten is voor 4.880 ha *natuur* het peilbeheer verbeterd.

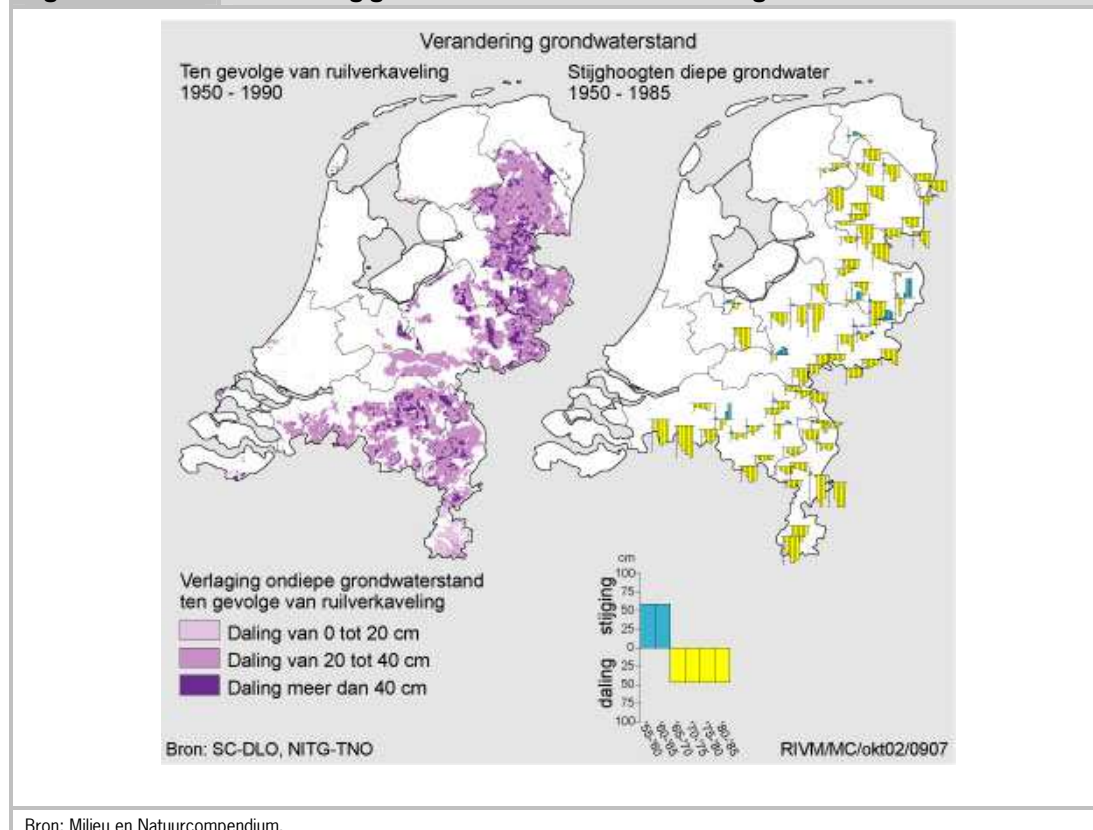
Binnen landinrichtingsprojecten wordt vaak ook het watersysteem op orde gebracht. Deze projecten hebben dan namen als waterlopenbestek, waterbeheersplan of waterbeheersing. Bij deze projecten wordt het waterbeheer geoptimaliseerd, in de breedste zin van het woord. Vroeger betekende een optimaal waterbeheer bij landinrichting dat het peil werd geoptimaliseerd voor de landbouw. In figuur B6.5 is te zien wat het effect ruilverkaveling (landinrichting) heeft gehad op de grondwaterstand. Deze dalingen van de grondwaterstanden heeft in sterke mate bijgedragen aan de verdroging van natuur.

De verdroging en de klimaatverandering waardoor Nederland wordt geconfronteerd met extremer weer, heeft ertoe geleid dat de invulling van optimaal waterbeheer bij de landinrichting een integrale aanpak is geworden, waarbij behalve de landbouwfunctie ook natuur en wonen wordt meegenomen. Omdat in de POP1-periode de meeste projecten in laag Nederland zijn uitgevoerd, zijn ook veel projecten uitgevoerd waarbij in totaal 13 gemalen werden vernieuwd of uitgebreid.

Van het areaal waarvoor het peil is verbeterd lag 35% in de provincie Friesland en 25% in de provincie Zuid-Holland. Hierbij was in Friesland een sterkere focus op de agrarische functie dan in Zuid-Holland. In Zuid-Holland betroffen het vooral projecten rond de Krimpenerwaard en Driebruggen.

Het peilbeheer voor de landbouwfunctie werd vooral in Friesland, Zuid-Holland en Gelderland verbeterd. Bij Zuid-Holland was een specifiek project voor de waterinlaat voor de sierteelt in Boskoop. In droge periodes is het water van de Gouwe te zilt voor de sierteelt, daarom is de inlaat verplaatst naar de Oude Rijn bij Bodegraven (www.greenportregioboskoop.nl). Zoals bij het antwoord van LIW.8-1 te lezen is, was voor de fruitteelt in de Betuwe gebiedseigen water van belang.

Figuur B6.5 Verandering grondwaterstand door ruilverkaveling

Bron: Milieu en Natuurcompendium.

Binnen de landinrichting was natuur met een beter peilbeheer vooral in Zuid-Holland, Groningen en Friesland gerealiseerd. In Groningen werd met de bouw van het gemaal Drents Diep de waterbeheersing voor de Onnerpolder en Oosterpolder verbeterd. Bij de Onnerpolder werd natuurontwikkeling gecombineerd met noodwaterberging (www.groningenleeftmetwater.nl). Bij veel landinrichtingsprojecten wordt gezocht naar waterbergingsruimte, vaak in combinatie met natuurontwikkeling.

Evaluatievraag LIW.10: In hoeverre is de kwaliteit van het grond- en oppervlaktewater duurzaam verbeterd?

Indicator

LIW.10-1 Verschil in drinkwaterkwaliteit van grond- en oppervlaktewater voor en na de uitvoering van het waterkwaliteitsproject in het kader van LIW: nitraatgehalte.

Streefwaarde: kwaliteit is gunstiger voor nitraat, afhankelijk van gebied/project.

LIW.10-2 Verschil in drinkwaterkwaliteit van grond- en oppervlaktewater voor en na de uitvoering van het waterkwaliteitsproject in het kader van LIW: bacteriologisch.

Streefwaarde: bacteriologische kwaliteit is gunstiger, afhankelijk van gebied/project.

Waarnemingen indicator LIW.10-1

Geen antwoord mogelijk door ontbreken van gegevens.

Waarnemingen indicator LIW.10-2

Geen antwoord mogelijk door ontbreken van gegevens. Door het realiseren van randvoorzieningen bij riooloverstorten werd de bacteriologische kwaliteit bij die projecten verbeterd.

Evaluatievraag LIW.11 (aangepast): In hoeverre is de kwaliteit van het grond- en oppervlaktewater duurzaam verbeterd?

Indicator

LIW.11-1 Aantal verminderde riooloverstorten als gevolg van LIW.

Streefwaarde: vermindering van riooloverstorten.

Waarnemingen indicator LIW.11-1

Er zijn geen projecten uitgevoerd ter vermindering van riooloverstorten in het kader van LIW. Er zijn echter wel randvoorzieningen bij riooloverstorten geplaatst. In totaal zijn twee projecten uitgevoerd: bij één project zijn 17 randvoorzieningen gerealiseerd en het andere project had betrekking op 50 ha waar randvoorzieningen zijn getroffen. Bij iedere riooloverstort moet een randvoorziening zijn gerealiseerd, zodat 2 mm regenwater kan worden geborgen (provincie.overijssel.nl)..

Evaluatievraag LIW.12: In welke mate is de duurzaamheid van het waterbeheer bevorderd?

Indicator

LIW.12-1 Het aantal ha verdroogde natuur voor en na uitvoering van de waterbeheersingswerken in het kader van LIW.

Streefwaarde: in 2006 minder verdroogd areaal (in 2010 is er een vermindering van het verdroogde areaal met 40% ten opzichte van 1985).

LIW.12-2 Verschil in inklinking van veengronden voor en na uitvoering van de waterpeilbeheersingswerken (indirect te meten via peilverlaging/-verhoging).

Streefwaarde: daling veen vermindert.

Waarnemingen indicator LIW.12-1

Er zijn 22 projecten uitgevoerd, waarbij voor 4.880 ha natuur het peilbeheer is aangepast om de verdroging tegen te gaan. Maar het is niet duidelijk of de verdroging is opgeheven. Uit de GeBeVe Eindrapportage (DLG, 2004) kwam naar voren dat de meeste anti-verdrogingsprojecten een doelbereik van 30% hadden. Deze projecten werden specifiek in de verdroogde natuurgebieden uitgevoerd. Bij de LIW projecten was het verbeterde peil vaak gecombineerd met een beter peilbeheer voor landbouw. Er mag verwacht worden dat zo'n project minder effectief is voor de verdroogde natuur.

Waarnemingen indicator LIW.12-2

Er zijn 14 projecten in het veenweidegebied uitgevoerd ten behoeve van landbouwgrond met een beter peilbeheer. In totaal had dit betrekking op 13.288 ha.

Een van de grootste uitdagingen voor het westelijk veenweidegebied in het Groene Hart is het beperken van de inklinking van het veen en het bieden van perspectieven aan met name de melkveehouderij. Eeuwenlang wordt het waterpeil in deze gebieden afgestemd op het agrarische gebruik. Door inklinking van het veen, waardoor de grond daalt, moet het peil steeds verder omlaag. Hierdoor 'brandt' het veen op. In recente plannen voor het Groene Hart is de wens opgenomen om in bepaalde gebieden de bodemdaling af te remmen, waarvoor een ruimtelijke herschikking van functies nodig kan zijn. Voor LTO is daarbij het uitgangspunt dat boeren die te maken krijgen met een functiewijziging volledig schadeloos moeten worden gesteld (LTO Noord, 2007).

Een van de gebieden waar een herinrichtingsplan voor wordt gemaakt, is de Krimpenerwaard. In het noorden, in het laaggelegen en snel zakkende veengebied, is vooral natte natuur voorzien. Het midden-gedeelte is aangewezen voor natuurlandbouw. In het zuiden ligt het veen hoger en is het minder gevoe-

lig voor bodemdaling. Hier kan de landbouw zich ontwikkelen (Programmabureau Groene Hart, 2007). Omdat het nog in de planfase zit, heeft het geen betrekking op de POP1-periode.

LIW onderdeel recreatie

Evaluatievraag LIW.14: In hoeverre hebben de projecten de toeristisch-recreatieve infrastructuur verbeterd?

Waarnemingen

De recreatieve voorzieningen die met LIW zijn gerealiseerd, hebben betrekking op 13 projecten. Er zijn 53 recreatieve voorzieningen gerealiseerd (van zeer diverse schaal) en ruim 50km fiets-, wandel- of ruitpad.

B6.5 Regeling Subsidiëring Gebiedsgericht Beleid en reconstructie concentratiegebieden (SGB)

Onderdeel milieu

Tabel B6.9 geeft de beschikbare gegevens van de SGB.

Tabel B6.9		Gesommeerde oppervlakten aantallen, kilometers en aantal projecten per regeling SGB onderdeel milieu			
Regeling	Outputindicator	Aantal projecten	Stuks	Hectares	Kilometer
T-35-2t	Emissiereductie bestrijdingsmiddelen bodem	1	13	0	0
T-35-2t	Gerealiseerde natte verbindingzone	2	2	0	0
T-35-2t	Opgestelde bedrijfsmilieuplannen	1	6	0	0
T-35-2t	Vermindering geluidshinder natuur	1	0	25	0
T-35-2t	Vermindering verkeershinder natuur	4	21	0	0

Bron: DLG.

Evaluatievraag SGB Milieu: In hoeverre zijn er bedrijfsmilieuplannen opgesteld?

Indicator

SGB Milieu: aantal bedrijfsmilieuplannen dat in het kader van de SGB Milieu is opgesteld.

Streefwaarde: toename aantal bedrijfsmilieuplannen in het kader van SGB Milieu.

Waarnemingen indicator SGB Milieu

Onder de regeling SGB Milieu zijn in de Provincie Overijssel zes bedrijfsmilieuplannen opgesteld. Deze plannen zijn opgesteld in 1 project van Stimuland.

Onderdeel diversificatie

Evaluatievraag SGB Diversificatie: Zijn er projecten op landbouwbedrijven gesubsidieerd gericht op agrarische en ambachtelijke activiteiten?

Indicator

SGB Diversificatie: aantal bedrijven met verbrede inkomensmogelijkheden.

Streefwaarde: toename aantal bedrijven met verbrede inkomensmogelijkheden.

Waarnemingen indicator SGB Diversificatie

Onder de SGB Diversificatie zijn in totaal vijf projecten gefinancierd voor bedrijven met verbrede inkomensmogelijkheden. In 2005 en 2006 zijn respectievelijk op drie en twee bedrijven projecten uitgevoerd

voor de nieuwbouw potstalgedeelte, boerderijappartementen, skybox, hutje in de wei en een boeren-camping. De projecten zijn alleen in de provincies Noord-Holland en Overijssel uitgevoerd.

In de evaluatie van Fischer et al. (2005) komt naar voren dat de effectiviteit van de SGB niet groot was door onduidelijkheden en slechte communicatie. In een later stadium besloot het Rijk bepaalde sub-categorieën te sluiten waardoor de uitvoer grotendeels stil kwam te liggen. Op gebiedsniveau was de SGB wel effectief door de continuering van samenwerkingsverbanden en het tot stand brengen van nieuwe projecten. Aan het eind van de periode kwamen daarom nog projectaanvragen binnen.

In de evaluatie van de SGB uit 2005 (Fischer et al.) komt naar voren dat de SGB een moeilijke regeling was om te implementeren. Bij navraag in 2008 blijkt dat dit ook in de rest van de POP1-periode het geval was. Voor aanvragen onder de SGB waren meerdere partners nodig, waaronder het Rijk, de Provincie en gebieden. De regeling was voor particulieren moeilijk te benaderen door de eisen van het SGB, zoals het gebrek aan voorschotten en hoge administratieve lasten bij veranderingen in de financiële planning.

Voor provincies was de onduidelijkheid van de regeling een probleem: men dacht dat bepaalde projecten geschikt zouden zijn voor de SGB. Later bleek dat de projecten niet onder de SGB konden worden ingediend, maar onder andere regelingen. Provincies en gebieden hebben dit als een rem op integrale projecten ervaren.

Onderdeel Waterbeheer

Evaluatievraag SGB water: In welke omvang is het peilbeheer van landbouwgrond en natuurbeheer verbeterd in het kader van de SGB?

Indicator

SGB Waterbeheer 1: aantal hectare landbouwgrond met verbeterd peilbeheer.

Streefwaarde: toename hectares landbouwgrond met verbeterd peilbeheer.

SGB Waterbeheer 2: aantal hectare natuurbeheer met verbeterd peilbeheer.

Streefwaarde: toename hectares natuurbeheer met verbeterd peilbeheer.

Waarnemingen indicator SGB Waterbeheer 1

Verbeteren peilbeheer landbouwgrond: 9 projecten met een omvang van 10.779 ha. De omvang van de projecten varieerde van 230 hectare tot 4.500 ha. Bij vier van de tien projecten was het een combinatie van verbeterd peilbeheer voor natuur en voor landbouw. Vier projecten met in totaal 6.363 ha werden in Gelderland gerealiseerd.

Omdat de SGB Waterbeheer de opvolger was van de GeBeVe, was verdrogingbestrijding voor natuur een belangrijker doel dan het verbeteren van het peilbeheer voor de landbouw. Dit komt tot uitdrukking in het aantal projecten. Er zijn maar negen projecten uitgevoerd voor een beter peilbeheer, maar de meeste van deze projecten waren integrale projecten, waarbij ook verdroging van natuur werd aangepakt. Het was opvallend dat er ook een project in het Landinrichtingsgebied Gelderse Poort Oost is uitgevoerd, omdat deze onder de LIW wordt verwacht.

Waarnemingen indicator SGB Waterbeheer 2

Er is op 3.523 ha natuurground peilbeheer uitgevoerd (37 projecten).

Als opvolger van de GeBeVe zijn bij de SGB waterbeheer 37 projecten uitgevoerd om het peil van natuurgebieden te verbeteren. Het is opvallend dat er veel projecten zijn uitgevoerd die betrekking hadden op kleine natuurgebieden, want bij de helft was het areaal minder dan 35 ha. In vergelijking met de GeBeVe, waarbij voor ongeveer 110.000 ha het peil werd verbeterd (DLG, 2004), is het areaal natuur met een beter peilbeheer bij SGB Waterbeheer beperkt gebleven. De SGB had dan ook een meer integrale doelstelling, terwijl de GeBeVe specifiek op verdroging was gericht. Binnen de SGB is sterk ingezet op beekherstel, terwijl bij de GeBeVe de verdroging van natuurgebieden werd aangepakt.

B6.6 Regeling Stimulering Biologische Productiemethoden (RSBP)

Evaluatievraag RSBP.1: Wordt er areaal vanuit gangbare landbouw omgeschakeld naar biologische landbouw?

Indicator

RSBP.1-1 Het aantal hectare grond dat is omgeschakeld van gangbare landbouw naar biologische productie als gevolg van RSBP.

Streefwaarde: omgeschakeld areaal > 0.

Waarnemingen indicator RSBP.1

Tabel B6.10		Aantal bedrijven en aantal hectares onder RSBP per jaar waarin de RSBP openstond.	
	Aantal bedrijven	Aantal hectares	
		eenjarige gewassen	meerjarige gewassen
2000	331	9.505,62	305,19
2001	128	4.025,26	78,27
2002	92	2.218,59	54,6
2004	53	1.334,07	57,31
<i>Totaal</i>	<i>604</i>	<i>17.083,54</i>	<i>495,37</i>

Bron: DR.

Evaluatievraag RSBP.2: Schakelen bedrijven over naar biologische productie?

Indicator

RSBP.2-1 Het aantal bedrijven dat is omgeschakeld van gangbare landbouw naar biologische productie als gevolg van RSBP.

Streefwaarde: omgeschakeld bedrijven > 0.

Waarnemingen indicator RSBP 2:

Zie tabel B6.10

Evaluatievraag RSBP.3: In hoeverre neemt het areaal biologische landbouw toe?

Indicator

RSBP.3-1 Oppervlakte biologische landbouw in hectare per landbouwsector die is omgeschakeld van gangbare landbouw naar biologische landbouw als gevolg van RSBP -/de beëindigde oppervlakte biologische landbouw in hectare per landbouwsector ten opzichte van de totale oppervlakte per sector.

Streefwaarde: toename areaal: gemiddeld 25% per jaar over alle sectoren.

RSBP.3-2 Het aantal bedrijven dat per landbouwsector is omgeschakeld van gangbare landbouw naar biologische landbouw als gevolg van RSBP -/aantal biologische landbouwbedrijven dat per sector is beëindigd.

Streefwaarde: toename van aantal bedrijven.

Waarnemingen indicator RSBP.3-1:

Tabel B6.11		Aantal hectares onder RSBP, 2000-2006					
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
<i>Gangbare bedrijven (in omschakeling)</i>							
Akkerbouw	5.222	5.463	263	154	231	298	616
Melkvee	3.546	3.132	763	180	506	679	729
Hokdier	113	109	27	0	0	6	0
Overige landbouw	3.845	4.977	834	618	1.100	1.493	2.004
Glastuinbouw	24	18	1	0	4	2	6
Overig tuinbouw	351	296	39	17	64	62	155
<i>Biologische bedrijven</i>							
Akker/ groente	1.933	2.338	8.361	8.347	8.393	8.796	7.207
Melkvee	8.375	9.923	12.458	13.747	13.222	13.094	13.012
Overig	7.313	7.485	12.707	14.192	14.441	13.488	15.100
<i>Totaal</i>	<i>30.722</i>	<i>33.741</i>	<i>35.453</i>	<i>37.255</i>	<i>37.961</i>	<i>37.918</i>	<i>38.829</i>
Bron: Dienst Regelingen, CBS Landbouwtelling.							

Tabel B6.12		Totaal biologisch areaal (in ha) in de Landbouwtelling, naar sector, 2000-2006					
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Akkerbouwbedrijven	5.704	6.866	8.596	8.614	11.545	12.350	10.377
Tuinbouwbedrijven	702	518	650	711	915	1.076	1.410
Blijvende teeltbedrijven	138	327	442	468	756	626	727
Graasdierbedrijven	16.162	19.292	20.049	22.223	30.574	25.459	30.115
Hokdierbedrijven	142	273	303	308	445	687	596
Combinaties	3.854	3.733	5.560	4.946	7.432	6.775	8.944
<i>Totaal</i>	<i>26.702</i>	<i>31.009</i>	<i>35.600</i>	<i>37.270</i>	<i>51.667</i>	<i>46.973</i>	<i>52.169</i>
Bron: CBS Landbouwtelling.							

Alternatieve gegevens Stichting Skal

Behalve de Landbouwtelling rapporteert ook Stichting Skal het aantal hectares biologisch. Volgens deze bron is het totale aantal hectares biologische landbouw in de periode 2000-2006 gestegen van 33.000 ha naar 48.424 ha. Dit is een toename van 15.424 ha, ruim 45% (Biologica, 2006). Het is niet duidelijk waarom de gegevens van genoemde bronnen van elkaar afwijken.

Waarnemingen indicator RSBP.3-2

Tabel B6.13		Bedrijven met RSBP subsidie naar bedrijfstype, 2000-2006					
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
<i>Gangbare bedrijven (in omschakeling)</i>							
Akkerbouw	59	63	8	6	9	6	16
Melkvee	94	84	19	5	12	16	15
Hokdier	3	2	2		1	1	1
Overige landbouw	106	106	33	19	26	34	30
Glastuinbouw	4	4	1		1	1	1
Overig tuinbouw	29	23	6	4	8	7	15
<i>Biologische bedrijven</i>							
Akker/groente	58	70	143	151	149	140	111
Melkvee	211	237	282	302	283	275	250
Overig	216	231	370	387	378	368	376
<i>Totaal</i>	<i>780</i>	<i>820</i>	<i>864</i>	<i>874</i>	<i>867</i>	<i>848</i>	<i>815</i>

Bron: Dienst Regelingen, CBS Landbouwtelling.

Tabel B6.14		Biologische bedrijven in de Landbouwtelling, naar sector, 2000-2005				
	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Akkerbouwbedrijven	105	120	155	171	191	190
Tuinbouwbedrijven	144	141	137	143	145	143
Blijvende teeltbedrijven	51	56	68	73	82	72
Graasdierbedrijven	434	507	505	557	600	599
Hokdierbedrijven	31	41	46	52	61	75
Combinaties	141	159	177	189	208	208
<i>Totaal</i>	<i>906</i>	<i>1.024</i>	<i>1.088</i>	<i>1.185</i>	<i>1.287</i>	<i>1.287</i>

Bron: CBS.

Alternatieve gegevens Stichting Skal

Behalve de Landbouwtelling rapporteert ook Stichting Skal het aantal biologische bedrijven. Dit aantal is volgens deze bron gestegen van 1.391 in 2000 naar 1.448 in 2006, een stijging van 4%. Het aantal bedrijven was het hoogst in 2002, namelijk 1.560. Daarna zakte het weer terug naar 1.448 in 2006. Het gaat hierbij om gecertificeerde en niet-gecertificeerde bedrijven die zijn aangesloten bij Stichting Skal (Biologica, 2006). Het is niet duidelijk waarom de gegevens van de bronnen van elkaar afwijken.

Evaluatievraag RSBP.4: In hoeverre (in sbe) schakelen bedrijven over naar biologische landbouw?

Indicator

RSBP.4-1 Biologische landbouw in SBE die van de gangbare landbouw naar biologische landbouw gegaan is als gevolg van RSBP -/de beëindigde biologische landbouw in SBE.

Streefwaarde: toename areaal: gemiddeld 25% per jaar over alle sectoren.

Waarnemingen indicator RSBP.4-1

Tabel B6.15		Economische omvang in nge, totaal en per bedrijf, van biologische bedrijven					
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Nge totaal	68.254	69.859	72.317	71.219	73.157	67.984	67.060
Nge per bedrijf	86,7	84,2	83,5	81,5	84,4	80,2	82,3

Bron: CBS Landbouwtelling.

Evaluatievraag RSBP.5: In welke mate hebben de biologische bedrijven bijgedragen aan een meer duurzame landbouw?

Indicator

RSBP.5-1 Oppervlakte biologische landbouw in hectare die is omgeschakeld van gangbare landbouw naar biologische landbouw als gevolg van RSBP -/- de beëindigde oppervlakte biologische landbouw in hectare ten opzichte van de totale oppervlakte.

Streefwaarde: toename areaal met 25% per jaar.

RSBP.5-2 Gemiddeld bruto inkomen van ondernemers die zijn omgeschakeld van de gangbare landbouw naar de biologische landbouw als gevolg van RSBP ten opzichte van het gemiddeld netto inkomen van ondernemers uit de gangbare landbouw.

Streefwaarde: vergelijkbaar inkomen met ondernemer in reguliere landbouw.

RSBP.5-3 Hoeveelheid stikstof en gewasbeschermingsmiddelen op via RBSP omgeschakelde landbouw ten opzichte van normale landbouw.

Streefwaarde: vermindering

Waarnemingen indicator RSBP.5.1

Zie tabel B6.10, B6.11 en B6.12.

Waarnemingen indicator RSBP.5.2

Tabel B6.16 Structuurkenmerken en gezinsinkomen uit bedrijf op biologische en gangbare melkveebedrijven in 2005		
	Biologisch	Gangbaar
Oppervlakte voedergewas (ha)	46	40
Melkkoeien per bedrijf	53	65
Melkquotum (kg)	330.000	510.000
Intensiteit (melkquotum/ha voedergewas)	7.100	12.700
Melkproductie per koe (kg)	6.300	7.700
Gezinsinkomen uit bedrijf (euro)	48.500	60.000
Bron: Jager (2006).		

Tabel B6.17 Opbrengsten en kosten per hectare (euro) op akkerbouw-/groentebedrijven (gangbaar en biologisch) gemiddeld over periode 2004-2006		
	Biologisch	Gangbaar
Totale opbrengsten	6.610	7.530
waarvan gewassen	5.440	6.610
Betaalde kosten	5.030	5.410
waarvan betaalde arbeid	1.000	810
betaalde rente	550	490
uitgangsmateriaal	660	860
meststoffen	90	180
gewasbeschermingsmiddelen	20	360
Bron: Meer (2008).		

Waarnemingen indicator RSBP.5.3

Voor deze indicator zijn geen gegevens beschikbaar.

B6.7 Subsidieregeling Verwerving Staat (VS)

Evaluatievraag VS.1: Zijn er gronden verworven in het kader van landinrichtingsprojecten voor herstructurering van sectoren?

Indicator

VS.1-1 Aantal ha verworven agrarische gronden bij de herstructurering van landbouwsectoren via de regeling VS voor de verbetering van de inrichting van het landelijk gebied.

Streefwaarde: toename ha verworven agrarische gronden voor agrarisch gebruik.

Waarneming op indicator VS.1-1

Dienst Landelijk Gebied heeft wel gronden aangekocht voor het herstructureren van sectoren, maar daarbij geen gebruik gemaakt van POP1-gelden. Het antwoord op deze vraag is dus dat er geen gronden aangekocht zijn voor het herstructureren van sectoren met de regeling Verwerving Staat.

Evaluatievraag VS.2: Zijn er gronden verworven in het kader van realisering van EHS en verbindingzones EHS?

Indicator

VS.2-1 Aantal ha verworven agrarische gronden via de regeling VS voor de verbetering van de inrichting van het landelijk gebied ten behoeve van de EHS.

Streefwaarde: toename ha verworven gronden voor EHS.

Waarneming op indicator VS.2-1

2000: -

2001: 742

2002: 522

2003: 540

2004: 512

2005: 777

2006: 947

Bron: DLG.

Evaluatievraag VS.3: Zijn er gronden verworven voor realisering van NLP?

Indicator

VS.3-1 Aantal ha verworven agrarische gronden via de regeling VS voor de verbetering van de inrichting van het landelijk gebied ten behoeve van NLP.

Streefwaarde: toename ha verworven gronden voor NLP.

Waarneming op indicator VS.3-1

2000: -

2001: -

2002: -

2003: -

2004: 60

2005: -

2006: -

Bron: DLG

B6.8 Regeling Bedrijfshervestiging en -beëindiging (RBB)

Evaluatievraag RBB.1: Zijn er gronden door opkoop van bedrijven verworven in het kader van landinrichtingsprojecten voor herstructurering van sectoren?

Indicator

RBB.1-1 Aantal bedrijven die voor hervestiging zijn opgekocht in het kader van de RBB.

Streefwaarde: toename opgekochte bedrijven voor hervestiging.

RBB.1-2 Aantal beëindigende bedrijven die zijn opgekocht in het kader van de RBB.

Streefwaarde: toename opgekochte bedrijven die beëindigen.

Waarneming op indicator RBB.1-1

2000: 0

2001: 5

2002: 32

2003: 31

2004: 30

2005: 23

2006: 14

Bron: DLG.

Waarneming op indicator RBB.1-2

2000: 0

2001: 7

2002: 66

2003: 58

2004: 44

2005: 10

2006: 1

Bron: DLG.

Evaluatievraag RBB.2: Zijn er gronden door opkoop van bedrijven verworven in het kader van landinrichtingsprojecten voor herstructurering van sectoren?

Indicator

RBB.2-1 Aantal ha grond dat voor hervestiging is opgekocht in het kader van de RBB.

Streefwaarde: toename ha opgekochte grond van beëindigende bedrijven.

RBB.2-2 Aantal ha grond dat van beëindigende bedrijven is opgekocht in het kader van de RBB.

Streefwaarde: 1.500 ha opgekocht voor hervestiging.

Waarneming op indicator RBB.2-1

2000: 0

2001: 163

2002: 868

2003: 1.005

2004: 1.082

2005: 916

2006: 375

Bron: DLG.

Waarneming op indicator RBB.2-2

2000: 0

2001: 57

2002: 1.009

2003: 893

2004: 998

2005: 225

2006: 6
Bron: DLG.

B6.9 Subsidieregeling Stimulering Biologische Productiemethode (SSBP)

Aangesloten bedrijven bij Stichting Skal

In 2006 daalde het aantal primaire biologische bedrijven (daling van 20) dat is aangesloten bij Stichting Skal, tot 1.448. Van deze bedrijven zijn er 1.362 gecertificeerd. Deze bedrijven hebben een biologisch areaal of een areaal dat in omschakeling is. De gemiddelde bedrijfsgrootte van het biologische bedrijf komt in 2006 uit op 35,6 ha. Dit is een stijging van 0,2 ha in vergelijking met 2005.

Tabel B6.18		Aantal bij Stichting Skal aangesloten land- en tuinbouwbedrijven in Nederland				
		2003	2004	2005	2006	2007
Totaal aantal bedrijven		1.522	1.469	1.468	1.448	1.465
Waarvan gecertificeerd		1.434	1.383	1.377	1.362	1.372
waarvan niet gecertificeerd		88	86	91	86	93
Bron: Stichting Skal.						

B6.10 Regeling Structuurverbetering Glastuinbouw (RSG)

Evaluatievraag RSG.1: Zijn er oude glasopstanden en bedrijfsgebouwen afgebroken?

Indicator

RSG.1-1 Aantal ha grond dat vrijgekomen is door afbraak van oude glasopstanden en bedrijfsgebouwen als gevolg van RSG.

Streefwaarde: > 300 ha vrijgekomen grond door afbraak van verouderde glasopstanden en bedrijfsgebouwen.

Waarnemingen indicator RSG.1-1

2000: 64
2001: -
2002: 111
2003: -
2004: 162
2005: 9
2006: -

Bron: Gegevens LNV, Dienst Regelingen (jaar en hectare)

Evaluatievraag RSG.2: Zijn er investeringen gedaan ten behoeve van nieuwbouw van glasopstanden en bedrijfsgebouwen?

Indicator

RSG.2-1 Aantal ha nieuwbouw glasopstanden als gevolg van RSG.

Streefwaarde: > 1000 ha nieuwbouw van glasopstanden.

Waarnemingen indicator RSG.2-1

De doelstelling van 1.000 ha is gebaseerd op een langere periode dan de POP1-periode, namelijk 1997-2007.

Gedurende POP1 is er in de periode 2000-2005 384 ha aan nieuwe glasopstanden gebouwd. Omdat POP1 niet de volledige RSG-looptijd dekt, is niet duidelijk vast te stellen of de oorspronkelijke doelstelling is gehaald.

In de voortgangsrapportage 2006 (Regiebureau POP) staat vermeld dat er eind 2006 828 ha (vanaf 1997) is bereikt. De doelstelling is eind 2006 voor ruim 80% bereikt. Dezelfde bron geeft aan dat er nog 80 ha wordt verwacht in de jaren 2007 en 2008. Hiermee wordt na 2008 de RSG-doelstelling op 100 ha na bereikt. In een rapport van de Rekenkamer 'Effectiviteit energiebesparingsbeleid glastuinbouw, terugblik 2005', wordt van een nieuwgebouwd areaal van 600 ha eind 2003 gesproken. Op basis van deze tussenmeting concludeerde de Rekenkamer dat het beoogde doel van 1.000 ha waarschijnlijk wel gehaald wordt.

Waarnemingen indicator RSG.2-1

2000: 124

2001: -

2002: 102

2003: -

2004: 150

2005: 8

2006: -

Bron: Gegevens LNV, Dienst Regelingen (jaar en hectare)

Evaluatievraag RSG.3: Is de structuur van de sector verbeterd?

Indicator

RSG.3-1 Netto bedrijfsomvang van glastuinbouwbedrijven die een subsidie hebben ontvangen in het kader van RSG na realisatie / netto bedrijfsomvang van glastuinbouwbedrijven die een subsidie hebben ontvangen in het kader van RSG voor realisatie x 100 %.

Waarnemingen indicator RSG.3-1

Gegevens periode 2000-2004:

- 91 glasgroentebedrijven die hebben deelgenomen aan de RSG-regeling zijn gekoppeld aan de Landbouwtelling 2004;
- in de Landbouwtelling 2004 kwamen 4.030 gespecialiseerde sierteeltbedrijven voor. Aan de RSG-regeling hebben 82 bedrijven deelgenomen.

Tabel B6.19	Karakteristieken glasgroentebedrijven 2004 gemiddeld per bedrijf deelnemers aan RSG en niet deelnemers	
	Deelnemers	Niet deelnemers
Oppervlakte glastuinbouw (hectare)	4,2	1,9
Aantal ondernemers	2,1	1,8
Gemiddelde leeftijd ondernemers	42	47
Arbeidskrachten	18	9
Arbeidskrachten / ha	4,2	4,7
Nge glas / ha glas	148	138
N =	91	1.962
Bron: CBS Landbouwtelling.		

Tabel B6.20 Karakteristieken sierteeltbedrijven 2004 gemiddeld per bedrijf deelnemers aan RSG en niet deelnemers

	Deelnemers	Niet deelnemers
Oppervlakte glastuinbouw (ha)	3,3	1,2
Aantal ondernemers	2,0	1,7
Gemiddelde leeftijd ondernemers	42	47,1
Arbeidskrachten	21	8,5
Arbeidskrachten / ha	6,3	7,0
Nge glas / ha glas	193	192
N =	82	4.188
Bron: CBS Landbouwelling.		

Evaluatievraag RSG.4-1: Is met behulp van de regeling de duurzaamheid van de glastuinbouw verbeterd?

Indicator

RSG.4-1 Bruto inkomen van glastuinbouwbedrijven die een subsidie hebben ontvangen in het kader van RSG / gemiddelde bruto inkomen van glastuinbouwbedrijven die geen subsidie hebben ontvangen in het kader van RSG.

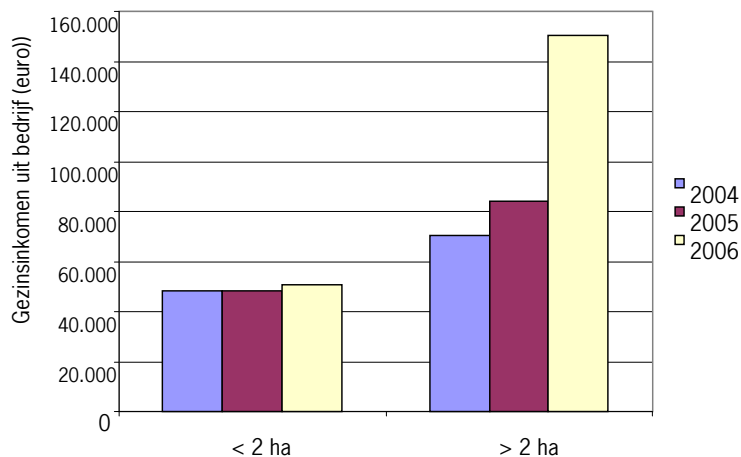
Streefwaarde: bruto inkomen hoger dan referentiegroep.

Waarnemingen RSG.4-1

Er zijn geen data voorhanden over inkomens van bedrijven die hebben deelgenomen aan de RSG-regeling. Het is dus niet vast te stellen of aan deze doelstelling is voldaan.

De figuren B6.5 en B6.6 (Bron: Informatienet) laten zien dat de inkomens van de grotere bedrijven structureel boven de inkomens van de kleinere bedrijven liggen.

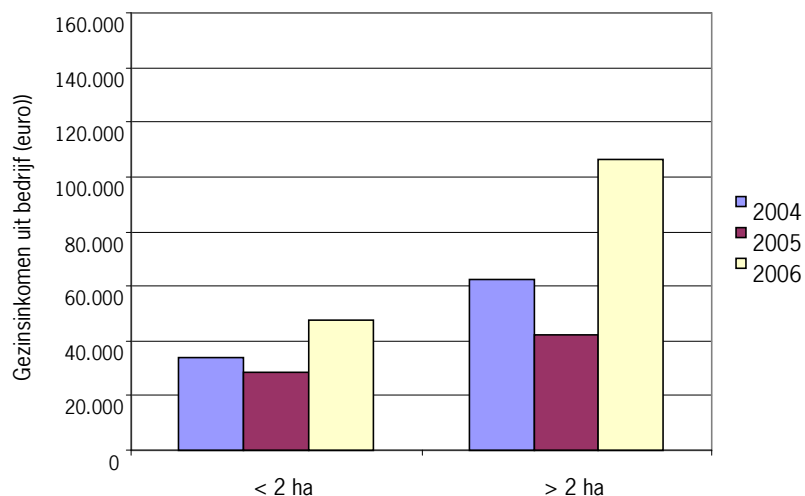
Figuur B6.5 Gezinsinkomen op sierteeltbedrijven per grootteklasse

Bron: Bedrijven Informatienet van het LEI.

Figuur B6.6

Gezinsinkomen op glasgroentebedrijven per grootteklasse

Bron: Bedrijven Informatienet van het LEI.

B6.11 Subsidieregeling Jonge Agrariërs (SJA)

Geen evaluatievragen.

Waarnemingen SJA

Tabel B6.21

Ontwikkeling op de melkveebedrijven en op alle bedrijven met een SJA regeling, tussen 2004 en 2007

	Melkveebedrijven			Totaal bedrijven		
	2004	2007	2007 in % van 2004	2004	2007	2007 in % van 2004
Aantal nge	116	116	100	106	115	108
Aantal hectare	44	48	109	38	42	111
Arbeidskrachten	1,4	1,7	121	1,4	1,8	129

Bron: CBS-Landbouwtellingen, LNV-DR, bewerking LEI.

B6.12 Provinciaal Programma A: Investerings in landbouwbedrijven

Evaluatievraag A.1: Zijn er experimenten in het kader van innovaties gesubsidieerd in de agrarische sector?

Indicator

A.1-1 Aantal gehonoreerde experimenten op bedrijven in de agrarische sector:

- a. met betrekking tot verlagen productiekosten;
 - b. met betrekking tot verbeteren van de productie;
 - c. met betrekking tot instandhouding en verbetering van de kwaliteit van het natuurlijk milieu;
 - d. met betrekking tot de hygiënische omstandigheden en van dierenwelzijn en bevorderen van diversificatie.
- Experimenten kunnen onder meerdere doelstellingen (a tot en met d) vallen.

Waarneming indicator A.1-1

In de evaluatieperiode zijn 21 experimenten uitgevoerd met als doelstelling:

- a. verlagen productiekosten → vier experimenten (tulpenbollenteelt en de knoflookteelt);

- b. verbeteren van de productie → vijf experimenten (teelt van tulpenbollen, knoflook, bessen en zomerbloemen);
- c. tot instandhouding en verbetering van de kwaliteit van het natuurlijk milieu → 13 experimenten (melk- en rundveehouderij (bouw potstal), teelt van tulpenbollen, peren en diverse andere akkerbouwgewassen (precisie technologie);
- d. met betrekking tot de hygiënische omstandigheden, dierenwelzijn en bevorderen van diversificatie → drie experimenten (kaasbereiding, hopteelt en druiventeelt).

Evaluatievraag A.2: In hoeverre heeft het instrument bijgedragen aan verbetering van de structuur en het innovatieve vermogen van de bedrijven?

Indicator

A.2-1 De directe of toegerekende kosten van de betreffende productie op de agrarische bedrijven in Provinciaal Programma A.

A.2-2 Opbrengstprijzen van de producten op bedrijven met Provinciaal Programma A.

A.2-3 Aantal bedrijven met vernieuwingen op gebied van milieu en dierenwelzijn als gevolg van Provinciaal Programma A.

Waarneming indicator A.2-1

Vier experimenten hadden de doelstelling 'verlaging van de productie kosten'. Ecorys (2003) rapporteert productie kosten van drie experimenten: € 16.500,- per hectare voor de realisatie van de tulpenbollen teelt in West-Zeeuws Vlaanderen, € 5.100,- per hectare voor de optimalisatie van de duurzame knoflookteelt, en € 2.087,- per hectare voor planten en rooien bij de dubbele nettenteelt. Voor de andere experimenten zijn geen productie kosten bekend.

Waarneming indicator A.2-2

Er zijn geen gegevens beschikbaar van de opbrengstprijzen van de bedrijven die mee hebben gedaan aan Provinciaal Programma A.

Waarneming indicator A.2-3

In totaal zijn op 12 van de 21 bedrijven vernieuwingen op het gebied van milieu en dierenwelzijn doorgevoerd. Bij acht bedrijven gaat het om de bouw van een potstal, bij drie bedrijven om de inzet van precisie technologie en bij één bedrijf om de inzet van een nieuwe spuittechniek, de dubbele tunnelspuit.

Evaluatievraag A.3: In hoeverre zijn er samenwerkingsverbanden ontstaan om te komen tot kwaliteitsverbetering en nieuwe producten?

Indicator

A.3-1 Aantal samenwerkingsverbanden gericht op kwaliteitsverbetering en nieuwe producten als gevolg van Provinciaal Programma A.

Waarneming indicator A.3-1

Uit de informatie blijkt dat bij drie van de 21 experimenten, samenwerkingverbanden zijn opgericht. Bij de drie samenwerkingsverbanden zijn totaal 11 bedrijven betrokken (4, 5 en 2). Bij de samenwerkingverbanden gaat het om de realisatie van de bollenteelt in West-Zeeuws Vlaanderen.

Evaluatievraag A.4: In welke mate is de duurzaamheid van de landbouw bevorderd?

Indicator

A.4-1 Aantal duurzame bedrijven ontwikkeld door reconstructie van sectoren als gevolg van Provinciaal Programma A.

A.4-2 Stijging van verhouding van bruto inkomen op met dit programma gesubsidieerde bedrijven ten opzichte van bruto inkomen op vergelijkbare niet-gesubsidieerde bedrijven.

Waarneming indicator A.4-1

Het aantal bedrijven dat betrokken is bij Provinciaal Programma A, is te klein om van reconstructie van gehele sectoren te kunnen spreken. Alle 29 bedrijven geven echter aan dat de duurzaamheid op het bedrijf door de experimenten vooruit is gegaan.

Waarneming indicator A.4-2

Over de stijging van het inkomen is geen informatie beschikbaar.

Evaluatievraag A.5: Zijn er bedrijven gesubsidieerd voor verbetering van en omschakeling naar nieuwe producties/productiesystemen?

Indicator

A.5-1 Aantal gehonoreerde experimenten met betrekking tot omschakeling naar nieuwe productiesystemen als gevolg van Provinciaal Programma A.

Waarneming indicator A.5-1

Uit de informatie blijkt dat er van de 21 experimenten 10 zijn gehonoreerd waarbij is omgeschakeld naar nieuwe productiesystemen.

Evaluatievraag A.6: In hoeverre is omgeschakeld naar andere productiesystemen?

Indicator

A.6-1 Aantal bedrijven dat met subsidie uit dit programma is omgeschakeld naar nieuwe productiesystemen.

Waarneming indicator A.6-1

Uit de informatie blijkt dat 14 van de 29 deelnemende bedrijven aan Programma A zijn omgeschakeld naar nieuwe productiesystemen.

Evaluatievraag A.7: In welke mate hebben de verbeteringen en omschakelingen op de gesubsidieerde bedrijven bijgedragen aan een meer duurzame landbouw?

Indicator

A.7-1 Toename areaal biologische landbouw door Programma A ten opzichte van totale toename.

Waarneming indicator A.7-1

Van twee van de 21 experimenten is het areaal biologische (in ha) landbouw bij subsidieverlening bekend: in totaal 136 ha. Het areaal biologisch na afloop van de experimenten is niet bekend.

B6.13 Provinciaal Programma C: Opleiding

Onder Provinciaal Programma C zijn in totaal 18 projecten uitgevoerd en door DLG gefinancierd. Bij acht projecten zijn meerdere outputindicatoren vastgelegd. Hiermee is het hoofddoel van deze projecten niet bekend. Zo is het aantal projecten en het aantal deelnemers het grootst bij de outputindicator 'deelnemende bedrijven/agrariërs aan scholing'. Dit zegt weinig over de inhoud van de cursussen. Via DR zijn 59 projecten gefinancierd. Van deze projecten zijn slechts beperkt outputindicatoren vastgelegd. Bij 31 projecten namen 10.148 mensen deel aan de cursussen. Van 35 projecten is het doel (outputindicator) vastgelegd. Het komt voor dat van een project wel het doel is vastgelegd, maar niet het aantal deelnemers aan de cursus.

Bron: DLG en DR.

B6.14 Provinciaal Programma I: Overige bosbouwmaatregelen

Tabel B6.22 geeft de beschikbare gegevens van Provinciaal Programma I (bron: DLG peildatum 31 december 2006).

Tabel B6.22		Gesommeerde oppervlakten, aantallen, kilometers en aantal projecten per regeling			
Regeling	Outputindicator	Aantal projecten	Stuks	Ha	Km
I-08	Behoud, herstel en ontwikkeling bos en landschap	1	48	500	0
Bron: DLG.					

Geen specifieke evaluatievragen en indicatoren gericht op natuur en landschap.

B6.15 Provinciaal Programma K: Herverkaveling

Evaluatievraag K.1: Zijn er projecten uitgevoerd ter verbetering van de inrichting van het landelijke gebied?

Indicator

K.1-1 Aantal uitgevoerde of in uitvoering zijnde projecten in het kader van herinrichting van het landelijk gebied en reconstructie van sectoren als gevolg van K.

Streefwaarde: toename projecten.

Waarnemingen indicator K.1-1

Het aantal projecten uitgevoerd per jaar:

2000: 0

2001: 2

2002: 0

2003: 3

2004: 1

2005: 3

2006: 8

Bron: DLG

Evaluatievraag K.2: In hoeverre is de structuur van en voor de landbouwbedrijven en aan de landbouw verwante bedrijven in de regio verbeterd?

Indicator

K.2-1 Betrokken areaal (ha) bij de herinrichting en reconstructie van het landelijk gebied als gevolg van K.

Streefwaarde: toename hectares.

Waarnemingen indicator K.2-1

Het aantal hectares per jaar:

2000: 0

2001: 0

2002: 0

2003: 0

2004: 163

2005: 90

2006: 701

Bron: DLG.

Evaluatievraag K.3: In welke mate is de structuur van de gesubsidieerde bedrijven verbeterd?

Indicator

K.3-1 Verhouding oppervlakte en omtrek van de percelen op met K gesubsidieerde bedrijven.

Streefwaarde: gemiddelde verhouding van oppervlak en omtrek per perceel ten opzichte van bestaande situatie >1.

Waarnemingen indicator K.3-1

Geen informatie beschikbaar.

Evaluatievraag K.4: In hoeverre is de landbouw duurzamer?

Indicator

K.4-1 Stijging van verhouding van bruto inkomen op met dit programma gesubsidieerde bedrijven ten opzichte van bruto inkomen op vergelijkbare niet-gesubsidieerde bedrijven.

Streefwaarde: stijging van verhouding >1.

Waarnemingen indicator K.4-1

Het Provinciaal Programma K heeft 17 projecten gefinancierd die vaak dienden ter ondersteuning van het verkavelingsproces. Daarnaast zijn geen gegevens vastgelegd van de bedrijven die subsidie hebben gekregen, waardoor het niet mogelijk is om antwoord te geven op deze indicator.

B6.16 Provinciaal Programma N: Dienstverlenende instanties basiszorg

Evaluatievraag N.1: In hoeverre zijn sociaal-maatschappelijke (basis)voorzieningen behouden of gerealiseerd?

Indicator

N.1-1 Aantal behouden, verbeterde of gerealiseerde sociaal-maatschappelijke (basis)voorzieningen in plattelandskernen als gevolg van N.

Streefwaarde: toename behouden, verbeterde of gerealiseerde (basis)voorzieningen op het platteland.

Waarnemingen indicator

In de periode 2000-2006 zijn in totaal 31 projecten uitgevoerd die volgens het monitoringssysteem hebben geleid tot 579 behouden en/of gerealiseerde voorzieningen. Vooral in de provincies Gelderland en Overijssel zijn veel projecten uitgevoerd. De hoogste score is gerealiseerd op de outputindicator 'toegevoegde/ gerealiseerde voorzieningen met betrekking tot dienstverlening'. Hoewel de totale realisatie op deze indicator volgens het monitoringssysteem 579 bedraagt, geeft dit cijfer een vertekend beeld, omdat drie projecten extreem hoog scoren. Bij deze projecten gaat het bovendien niet altijd om sociaal-maatschappelijke voorzieningen. Indien deze buiten beschouwing worden gelaten, bedraagt de score van de overige 28 projecten in totaal 47. Geconcludeerd kan worden dat de projecten bijgedragen hebben tot een behoud/verbetering van bestaande en realisatie van nieuwe voorzieningen.

Een exemplarisch project

Een project dat Provinciaal Programma N typeerde en positieve effecten heeft behaald, was het project 'Servicecentra Te Plak' dat in Friesland is uitgevoerd. Doelstelling van het project was de combinatie van werk- en zorgtaken in plattelandskernen te vergemakkelijken door de ontwikkeling van zorgcentra waar diverse diensten werden aangeboden (kinderopvang, vervoer, boodschappen, honden uitlaten, enz.). Daarnaast bestond een werkgelegenheidsdoelstelling. Veel van de mensen die de diensten zijn gaan leveren, waren ww'ers, vrouwen die parttime wilden werken en jongeren met grote afstand tot de arbeidsmarkt. In vier dorpen zijn dienstencentra opgezet en zeer succesvol gebleken. Een aantal resultaten:

- het project heeft niet alleen geleid tot betaalde werkgelegenheid, maar is ook een stimulans geweest voor vrijwilligerswerk. Veel mensen hebben aangeboden om onbetaald kleine klusjes te doen (bijvoorbeeld verhuizen van mensen);
- mensen zijn uit sociaal isolement gekomen doordat ze mobieler werden (bijvoorbeeld ouderen en mensen met een verstandelijke handicap);
- veel tweeverdieners zijn door de vormen van dienstverlening (boodschappen, kinderen ophalen, eten koken enzovoort) in de kleine kernen blijven wonen en niet naar de stad vertrokken;
- het serviceniveau en de dienstverlening is toegenomen en meer op maat gesneden;
- het project heeft bijgedragen aan een verbeterde mobiliteit van bewoners tussen dorpen. De meeste dorpen kennen nauwelijks voorzieningen, maar door het project waren mensen in staat naar andere dorpen en voorzieningen te gaan. Vraag en aanbod zijn dichter bij elkaar gebracht;
- elke kern heeft een kantoortje ingericht ten behoeve van dit project, vaak ondergebracht in een dorpshuis. Dit heeft (deels) de ontmoetingsfunctie van voorheen onder andere school en winkel opgevangen.

Op lokaal niveau hebben de POP1-projecten geleid tot het in stand houden of verbeteren van het voorzieningenniveau. Dit heeft echter niet kunnen voorkomen dat het aantal voorzieningen op het platteland in Nederland tussen 2001 en 2005 is gedaald. Hoewel de daling op het platteland minder sterk is dan het landelijk gemiddelde, daalde het aantal voorzieningen hier van 837 naar 790 per 100.000 inwoners (bron: CBS webmagazine, januari 2007). Het betreft overigens een breed pakket aan voorzieningen zoals winkels, bankfilialen, horecagelegenheden en dergelijke. In figuur B6.7 is de ontwikkeling van het aantal voorzieningen op het platteland per provincie zichtbaar.

Het aantal voorzieningen per 100.000 inwoners is in de provincies Groningen en Zuid-Holland het sterkst gedaald. Alleen in Flevoland bleef het niveau op peil. In Drenthe verminderde het aantal voorzieningen het minst. In de overige provincies was de daling vergelijkbaar met het landelijke gemiddelde.

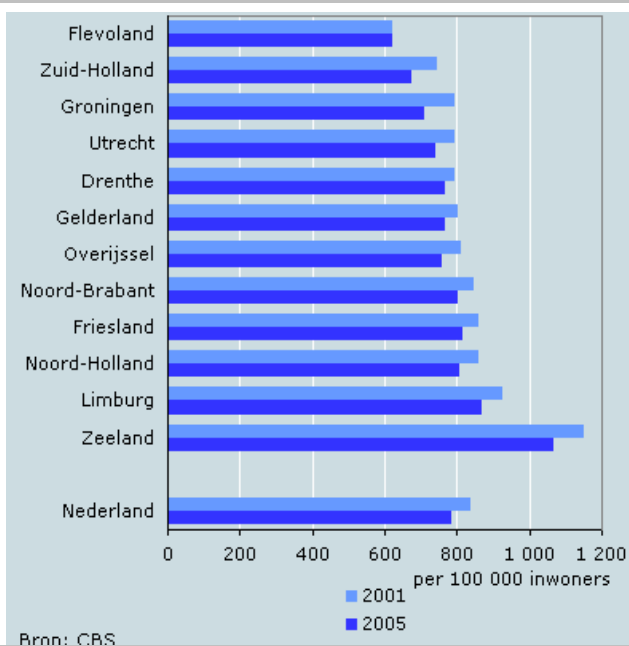
De meeste POP1 projecten binnen Provinciaal Programma N zijn uitgevoerd in de provincies Overijssel (8), Gelderland (6) en Noord-Brabant (6). Deze provincies laten in figuur B6.7 een vergelijkbare of lichtere afname zien dan andere provincies. Opvallend is ook dat in de provincie met de kleinste daling (Drenthe) geen enkel POP1-project in maatregel n is uitgevoerd.

Op het platteland is het aantal winkels in levensmiddelen fors afgenomen. Per 100.000 inwoners daalde dat tussen 2001 en 2005 met 18%. In Zuid-Holland en Utrecht lag de afname boven de 20% (zie figuur B6.8).

Hoewel de ontwikkeling van het aantal voorzieningen op het platteland een negatief beeld laat zien, is in de kernen waar POP1-projecten zijn uitgevoerd wel een positieve kentering waarneembaar. In deze kernen heeft POP1 wel bijgedragen tot behoud van het voorzieningenniveau. Maar het POP1 was een te klein instrument om de nationale negatieve trend te doorbreken.

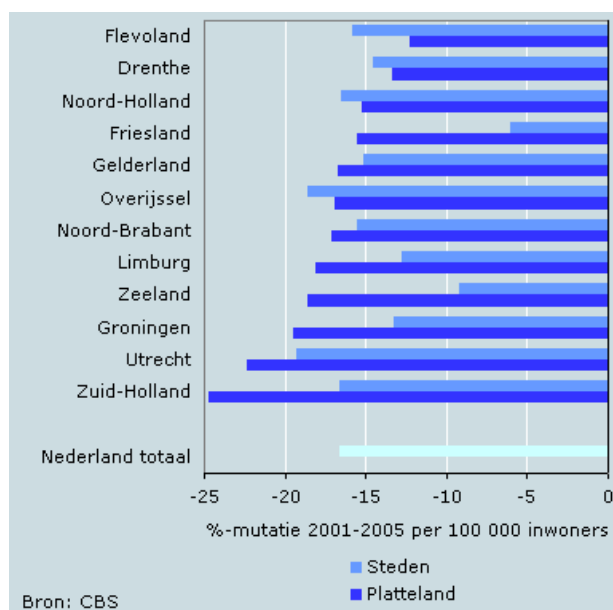
Figuur B6.7

Aantal voorzieningen op het platteland naar provincie

Figuur B6.8

Ontwikkeling aantal levensmiddelenwinkels naar provincie

Evaluatievraag N.2: In hoeverre is de sociale cohesie op het platteland versterkt?

Indicator

N.2-1 Aantal vrijwilligers dat deelneemt in verschillende maatschappelijke activiteiten en verenigingen als gevolg van N.
Streefwaarde: toename aantal vrijwilligers.

Waarnemingen indicator

Het stimuleren van vrijwilligerswerk is vaak geen (hoofd)doelstelling van een project, maar in de meeste gevallen wel een belangrijk neveneffect gebleken. Dat bleek uit de projectanalyse en interviews met

subsidieaanvragers. In totaal zijn vijf projectuitvoerders uit Provinciaal Programma N telefonisch geïnterviewd en bij alle vijf projecten bleek dat het een positief effect had op het aantal vrijwilligers (toename). Aangenomen wordt dat ook andere projecten een positief effect hebben gehad op vrijwilligerswerk in kleine kernen. Op basis van de projectinformatie en telefonische interviews is het moeilijk om hier een cijfer te geven, omdat ze niet altijd beschikbaar is of het getal een indicatie is.

Een voorbeeld van een project dat heeft geleid tot een stimulans van het vrijwilligerswerk is het project Dienstencentrum Nieuwendijk in gemeente Werkendam (Noord-Brabant). In een nieuw dienstencentrum zijn verschillende voorzieningen bij elkaar gebracht. Niet alleen is de werkgelegenheid in stand gehouden, ook het aanbod van vrijwilligers is explosief gestegen. Inwoners zijn nu gewend om actief te zijn in het dorp, wat daarvoor niet het geval was.

Vrijwilligerswerk is een belangrijke graadmeter voor de sociale cohesie op het platteland. Onderzoeken naar ontwikkelingen van vrijwilligerswerk op het platteland laten een verschillend beeld zien. Uit de publicatie 'Thuis op het platteland' van het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP, 2006) blijkt dat het aantal mensen van 18 jaar en ouder dat vrijwilligerswerk doet op het platteland tussen 1998 en 2003 nagenoeg stabiel is gebleven. In de stad en voor Nederland als geheel is een lichte afname waargenomen. Uit het 'Culturele Veranderingenonderzoek' van het SCP (2004) blijkt echter een afname van vrijwilligerswerk op het platteland. Volgens dit onderzoek deed in 2000 nog 34% van de mensen vrijwilligerswerk, in 2004 was dit 28%. Een daling die sterker is dan gemiddeld voor Nederland met respectievelijk 28% en 24%.

Uit beide onderzoeken blijken respondenten van het platteland wel vaker dan gemiddeld vrijwilligerswerk te verrichten. Het tekort aan vrijwilligers is op het platteland lager dan gemiddeld. Mensen die woonachtig zijn in kleine en middelgrote dorpen stoppen minder vaak met vrijwilligerswerk dan in de stad. Vrijwilligers zijn actief in verschillende sectoren. Uit het 'Geven in Nederland'-onderzoek van Schuijt et al., (2007) blijkt een afname van vrijwilligerswerk in de meeste sectoren. Dit geldt ook voor sectoren die traditioneel sterk vertegenwoordigd zijn op het platteland, zoals kerk en levensbeschouwing, sport- en buurtvereniging en belangenbehartiging.

De onderzoeken laten een divers beeld zien. De belangrijkste conclusie is dat het percentage vrijwilligers slecht te voorspellen is, maar op basis van trendverwachtingen (onder andere demografische ontwikkelingen, afname kerkelijke betrokkenheid, individualisering) kan op termijn eerder een daling dan stijging worden verwacht, ook op het platteland. Inwoners van het platteland worden minder lokaal gebonden en raken meer verstrengeld met de stad. Het sociale leven op het platteland wordt minder verplichtend en dit uit zich onder meer in druk op het vrijwilligerswerk. Ook op het platteland zal het moeilijker worden om vrijwilligers te vinden. Er ontstaat meer ruimte voor individuele keuzes, waarbij bewoners alleen meedoen aan activiteiten die hen aanspreken en zich kunnen onttrekken aan andere aspecten van het gemeenschapsleven.

Met de toenemende vergrijzing zal het gat tussen vraag en aanbod van vrijwilligerswerk, met name in de zorg, groter worden. Hoewel het gat op het platteland momenteel kleiner is dan in de stedelijke gebieden, is het mogelijk dat het gat in absolute en in relatieve zin snel groter wordt. De vergrijzing verloopt op het platteland sneller dan gemiddeld en diverse maatschappelijke ontwikkelingen (zoals individualisering), die zich al eerder in stedelijke gebieden voordeden, doen zich nu ook steeds meer op het platteland voor, terwijl het voorzieningenniveau nog steeds daalt.

B6.17 Provinciaal Programma O: Dorpsvernieuwing en -ontwikkeling

Evaluatievraag O.1: In hoeverre zijn cultuurhistorische objecten hersteld?

Indicator

O.1-1 Aantal herstelde of in uitvoering zijnde plannen voor herstel van cultuurhistorisch waardevolle bouwkundige objecten of functieverandering op het platteland (inclusief herinrichting kleine kernen) als gevolg van Provinciaal Programma O.

Streefwaarde: toename herstelde of in uitvoering zijnde plannen voor herstel van cultuurhistorisch waardevolle bouwkundige objecten.

Waarnemingen indicator 0.1-1

In de periode 2000-2006 zijn 212 cultureel-historische objecten hersteld via 74 projecten. Ten tijde van de tussentijdse evaluatie lag de output op een niveau van 119 via 22 projecten. In de eerste jaren was dus al een relatief hoog niveau aan output gerealiseerd door een relatief laag aantal projecten. Tijdens de resterende programmaperiode zijn dus nog wel veel projecten goedgekeurd, maar deze hebben verhoudingsgewijs een lagere output opgeleverd dan in de eerste jaren.

Met name in Noord-Nederland zijn vele projecten uitgevoerd (35) waarbij 66 objecten zijn hersteld (Groningen 24, Friesland 15, Drenthe 27). Verder zijn in Gelderland 9 objecten hersteld, in Overijssel 29, in Zuid-Holland 24, in Noord-Brabant en Noord-Holland 7, in Utrecht 3, in Limburg 69 (door 1 project) en in Zeeland 1. Daarnaast zijn in totaal 72 plannen opgesteld voor herstel van cultuurhistorische objecten en vier inrichtingsplannen (bron: DLG).

Uit de titelbeschrijvingen van de projecten en de nader bestudeerde projecten kan geconstateerd worden dat het type cultuurhistorische objecten zeer divers is. Voorbeelden hiervan zijn fysieke objecten zoals bruggen, sluizen, stadsmuren en kerkpleinen, maar ook natuurlijke objecten zoals hagen, boomgaarden en andere landschapselementen.

Evaluatievraag 0.2: In hoeverre is de culturele identiteit en streekeigenheid op het platteland bevorderd?

Indicator

0.2-1 Kwaliteit van cultuurhistorisch waardevolle bouwkundige objecten die met O zijn gesubsidieerd.

Streefwaarde: toename van de kwaliteit van cultuurhistorisch waardevolle bouwkundige objecten.

Waarnemingen indicator 0.2-1

Veel projecten binnen Provinciaal Programma O dragen bij aan de culturele identiteit van het gebied, omdat waardevolle cultuurhistorische objecten worden gerestaureerd. Een cijfermatige onderbouwing is echter niet voorhanden. Bovendien worden de effecten hiervan pas op langere termijn zichtbaar.

Uit diepte-interviews is gebleken dat de kwaliteit van herstelde objecten heeft bijgedragen aan de culturele identiteit van het platteland. Een goed voorbeeld hiervan is de restauratie van de stadswallen in Buren (Gelderland). Dit dorp wordt gekarakteriseerd door de historische kern, waar de stadswallen deel van uitmaken. Echter, in de afgelopen jaren zijn de wallen aangetast door de tand des tijds. Hierdoor is de kern verpauperd, met als gevolg een daling van het toerisme en sluiting/verkoop van horecagelegenheden. Nadat POP1-subsidie is aangewend om de stadswallen te renoveren, heeft de gemeente Buren een aanzienlijke impuls kunnen geven aan de culturele streekidentiteit en is het toerisme toegenomen. Bovendien is een aantal horecaondernemers van de ondergang gered. In dit geval heeft het project duidelijk bijgedragen aan de doelstelling binnen Provinciaal Programma O.

Evaluatievraag 0.3: In welke mate is de leefbaarheid bevorderd?

Indicator

0.3-1 Waardering van plattelandsbewoners en toeristen voor de omgeving na versterking van met O gesubsidieerde cultuurhistorisch waardevolle objecten ten opzichte van vergelijkbare niet met O gesubsidieerde objecten.

Streefwaarde: hogere waardering van omgeving door plattelandsbewoners en toeristen.

Waarnemingen indicator 0.3-1

De geïnterviewde projectuitvoerders geven duidelijk aan dat de projecten hebben bijgedragen aan de leefbaarheid op het platteland. De waardering van de lokale bevolking is gestegen, omdat de uitstraling van bijvoorbeeld kernen is verbeterd. Uit de toename van het aantal toeristen blijkt ook dat bij hen de waardering is toegenomen. Daarmee heeft de cultuurhistorische waarde zich ook vertaald in een economische component. Dit werkt positief door op het lokale bedrijfsleven (horeca) en werkgelegenheid.

B6.18 Provinciaal Programma P: Diversificatie landbouwbedrijvigheid

Evaluatievraag P.1: Zijn er projecten op landbouwbedrijven gesubsidieerd gericht op agrarische en ambachtelijke activiteiten?

Indicator

P.1-1 Aantal met Provinciaal Programma P gesubsidieerde uitgevoerde of in uitvoering zijnde projecten voor multifunctionele bedrijvigheid in de landbouw:

- a. met betrekking tot agrarische en ambachtelijke activiteiten;
- b. met betrekking tot nieuwe informatietechnologie ten behoeve van diversificatie;
- c. met betrekking tot natuurgerichte recreatieve en toeristische activiteiten;
- d. met betrekking tot niet-landbouwactiviteiten op agrarische bedrijven of samenwerkingsverbanden van agrarische bedrijven;
- e. met betrekking tot zorgboerderijen.

Streefwaarde: toename projecten op landbouwbedrijven.

Waarnemingen indicator P.1-1

Voor het vastleggen van de acties heeft DLG meerdere outputindicatoren gebruikt. Bij drie projecten van DLG zijn meerdere outputindicatoren vastgelegd. In totaal zijn via DLG tien projecten gesubsidieerd.

Bij 65 projecten is onder POP1 gebruik gemaakt van Provinciaal Programma P. Hiervan waren:

- 2 projecten voor agrarische en ambachtelijke activiteiten;
- geen projecten met betrekking tot nieuwe informatietechnologie ten behoeve van diversificatie;
- 15 projecten voor natuurgerichte recreatieve en toeristische activiteiten;
- 35 projecten voor niet-landbouwactiviteiten op agrarische bedrijven of samenwerkingsverbanden van agrarische bedrijven;
- 13 projecten voor zorgboerderijen.

Het aantal projecten is in de loop van de jaren toegenomen, te weten,

2001: 5

2002: 3

2003: 9

2004: 13

2005: 28

2006: 7

Bron: DLG, DR.

Evaluatievraag P.2: In hoeverre is de bedrijfsvoering op agrarische bedrijven verbreed door andere agrarisch of niet-agrarisch georiënteerde activiteiten (uitgezonderd natuur en landschap)?

Indicator

P.2-1 Aantal agrarisch en niet-agrarisch georiënteerde nevenactiviteiten (inclusief natuur en landschap) per agrarisch bedrijf met Provinciaal Programma P gesubsidieerd.

Streefwaarde: toename van het aantal nevenactiviteiten (agrarisch en niet-agrarisch) per agrarisch bedrijf.

Waarnemingen indicator P.2-1

Bij drie projecten is sprake geweest van meerdere outputindicatoren. De outputindicatoren van deze projecten waren: deelnemende bedrijven/agrariërs aan scholing (2), opgestarte samenwerkingsverbanden nieuwe toeristische activiteiten (1), opgesteld evaluatierapport (1), opgestelde plannen vernieuwen de projecten (1), aangelegde en ingerichte retentiebekkens (1), bedrijven met verbeterde productieomstandigheden (1), verbrede inkomensmogelijkheden (1).

Bron: DLG, DR.

Evaluatievraag P.3: In hoeverre is de bedrijfsvoering op agrarische bedrijven verbreed door activiteiten voor natuur en landschap?

Indicator

P.3-1 Verhouding aantal FTE van met programma P gesubsidieerde activiteiten ten opzichte van totaal aantal FTE op agrarische bedrijven.

Streefwaarde: verhouding neemt toe.

Waarnemingen indicator P.3-1

Bij de 24 projecten komt de gemiddelde verhouding tussen het aantal FTE van de gesubsidieerde activiteit en het totaal aantal FTE op 0.57 uit. Van deze bedrijven is niet bekend of de verhouding van FTE verder is toegenomen na afloop van het project. Het kan dus niet vergeleken worden met andere bedrijven. Opvallend is dat het aantal FTE zeer uiteen loopt en op een paar bedrijven zelfs (ver) over de 100 ligt.

Bron: DR.

Evaluatievraag P.4: In welke mate is de diversificatie van economische dragers toegenomen?

Indicator

P.4-1 Aantal agrarische bedrijven met andere (agrarisch georiënteerde) bedrijfsactiviteiten door Provinciaal Programma P gesubsidieerd ten opzichte van agrarische bedrijven met andere bedrijfsactiviteiten.

Streefwaarde: toename van aantal agrarische bedrijven met andere bedrijfsactiviteiten.

P.4-2 Gemiddelde bruto bedrijfsinkomen op gesubsidieerde bedrijven/ten opzichte van gemiddelde bruto bedrijfsinkomen agrarische bedrijven.

Streefwaarde: toename van bruto bedrijfsinkomen op gesubsidieerde bedrijven.

P.4-3 Verandering in werkgelegenheid (FTE) door toename economische dragers (nevenactiviteiten) op agrarische bedrijven ten opzichte van totale werkgelegenheid op agrarische bedrijven.

Streefwaarde: verhoudingsgewijs neemt werkgelegenheid door andere economische dragers op agrarische bedrijven toe.

Waarnemingen indicator P.4-1

Bij een aantal projecten is de subsidie niet direct naar agrarische bedrijven gegaan. Wel konden in die projecten meerdere bedrijven een nieuwe activiteit ontwikkelen. Door het ontbreken van deze cijfers kan geen invulling worden gegeven aan indicator P.4-1.

Waarnemingen indicator P.4-2

Van de bedrijven die hebben deelgenomen aan het Provinciaal Programma P is niet bekend wat het bruto bedrijfsinkomen was tijdens de start van het project en aan het einde van de POP1-periode. In het BIN staan ook te weinig bedrijven om dit na te gaan. Een eindmeting van het bruto bedrijfsinkomen heeft niet plaats gevonden.

Wel kan verwacht worden dat de investeringen gedaan onder Provinciaal Programma P op de langere termijn een positieve bijdrage zullen leveren aan het bruto bedrijfsinkomen.

Bron: DLG, DR, LEI.

Waarnemingen indicator P.4-3

Werkgelegenheid gecreëerd door de activiteiten die vallen onder diversificatie wordt op de bedrijven veelal intern opgelost. Dit heeft met name te maken met de bedrijfsvoering en een herverdeling van taken van de boer en boerin. Op een aantal bedrijven is het mogelijk dat externe arbeidskrachten worden aangetrokken, wat zich voornamelijk voordoet bij zorggerelateerde projecten. Of er een daadwerkelijke toename is van de werkgelegenheid is niet te zeggen, omdat deze gegevens niet zijn vastgelegd.

Bron: LEI.

B6.19 Provinciaal Programma Q: Waterbeheer in de landbouw

Evaluatievraag (aangepast) Q.1: Zijn er waterbeheersingswerken uitgevoerd voor een duurzaam kwantitatief waterbeheer?

Indicator

Q.1-1 Aantal en omvang van met Provinciaal Programma Q gesubsidieerde uitgevoerde projecten.

Streefwaarde: toename uitgevoerde projecten.

Waarneming op indicator Q.1-1

Er zijn 201 projecten uitgevoerd. Deze projecten resulteerden in: 755 ha waterconservering middels retentiebekkens, 64.108 ha landbouwgrond met verbeterd peilbeheer, 20.511 ha natuurgrond met beter peilbeheer, aankoop van 69 ha voor EHS, inrichting van 465 ha voor EHS, 109,3 km verbeterde waterloop en 10,2 km aangelegde waterloop, 234 km aangelegde natuurvriendelijke oever, 23,7 km ecologische verbindingzone en 13,5 km natte verbindingzone.

Evaluatievraag (aangepast) Q.2: In hoeverre zijn de zoetwatervoorraden door middel van waterconservering toegenomen?

Indicator

Q.2-1 Verminderde inlaat (m³) gebiedsvreemd water.

Streefwaarde: afname m³ gebiedsvreemd water ingelaten per jaar.

Q.2-2 Aantal en duur (dagen) van stopzettingen van wateronttrekkingen tijdens watertekort zijn verminderd.

Streefwaarde: niet bekend.

Waarneming op indicator Q.2-1:

Bij één project is de inlaat van gebiedsvreemd water met 5.000.000 m³ verminderd; daarbij ging het om de automatisering van stuwen. Bij andere projecten was dit niet vastgelegd. Er is bij andere projecten wel gebiedseigen water vastgehouden door het plaatsen van stuwen of de aanleg van retentiebekken.

Toelichting

Stuwen zijn een belangrijk instrument voor het vasthouden, bergen en afvoeren van water, de drietrapsstrategie van het Nederlandse waterbeleid in de 21^e eeuw (Commissie Waterbeheer 21^e eeuw, 2000). Door automatisering kunnen stuwen onderling beter op elkaar afgestemd worden, waardoor water in het geval van watertekort sneller en preciezer in een gebied vast kan worden gehouden. Door gebiedseigen water vast te houden, hoeft minder gebiedsvreemd water te worden ingevoerd.

Ook onder de projecten met de outputindicator 'waterconservering door middel van retentiebekkens' zijn er twee projecten waarbij een aantal stuwen is geautomatiseerd. Het is de vraag of het automatiseren van stuwen terecht deze outputindicator heeft toegewezen gekregen. Hetzelfde geldt voor een project waarbij het gaat om het herstel van een beekloop (herstel benedenloop Drentse Aa). Hoewel deze drie projecten ook (direct of indirect) de waterbergingscapaciteit verbeteren, en dus de noodzaak van het inlaten van gebiedsvreemd water beperken, is het misleidend om het bij deze projecten behorende aantal hectares tot de aangelegde retentiebekkens te rekenen. Het bij deze projecten genoemde aantal hectares beschrijft het gebied waarop de stuwen respectievelijk de beekloop betrekking hebben, maar niet het aantal hectares van feitelijk aangelegde retentiebekkens. De drie projecten rapporteren daarbij ook nog het grootste aantal hectares: bij elkaar opgeteld 700 ha van de 755 ha in totaal. Met andere woorden: van de totale oppervlakte in de projecten (755 ha) zijn feitelijk maar 55 ha retentiebekkens gerealiseerd. Bij de overige projecten zijn de retentiebekkens om verschillende redenen aangelegd. Het gaat zowel puur om de opslag van overtollig regenwater als ook om natuurontwikkeling en verhogen van de ecologische waarde van een gebied.

Samenvattend hebben de projecten binnen het Provinciaal Programma Q grotendeels het doel om gebiedseigen water vast te houden, op welke manier dan ook.

Verwarrend zijn de bij de projecten behorende outputindicatoren. Het komt voor dat projecten met dezelfde inhoud en dezelfde toegepaste instrumenten verschillende outputindicatoren toegewezen heb-

ben gekregen. Ook dekken bij een aantal projecten de outputindicator de inhoud van het project niet. Hierdoor zijn de gerapporteerde gerealiseerde hoeveelheden in veel gevallen geen duidelijke weergave van de werkelijkheid.

Waarneming op indicator Q.2-2
Gegevens onbekend.

Evaluatievraag Q.3: In hoeverre zijn er preventieve voorzieningen tegen hoogwater aangebracht?

Indicator

Q.3-1 Waterbergingscapaciteit (m³ en hectare) en preventieve voorzieningen tegen versnelde waterafstroom van hellingen en erosie.

Streefwaarde: toename m³ waterbergingscapaciteit.

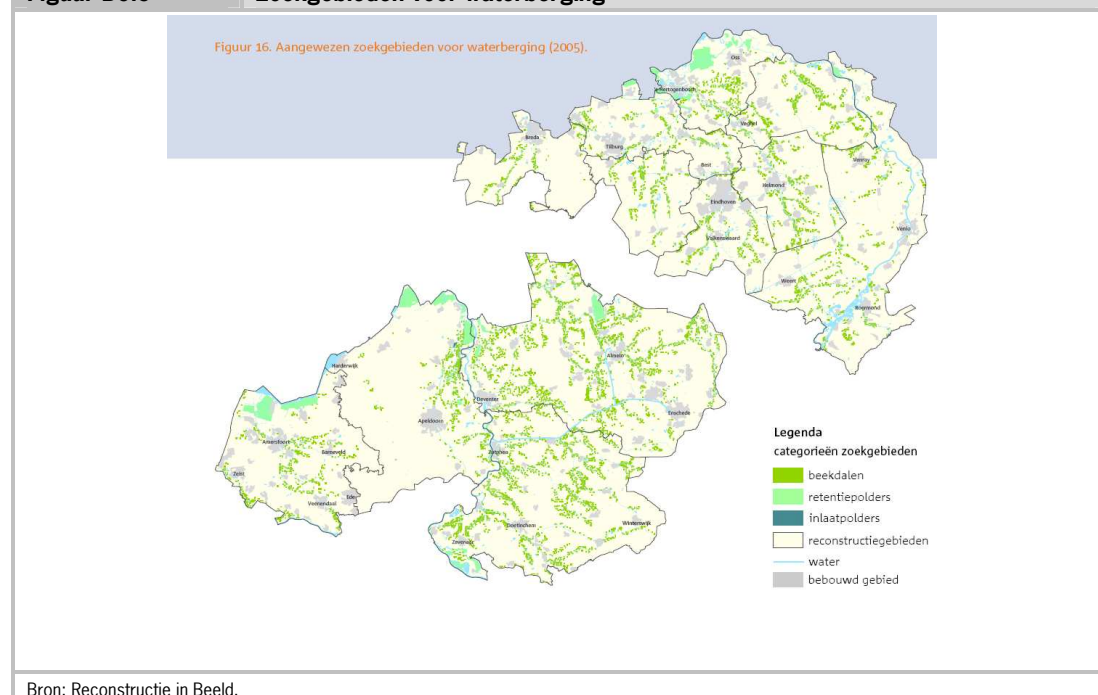
Waarneming op indicator Q.3-1

Er zijn 53 retentiebekkens aangelegd en er is 755 ha aan retentiebekkens voor waterconservering gerealiseerd. Bij de helft van de projecten werd het aantal retentiebekken opgegeven, terwijl bij andere projecten de retentiebekkens in hectares werden gemeld. Eigenlijk zou de indicator m³ moeten zijn, omdat het van belang is hoeveel water er geborgen kan worden. De retentiebekkens zijn om verschillende redenen aangelegd. Het ging zowel puur om de opslag van overtollig regenwater (piekberging) als ook om natuurontwikkeling en verhogen van de ecologische waarde van een gebied.

Binnen de trits 'vasthouden, bergen, afvoeren' uit het waterbeheer 21^e eeuw (WB21, 2000) nemen retentiebekken een belangrijke plaats in. Ze dienen voor het bergen van water, wanneer de waterlopen de wateraanvoer van regen niet meer aankunnen. Het water moet dan lokaal geborgen worden, waarna het later op een gecontroleerde manier kan worden afgevoerd. Hierdoor wordt het watersysteem stroomafwaarts minder belast en neemt de kans op (ongecontroleerde) overstromingen af. Door het veranderende klimaat met extremere neerslag is de behoefte aan piekberging groot. Om een beeld te geven van de behoefte aan waterberging is in figuur B6.9 te zien hoeveel zoekgebieden er zijn in de reconstructiegebieden. Zoals in figuur B6.9 te zien is gaat het vooral om waterberging in beekdalen, omdat daar het water kan worden vastgehouden. Waterberging in beekdalen is meestal goed in te passen en wordt vaak gecombineerd met natuurontwikkeling en het hermeanderen van beken.

Figuur B6.9

Zoekgebieden voor waterberging

Het vasthouden van water kan ook als voordeel hebben dat er extra gebiedseigen water beschikbaar komt voor natuur en landbouw. Hierbij dient wel opgemerkt te worden dat seizoensberging voor het vasthouden van gebiedseigen water en piekberging meestal niet goed te combineren zijn, omdat de seizoensberging vaak al vol zit, wanneer piekberging nodig is.

Evaluatievraag Q.4: In hoeverre is het peilbeheer afgestemd op de belangen van landbouw, milieu, natuur en landschap?

Indicator

Q.4-1 Areaal (ha) met gewenste grondwaterstand in landbouw en natuurgebieden.

Streefwaarde: toename ha met gewenste grondwaterstand beneden maaiveld gerealiseerd aan gewenste functie.

Waarneming op indicator Q.4-1

Bij 64.108 ha landbouwgrond en 20.511 ha natuurgrond is het peilbeheer verbeterd.

Bij acht projecten is het peilbeheer voor zowel landbouw als natuur verbeterd. 26 projecten zijn alleen ten behoeve van peilverbetering voor de landbouw uitgevoerd en 12 projecten alleen voor natuur. Het project 'Optimaal waterbeheer in de landbouw in Noord- en Midden-Limburg' droeg met 20.000 landbouwgrond en 16.250 ha natuur sterk bij aan het resultaat. Dit project was een samenwerking tussen Waterschap Peel en Maasvallei, Provincie Limburg, LLTB en de Milieufederatie. Het doel was zoveel mogelijk oppervlaktewater in de sloten vast te houden om daarmee het grondwater te voeden en zo een bijdrage te leveren aan de verdrogingsbestrijding.

Door actief water vast te houden, behouden de boeren de mogelijkheid om met grondwater te beregenen (www.waterschappeelenmaasvallei.nl). Het waterschap plaatste de stuwten waar die effectief waren en boeren kregen de vrijheid deze te bedienen.

Evaluatievraag Q.5: In hoeverre zijn de waterhuishoudkundige effecten van bodemdaling opgeheven?

Indicator

Q.5-1 Areaal (hectare) met gewenst verschil tussen peil maaiveld en peil van aangrenzend oppervlaktewater?

Streefwaarde: peilverschil tussen maaiveld en oppervlaktewater neemt niet toe dan wel wordt kleiner.

Waarneming op indicator Q.5-1

Er zijn geen projecten in het veenweidegebied uitgevoerd, waarmee deze indicator niet relevant is.

Evaluatievraag Q.6: In welke mate is het waterbeheer duurzamer?

Indicator

Q.6-1 Grondwaterstand in gebieden waar Provinciaal Programma Q is toegepast ten opzichte van gebieden waar dat niet zo is.

Streefwaarde: grondwaterstand in Nederland neemt niet af (10-jaarlijks voortschrijdend gemiddelde).

Q.6-2 Areaal waarvoor het gewenste oppervlakte- en grondwaterregime (GGOR) gerealiseerd is.

Streefwaarde: toename van het totale GGOR areaal (ha) waarvoor GGOR is gerealiseerd.

Q.6-3 Het grondwaterverbruik (m^3) door de agrarische bedrijven met meer dan 40.000 m^3 of een andere gestelde m^3 -grens onttrekking per jaar in combinatie met de resultaten van de bedrijven die een beregeningsplanner gebruiken.

Streefwaarde: afname verbruik van grondwater op alle agrarische bedrijven als resultaat van uitkomsten op bedrijven met meer dan 40.000 m^3 of een andere gestelde m^3 -grens onttrekking per jaar in combinatie met de resultaten van de bedrijven die via DLV een beregeningsplanner gebruiken.

Q.6-4 Geschiktheid van grond- en oppervlakte water voor drinken vee (bacteriologisch) en beregening (chloridegehalte).

Streefwaarde: kwaliteit bacteriologisch en qua chloridegehalte neemt toe.

Waarneming op indicator Q.6-1

Het Rijk had zich als doel gesteld om in 2000 25% van het verdroogde areaal hydrologisch te hebben hersteld, in 2010 zou dat 40% moeten zijn. In 2004 is dit herstel beperkt gebleven tot 3% (circa

15.000 ha); als ook gedeeltelijk herstel wordt meegerekend, is 17% hersteld. 58% van het verdroogde areaal was in voorbereiding of ondernomen (Beugelink, 2006). Als 58% van 491.863 ha met ongeveer 285.000 ha correspondeert en via Provinciaal Programma Q 38.397 ha natuur met een beter peilbeheer is gerealiseerd, is de bijdrage maximaal 13% in de totale verdrogingsbestrijding.

Waarneming op indicator Q.6-2

Gegevens zijn niet beschikbaar, omdat de GGOR nog niet landsdekkend was vastgesteld. In de 4^e Nota waterhuishouding (V&W, 1998) is aan de provincies gevraagd het gewenste grond- en oppervlaktewaterregime (GGOR) uiterlijk in 2002 vast te stellen. Dit heeft echter vertraging opgelopen en in Water in Beeld 2007 stond te lezen: 'Volgens het Nationaal Bestuursakkoord Water moet in 2010 het Gewenst Grond- en Oppervlaktewater Regime (GGOR) worden vastgelegd.' Dit proces loopt, maar de bestuurlijke opgave is zo complex dat de uitwerking van een landsdekkende GGOR in 2010 zeer ambitieus lijkt.

Waarneming op indicator Q.6-3

Er zijn geen projecten met dit doel uitgevoerd, daarom wordt deze vraag niet verder beschreven.

Waarneming op indicator Q.6-4

Gegevens ontbreken.

Evaluatievraag (aangepast) Q.7: Zijn er maatregelen genomen om de waterkwaliteit van grond- en oppervlaktewater duurzaam te verbeteren?

Indicator

Q.7-1 Aantal met Provinciaal Programma Q gesubsidieerde projecten met maatregelen voor saneren verontreinigde waterbodems, aanleg van riolering en rioolvervangende systemen in landbouwgebieden en vermindering van riooloverstorten.

Streefwaarde: toename projecten met één of meer maatregelen die onder indicator staan vermeld.

Waarneming op indicator Q.7-1

Er zijn 4.239 lozingen van afvalwater gesaneerd, 827 ongezuiverde lozingen opgeheven, 2.444 riool-aansluitingen gerealiseerd en 29 riooloverstorten die betrekking hebben op 9 hectare opgeheven. Er is 2,4 kilometer rioolbuis voor hemelwater en 29,5 kilometer rioolbuis voor afvalwater aangelegd. Er zijn 178 randvoorzieningen bij riooloverstorten gerealiseerd en voor 3 ha zijn randvoorzieningen gerealiseerd.

Evaluatievraag Q.8: In hoeverre is de kwaliteit van het grond- en oppervlaktewater duurzaam verbeterd met betrekking tot chemische en bacteriologische kwaliteit van het water?

Indicator

Q.8-1 Percentage verandering in chemische en bacteriologische kwaliteit van oppervlakte- en grondwater.

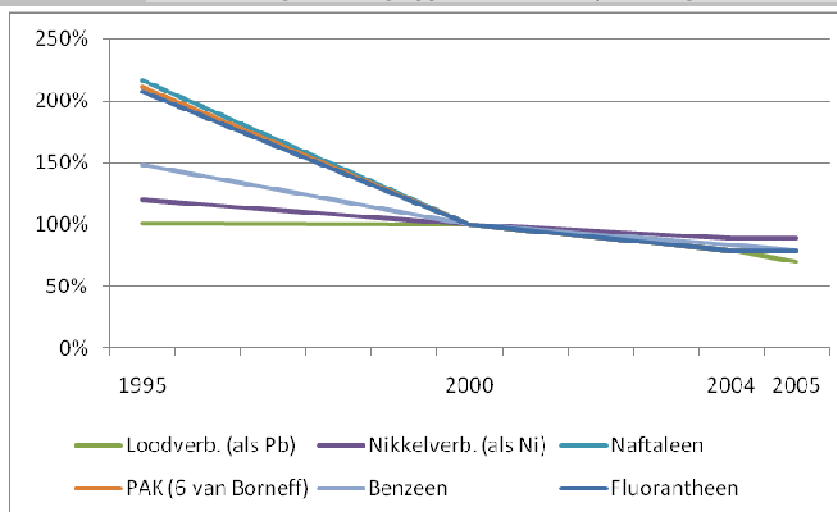
Streefwaarde: kwaliteit oppervlaktewater en van grondwater wordt gunstiger.

Waarneming op indicator Q.8-1

De Kaderrichtlijn water (KRW) heeft als doelstelling duurzaam gebruik van water te bevorderen en de kwaliteit van watersystemen te beschermen en waar nodig te verbeteren (KRW, 2000). Voor de kwaliteit is de chemische toestand van het oppervlaktewater van belang. In dit kader wordt de belasting van het oppervlaktewater voor de relevante stoffen voor de KRW gemonitord en gepubliceerd op www.emissieregistratie.nl. In figuur B6.10 is de ontwikkeling van de zes stoffen met de grootste belasting weergegeven. In de figuur is te zien dat de grootste reductie voor 2000 heeft plaatsgevonden. De daling tussen 2000 en 2005 was voor loodverbindingen met 30% het grootst. De loodverbindingen hadden ook de grootste belasting naar het oppervlaktewater in kilogrammen. De nikkelverbindingen hadden in dezelfde periode met 11% de kleinste daling. Het is niet duidelijk wat de bijdrage van POP1 is geweest, maar de bijdrage was beperkt.

Figuur B6.10

Ontwikkeling belasting oppervlaktewater (belasting 2000 is 100%).

Bron: www.emissieregistratie.nl

Binnen POP1 waren 2.444 rioolaansluitingen gerealiseerd en 4.239 lozingen afvalwater, 827 ongezuiverde lozingen en 29 riooloverstorten in het buitengebied gesaneerd. Hiermee werd de chemische waterkwaliteit verbeterd. Het saneren van waterbodems droeg ook direct bij aan een betere kwaliteit van oppervlaktewater. Er bestond geen monitoringssysteem voor het meten van milieueffecten, dat is gekoppeld aan rioleringsprojecten. Hier was de bijdrage aan de chemische en bacteriologische kwaliteit van het water niet te evalueren.

Voor de landbouw is de bacteriologische kwaliteit voor veedrenking van belang. Voor veedrenking wordt vooral grondwater gebruikt, omdat het oppervlaktewater meestal als van onvoldoende kwaliteit wordt gezien (Van Bommel, 2007). Keurmerken als IKB-Varken, IKB-Pluimvee en OCM stellen eisen aan de waterkwaliteit. Uit onderzoek van de Gezondheidsdienst Dieren (2006) blijkt dat de kwaliteit van het drinkwater voor varkens de afgelopen jaren is verbeterd, maar dat nog steeds 30% van onvoldoende kwaliteit is. Voor de KRW is becijferd wat de mogelijke baten kunnen zijn wanneer de kwaliteit van het grondwater toeneemt en daarmee voor veedrenking kan worden gebruikt. De baten zouden maximaal 23,6 miljoen euro kunnen bedragen.

B6.20 Provinciaal Programma R: Ontwikkeling en verbetering van de met de ontwikkeling van de landbouw samenhangende infrastructuur

Evaluatievraag R.1: In hoeverre zijn wegen aangepast voor een veilige ontsluiting van het platteland?

Indicator

R.1-1 Aantal met Provinciaal Programma R gesubsidieerde km aangepaste landbouwkundig belangrijke wegen met oog op grotere verkeersveiligheid.

Streefwaarde: toename aangepaste landbouwkundig belangrijke wegen.

Waarneming op indicator R.1-1

In totaal zijn 25 projecten uitgevoerd binnen het Provinciaal Programma R. Daarbij is 113,5 kilometer weg aangelegd/aangepast, 13,5 kilometer fiets- wandel- of ruiterspad aangelegd/aangepast, 5 kilometer waterloop aangelegd/ aangepast en zijn 19 voorzieningen gerealiseerd voor de verbetering van de verkeersveiligheid. Hoewel nu nog niet meetbaar, wordt aangenomen dat deze fysieke verbeteringen leiden tot een veiligere ontsluiting van het platteland.

Evaluatievraag R.2: In hoeverre is de verkeersveiligheid in het landelijk gebied verbeterd?

Indicator

R.2-1 Verandering in aantal doden en gewonden buiten de bebouwde kom op door Provinciaal Programma R aangepaste wegen ten opzichte van beginsituatie.

Streefwaarde: afname doden en gewonden op aangepaste wegen.

R.2-2 Verandering in subjectieve verkeersveiligheid (gevoel van verkeersveiligheid) onder bewoners in betreffende gebied.

Streefwaarde: toegenomen gevoel van verkeersveiligheid.

Waarneming op indicator R.2-1

Geen gegevens beschikbaar.

Uit cijfers van het CBS blijkt dat het aantal verkeersongevallen en verkeersgewonden op het platteland tussen 2000 en 2005 is toegenomen. Het aantal verkeersdoden daarentegen is licht gedaald (zie tabel B6.23). Opvallend is dat deze cijfers voor de rest van Nederland wel een (sterkere) daling laten zien. Met andere woorden: hoewel de verkeersveiligheid in de rest van Nederland lijkt te zijn verbeterd, lijkt het platteland onveiliger geworden.

Tabel B6.23		Aantal verkeersdoden en verkeersslachtoffers			
	Jaar	Platteland	Ten opzichte van 2000 (index)	Rest van Nederland	Ten opzichte van 2000 (index)
Verkeersongevallen	2000	4.621		6.252	
	2005	5.000	108	6.102	98
Verkeersdoden	2000	606		558	
	2005	569	94	461	83
Verkeersgewonden	2000	4.961		6.546	
	2005	5.354	108	6.347	97

Bron: CBS Statline, bewerkt door LEI (gemeentegrenzen 2005: platteland is stedelijkheidsniveau weinig stedelijk (4) en niet stedelijk (5)).

Waarneming op indicator R.2-2

Geen gegevens beschikbaar.

B6.21 Provinciaal Programma S: Bevordering van toeristische en ambachtelijke activiteiten

112 verschillende instanties hebben projecten uitgevoerd binnen Provinciaal Programma S. De aanvragen hiervoor zijn voor het merendeel door Gemeenten ingediend (62 aanvragen). Daarnaast is subsidie uitgekeerd binnen Programma S aan Provincies, DLG, natuur- en recreatieschappen, Staatsbosbeheer, (landschap)stichtingen en private ondernemingen.

In alle 12 provincies zijn projecten uitgevoerd. De budgetten varieerden sterk tussen de projecten. Van het totale budget dat ingezet is voor Provinciaal Programma S nemen Limburg (4 projecten) en Drenthe (3 projecten) elk slechts 2% voor hun rekening. De grootste inzet vond plaats in Noord-Holland (22%, 14 projecten) en Friesland (18%: 21 projecten).

Evaluatievraag S.1: Zijn er projecten gesubsidieerd ten behoeve van plattelandstoerisme, zowel voor toeristische infrastructuur als voor toeristische activiteiten?

Indicator

S.1-1 Aantal met programma S gesubsidieerde opgestelde en uitgevoerde plannen/projecten met één of meer van de volgende voorzieningen: fietspad (km), km ruitpad (km), km wandelpad (km), picknickbanken (aantal), informatieborden (aantal) en schuilhutten (aantal).

Streefwaarde: toename projecten voor plattelandstoerisme met één of meer van de bij indicator vermelde voorzieningen.

Waarnemingen indicator:

Er is 432 kilometer fiets-, wandel- en ruiterpad aangelegd; daarnaast zijn er 983 recreatieve/ toeristische voorzieningen tot stand gebracht.

Evaluatievraag S.2: In hoeverre is de toeristisch-recreatieve infrastructuur aangepast en verbeterd?

Indicator

S.2-1 Percentage van lengte fiets-, ruiter- en wandelpaden dat is opgenomen in (gemarkeerde) toeristische routes ten goede van S.

Streefwaarde: toename van fiets-, ruiter- en wandelpaden dat is opgenomen in toeristische routes.

Waarnemingen indicator:

Door maatregel S is 4.141 kilometer fiets-, ruiter- en wandelpaden in een toeristische route opgenomen. Van deze toename in bewegwijzerde route is 3200 kilometer gerealiseerd door één aanvraag van de provincie Zeeland (77% van wat in totaal gerealiseerd is). Dit project bestond uit het verbinden van fietspaden in de hele provincie Zeeland die in routes lagen. Deze routes zijn ook aangesloten op bestaande routes in Goeree-Overflakkee en Noord-Brabant.

Evaluatievraag S.3: In hoeverre zijn de ambachtelijke, cultuurhistorische en natuurgerichte toeristische activiteiten bevorderd als gevolg van Provinciaal Programma S?

Indicator

S.3-1 Aantal samenwerkingsprojecten met nieuwe toeristische activiteiten, en aandeel op agrarische bedrijven ten goede van S.

Waarnemingen indicator:

10 van de 11 samenwerkingsverbanden die volgens de outputindicatoren zijn gerealiseerd, vallen binnen het project 'Toeristische overstappunten' van het Recreatieschap Achterhoek-Liemers fase 1. Deze samenwerkingsverbanden waren ad hoc samenwerkingsverbanden om bijvoorbeeld een fiets-, wandel- en nordic-walkingroute te realiseren.

Evaluatievraag S.4: In welke mate zijn, als gevolg van Provinciaal Programma S, recreatie en toerisme op platteland bevorderd?

Indicator

S.4-1 Inkomensaandeel (% bruto) van agrarisch bedrijf uit toerisme.

Streefwaarde: toename bedrijfsinkomen uit toerisme op agrarische bedrijven.

Waarnemingen indicator

De geïnterviewde personen gaven aan dat de toeristische infrastructuur (met behulp van POP1 aangelegd of verbeterd) en de gerealiseerde routes het platteland beter toegankelijk hebben gemaakt voor toeristen. Daardoor is een mogelijkheid ontstaan dat agrarische bedrijven direct aan toeristen kunnen verdienen.

Uit de landbouwtelling bleek dat recreatie op agrarische bedrijven tussen 2003 en 2005 is toegenomen. De grootste toename (130%) is zichtbaar bij bedrijven aangesloten bij de 'Stichting Vrije Recreatie'. Het aantal nge's is ook sterk toegenomen (44%) in de recreatieve verbredingsactiviteit ontvangen bezoekers. De verblijfsrecreatie op agrarische bedrijven in Nederland is tussen 2003 en 2005 toegenomen van 1.548 nge naar 1670 nge.

Tabel B6.24		Informatie over verbredingactiviteiten voor 2003 en 2005, naar omvang					
	<16nge	16-40	40-70	70-100	100-150	>150nge	Neder-land
2003							
Verblijfsrecreatie	416	357	291	231	163	90	1.548
stichting vrije recreatie	119	113	75	54	40	16	417
ontvangst bezoekers	133	165	167	131	135	117	848
verhuur recreatiegode- deren/dieren etc.	91	134	107	72	62	30	496
2005							
Verblijfsrecreatie	419	409	310	264	174	94	1.670
stichting vrije recreatie	219	254	202	153	85	49	962
ontvangst bezoekers	156	220	239	244	205	157	1.221
verhuur recreatiegode- deren/dieren enz.	94	131	117	99	74	36	551
Bron: Landbouwtelling, diverse jaren.							

Indicator

S.4-2 Aantal arbeidsplaatsen in toeristische sector ten goede van S.

Streefwaarde: toename arbeidsplaatsen in toeristische sector.

Waarnemingen indicator

De toeristische infrastructuur die met behulp van POP1 aangelegd of verbeterd is en de gerealiseerde routes hebben het platteland beter toegankelijk gemaakt voor toeristen en bieden op deze manier ook een mogelijkheid aan agrarische bedrijven om direct aan toeristen te verdienen. Er zijn geen nationale cijfers bekend die een indicatie kunnen geven van de impact van het besteedde POP1-geld binnen Provinciaal Programma S op de werkgelegenheid.

Indicator

S.4-3 Bestedingen (in guldens) door toeristen en recreanten aan dagtochten en overnachtingen.

Streefwaarde: toename bestedingen per jaar aan dagtochten en overnachtingen door toeristen en recreanten.

Waarnemingen indicator

De prijs voor een dagtocht bestond in 2001/ 2002 uit € 6,97 voor consumpties, € 2,92 entreekosten en € 1,84 reiskosten. In 2006/2007 zijn deze prijzen toegenomen tot € 8,30 voor consumpties, € 3,44 entreekosten en € 2,29 voor reiskosten (Statline, CBS).

Tabel B6.25		Kenmerken uitgaven aan dagtochten		
Uitgaven aan dagtochten				
Onderwerpen	Totale uitgaven aan dagtochten	Consumptiekosten per persoon per dag	Entreekosten per persoon per dagtocht	Reiskosten per persoon per dagtocht
Perioden	mln. €	euro	euro	euro
2001/'02	11.511	6,97	2,92	1,84
2006/'07	12.715	8,30	3,44	2,29
a) De gehanteerde definitie van een dagtocht is 'een recreatieve activiteit waarvoor men tenminste 2 uur van huis is (zonder overnachting elders).' Bron: Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg/Heerlen 3-6-2008.				

B6.22 Provinciaal Programma T (t16): Milieubehoud in samenhang met land- en bosbouw en landschapsbeheer en met verbetering van het welzijn van dieren

Tabel B6.26 geeft de beschikbare gegevens van Provinciaal Programma T (bron: DLG peildatum 31 december 2006).

Tabel B6.26		Gesommeerde oppervlakten aantallen, kilometers en aantal projecten per rege- ling			
Rege- ling	Outputindicator	Aantal projecten	Stuks	Ha	Km
T-16	Aangekochte grond voor realisering landschapselementen	3	0	20	0
T-16	Aangekochte(overgedragen) grond voor EHS	119	0	2.477	0
T-16	Aangelegd bos	1	0	50	0
T-16	Aangelegd of verbeterd fiets, wandel- of ruiterpad	11	0	0	41
T-16	Aangelegde houtwallen	2	7.211	0	0
T-16	Aangelegde natuurvriendelijke oevers	23	5	0	52
T-16	Aangelegde poelen en moerasjes	7	63	0	0
T-16	Bedrijven met agrarisch natuurbeheer	7	548	0	0
T-16	Bedrijven met landbouwgrond met recreatief medegebruik	2	14	0	0
T-16	Bedrijven met multifunctionele landbouw	2	19	0	0
T-16	Bedrijven met verbrede inkomensmogelijkheden	5	234	0	0
T-16	Behoud of versterking karakteristieke landschapspatronen	6	0	507	0
T-16	Behoud, herstel en ontwikkeling bos en landschap	14	22.892	156	8
T-16	Behoud, herstel en ontwikkeling cultuurhistorische en archeologische waarden	2	5510	0	0
T-16	Deelnemende bedrijven/agrariërs aan scholing	2	23	0	0
T-16	Gerealiseerde ecologische verbindingzone	22	0	0	65
T-16	Gerealiseerde landschapselementen/bepanting	47	7.396	412	412
T-16	Gerealiseerde natte verbindingzone	10	3	5	21
T-16	Gerealiseerde randvoorzieningen	1	0	51	0
T-16	Ingerichte grond voor EHS	30	0	26.421	0
T-16	Landbouwgrond met recreatief medegebruik	1	0	6.000	0
T-16	Natuurbeheer met beter peilbeheer	7	0	150	0
T-16	Opgestarte samenwerkingsverbanden voor agrarisch natuurbeheer	8	14	0	0
T-16	Opgesteld evaluatierapport	2	2	0	0
T-16	Opgestelde bedrijfsmilieuplannen	4	43	0	0
T-16	Opgestelde bedrijfsnatuurplannen (groepen) Agrariërs ten behoeve van beheer	7	472	0	0
T-16	Opgestelde en uitgevoerde gebiedsplannen	1	1	0	0
T-16	Opgestelde en uitgevoerde inrichtingsplannen	23	898	0	0
T-16	Oppervlakte agrarisch natuurbeheer	1	0	4	0
T-16	Overeenkomsten beheer en landschap	7	251	0	0
T-16	Recreatieve/toeristische voorzieningen	10	38	0	0
T-16	Verbeterde waterloop	7	0	0	1.492
T-16	Verbrede inkomensmogelijkheden	1	0	114	0
T-16	Vermindering geluidshinder natuur	1	0	0	1.130
T-16	Vermindering verkeersshinder natuur	2	3	0	0
T-16	Voorzieningen ter verbetering van de verkeersveiligheid	2	11	0	0
T-16	Waterconservering d.m.v. retentiebekkens	3	0	15	0

Evaluatievraag T.1: Zijn er experimenten gesubsidieerd voor beheer van natuur en landschap door agrariërs?

Indicator

T.1-1 Aantal met Provinciaal Programma T gesubsidieerde projecten voor: opgestarte samenwerkingsverbanden voor agrarisch natuurbeheer en/of opgestelde en uit te voeren bedrijfsnatuurplannen (verdergaand dan GLP).

Streefwaarde: toename gesubsidieerde experimenten voor bij indicator vermelde aspecten.

T.1-2 Aantal ha agrarisch natuur- en landschapsbeheer en/of aantal landschapselementen beheerd in samenwerkingsverband of op individuele bedrijven als gevolg van Provinciaal Programma T.

Streefwaarde: toename ha agrarisch natuur- en landschapsbeheer en/of Y landschapselementen in samenwerkingsverband of op individuele bedrijven.

Waarneming op indicator T.1-1

Aantal met Provinciaal Programma T gesubsidieerde projecten voor:

- opgestarte samenwerkingsverbanden voor agrarisch natuurbeheer: 14
- opgestelde en uit te voeren bedrijfsnatuurplannen: 472

Het aantal samenwerkingsverbanden en bedrijfsnatuurplannen is toegenomen tussen 2000 en 2006. De streefwaarde is gehaald.

Waarneming op indicator T.1-2

Agrarisch natuur- en landschapsbeheer en/of aantal landschapselementen beheerd:

- oppervlakte beheer: 4 ha
- aantal bedrijven met Agrarisch natuurbeheer: 548
- aantal overeenkomsten beheer en landschap: 251

Het aantal bedrijven met agrarisch natuurbeheer is toegenomen tussen 2000 en 2006. De streefwaarde is gehaald.

Evaluatievraag T.2: Zijn er aanvragen gesubsidieerd voor realiseren EHS en ecologische verbindingzones?

Indicator

T.2-1 Aantal goedgekeurde aanvragen voor Provinciaal Programma T wat betreft plannen, aankoop van gronden en inrichten van gebieden voor EHS en verbindingzones.

Streefwaarde: toename aanvragen voor bij indicator vermelde aspecten.

Waarneming op indicator T.2-1

Aantal plannen, aankoop van gronden en inrichten van gebieden voor EHS en verbindingzones.

- Plannen: 898 inrichtingsplannen; en 1 gebiedsplan
- Aankoop EHS: 2.477 ha in 119 projecten
- Inrichting EHS: 26.421 ha in 30 projecten
- EVZ: 65 km in 22 projecten

De inrichting van de EHS met 26.421 ha is geen realistisch oppervlak. Het betreft hier een project van ruim 24.000 ha waarvan maar enkele hectaren zijn ingericht voor de EHS door aanleg van een eco-duct. Projectoppervlak en werkelijke inrichting voor de EHS kunnen dus zeer sterk afwijken en een onrealistisch beeld geven van de realisatie.

Het vastleggen van gegevens op projectniveau hindert de evaluatie van het operationele doel 'realisatie EHS.'

Evaluatievraag T.3: In hoeverre zijn de Ecologische Hoofdstructuur en de verbindingzones gerealiseerd?

Indicator

T.3-1 Aantal ha dat als gevolg van Provinciaal Programma T bij de EHS is gevoegd.

Streefwaarde: toename ha aan EHS toegevoegd.

T.3-2 Aantal ha verbindingzones dat als gevolg van Provinciaal Programma T bij de verbindingzone is gevoegd.

Streefwaarde: toename ha verbindingzones erbij.

Waarneming op indicator T.3-1

Aantal ha dat als gevolg van programma T bij de EHS is gevoegd: 2.477 ha

De streefwaarde toename van het aantal hectare EHS is gehaald.

Waarneming op indicator T.3-2

Aantal ha verbindingzones dat als gevolg van Provinciaal Programma T bij de verbindingzone is gevoegd: 65 km.

De streefwaarde toename van het aantal verbindingzones is gehaald.

Evaluatievraag T.4: Zijn aanvragen gesubsidieerd tot behoud en herstel van natuur- en landschapselementen?

Indicator

T.4-1 Aantal goedgekeurde aanvragen van Provinciaal Programma T voor natuur- en landschapselementen met betrekking tot behoud en herstel ervan en met betrekking tot aankoop ervan.

Streefwaarde: toename aantal gesubsidieerde aanvragen met betrekking tot behoud en herstel ervan en met betrekking tot aankoop ervan.

Waarneming op indicator T.4-1

Aantal goedgekeurde aanvragen van Provinciaal Programma T voor natuur- en landschapselementen voor behoud, herstel en aankoop ervan (zie tabel B6.26):

- aangekochte grond voor realisering landschapselementen: 20 ha in drie projecten;
- aangelegde houtwallen: 7.211 stuks in twee projecten;
- aangelegde natuurvriendelijke oevers: 5 stuks en 52 km in 23 projecten;
- aangelegde poelen en moerasjes: 63 stuks in zeven projecten;
- behoud of versterking karakteristieke landschapspatronen: 507 ha in zes projecten;
- behoud, herstel en ontwikkeling bos en landschap: 22.892 stuks; 156 ha; 8km in 14 projecten;
- gerealiseerde landschapselementen/beplanting: 7.396 stuks; 412 ha, 412 km in 47 projecten.

De streefwaarde 'toename aantal gesubsidieerde aanvragen met betrekking tot behoud en herstel van natuur en landschapselementen' is gehaald.

Evaluatievraag T.5: In hoeverre zijn cultuurhistorische waarden in het landschappelijk gebied behouden en/of hersteld?

Indicator

T.5-1 Aantal en aard van de behouden en/of herstelde natuur- en landschapselementen met cultuurhistorische waarde door Provinciaal Programma T gefinancierd.

Streefwaarde: toename behouden en/of herstelde natuur- en landschapselementen naar aard.

Waarneming op indicator T.5-1

Aantal en aard van de behouden en/of herstelde natuur- en landschapselementen met cultuurhistorische waarde door Provinciaal Programma T gefinancierd:

- behoud, herstel en ontwikkeling cultuurhistorische en archeologische waarden: 5.510 stuks in twee projecten.

En landschapselementen met cultuurhistorische waarde:

- aangelegde houtwallen: 7.211 stuks in twee projecten;

- behoud of versterking karakteristieke landschapspatronen: 507 ha in zes projecten.
Het aantal hectaren behouden en/of herstelde natuur- en landschapselementen met cultuurhistorische waarde is toegenomen; de streefwaarde is gehaald.

Evaluatievraag T.6: In welke mate is de kwaliteit van natuur en landschap toegenomen?

Indicator

T.6-1 Areaal (ha) gerealiseerde natuurdoeltypen als gevolg van Provinciaal Programma T.

Streefwaarde: toename ha gerealiseerde natuurdoeltypen.

T.6-2 Oppervlakte (ha) behouden en/of herstelde natuur- en landschapselementen met cultuurhistorische waarde ten goede van Provinciaal Programma T.

Streefwaarde: toename ha behouden en/of herstelde natuur- en landschapselementen naar aard.

Waarneming op indicator T.6-1

Gegevens (ecologisch per project of ruimtelijke ligging van de projecten) hierover zijn niet beschikbaar. Gezien de lange ontwikkeltijd van natuur is het onwaarschijnlijk dat bij nieuw ingerichte en/of aangelegde natuur en landschapselementen de natuurdoelen in deze gebieden zijn bereikt.

Waarneming op indicator T.6-2

Zie Waarneming op indicator T.5-1.

Evaluatievraag T.7: Zijn er aanvragen ingediend om de milieukwaliteit van natuur in bossen, in de EHS en in agrarische gebieden te bevorderen?

Indicator

T.7-1 Aantal in het kader van Provinciaal Programma T goedgekeurde aanvragen met betrekking tot bedrijfsmilieuplannen (verdergaand dan GLP).

Streefwaarde: toename gesubsidieerde aanvragen voor bedrijfsmilieuplannen.

T.7-2 Aantal projecten voor openbare groenvoorzieningen in verkavelingsprojecten als gevolg van Provinciaal Programma T.

Streefwaarde: toename gesubsidieerde aanvragen voor openbare groenvoorzieningen in verkavelingsprojecten.

Waarneming op indicator T.7-1

Aantal in het kader van Provinciaal Programma T goedgekeurde aanvragen met betrekking tot bedrijfsmilieuplannen: 43 plannen in vier projecten.

Het aantal bedrijfsmilieuplannen is toegenomen: de streefwaarde is gehaald.

Waarneming op indicator T.7-2

Zie tabel B6.26

Evaluatievraag T.8: In hoeverre is de milieukwaliteit gerealiseerd die is vereist voor de natuur in bossen, in de EHS en in de agrarische gebieden?

Indicator

T.8-1 Areaal (hectare) agrarische grond waarop bedrijfsmilieuplannen betrekking hebben (zwaarder regime dan GLP) in het kader van Provinciaal Programma T.

Streefwaarde: toename ha agrarische grond waarop bedrijfsmilieuplannen.

T.8-2 Areaal (hectare) openbare groenvoorzieningen in ruilverkavelingen als gevolg van Provinciaal Programma T.

Streefwaarde: toename ha openbaar groen in ruilverkavelingsprojecten.

Waarneming op indicator T.8-1

Beschikbare gegevens zijn alleen aantal plannen en niet het oppervlakte dat die plannen beslaan.

Waarneming op indicator T.8-2

Zie tabel B6.26.

Bijlage 7

Waarnemingen op de indicatoren: gemeenschappelijke evaluatievragen

Deze bijlage beschrijft de waarnemingen op de indicatoren die gebruikt zijn bij het beantwoorden van de gemeenschappelijke evaluatievragen die in paragraaf 4.4 uit Deel 1 van de rapportage worden beantwoord en beargumenteerd. De waarnemingen zijn zo veel mogelijk bepaald op basis van kwantitatieve bronnen en vormen tevens de basis voor de beoordeling van de maatregelen en de prioritaire doelen.

B7.1 EU-hoofdstuk I - Investerings in landbouwbedrijven

Omvang maatregel a:

Maatregel a maakt deel uit van het POP1-doel Bevorderen van een duurzame landbouw, en bestaat uit:

- Regeling Structuurverbetering Glastuinbouw (RSG);
- Subsidieregeling Jonge Agrariërs (SJA);
- Stimuleringskader Innovatieregeling Markt- en Concurrentiekracht (SIMC);
- Provinciaal Programma A.

De SJA is budgettair gezien de grootste regeling, gevolgd door de RSG. Er is slechts beperkt geld uitgegeven via het Provinciaal Programma A. Via de rijksregeling SIMC is geen geld onder POP1-vlag uitgegeven. Pas vanaf 2005 is POP1-geld naar de SJA gegaan.

Inhoud maatregel

De steun voor investeringen in landbouwbedrijven draagt bij tot de verbetering van de landbouwincomens en van de levens-, arbeids- en productieomstandigheden. De doelstellingen van maatregel a zijn:

- verlaging van de productiekosten;
- verbetering en omschakeling van de productie;
- verhoging van de kwaliteit;
- instandhouding en verbetering van het natuurlijke milieu, de hygiënische omstandigheden en de normen op het gebied van dierenwelzijn;
- bevordering van de diversificatie van landbouwactiviteiten.

Waarnemingen (algemene informatie)

Tabel B7.1 Goedgekeurde aanvragen onder maatregel a (2000 – 2006)

Bedrijfstype	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	Totaal
Totaal	20	99	80	44	31	998	448	1.720
- waarvan jonge landbouwers	1	3	28	1		906	447	1.386

Bron: EU voortgangsrapportages.

Aantal subsidieontvangers:

RSG : 384

SJA : 780

Provinciaal Programma A : 21 projecten

Evaluatievraag I.1: In hoeverre heeft de investeringssteun tot een beter inkomen voor begunstigde landbouwers geleid?

Indicator

I.1-1.1 Bruto bedrijfsinkomen van gesubsidieerde bedrijven (€).

Streefwaarde: stijgende trend in vergelijking met niet-begunstigde bedrijven.

Waarnemingen indicator I.1-1.1

RSG

De bedrijven die gebruik hebben gemaakt van RSG-gelden uit POP1 zijn gedurende de periode 2000-2006 met 60% in bedrijfsomvang toegenomen. In de totale glastuinbouw is in deze periode de gemiddelde groei van de blijvende bedrijven met 40% toegenomen tot 1,7 ha. Dit groeicijfer blijft dus achter bij die van de bedrijven die gebruik hebben gemaakt van de RSG.

De toename is vastgelegd in aantal nge, een maatstaf voor toegevoegde waarde. Er mag worden aangenomen dat dit heeft geleid tot hogere inkomens.

SJA

Het aantal nge op bedrijven met SJA-subsidie (in 2005 en 2006) is in de periode 2004-2007 met 8% gestegen (zie tabel B7.3).

Evaluatievraag I.2: In hoeverre heeft de investeringssteun tot een beter gebruik van productiefactoren op bedrijven bijgedragen?

Indicator

I.2-1.1 Output per hectare op gesubsidieerde bedrijven.

Streefwaarde: toename output/hectare op de gesubsidieerde bedrijven overtreft die op de niet-begunstigde bedrijven.

I.2-1.2 Output per arbeidsuur op gesubsidieerde bedrijven.

Streefwaarde: toename output/arbeitsuur op de gesubsidieerde bedrijven overtreft die op de niet-begunstigde bedrijven.

I.2-1.3 Kosten per eenheid verkocht basisproduct (bijvoorbeeld €/ton of €/m³) op gesubsidieerde bedrijven.

Streefwaarde: afname kosten op gesubsidieerde bedrijven overtreft die op niet-gesubsidieerde bedrijven.

Waarnemingen

SJA

Een derde deel van het aantal goedgekeurde aanvragen heeft een verlaging van de productiekosten als belangrijkste reden tot investering opgegeven. Omdat de investeringen in 2005 en 2006 hebben plaatsgevonden, is eind 2006 nog niet aan te geven of de investeringen ook daadwerkelijk tot lagere kosten per productie-eenheid (of meer output per arbeidsuur) hebben geleid.

Tabel B7.2

Aantal goedgekeurde aanvragen SJA en totale investeringsbedragen (in miljoenen euro) naar doelstelling

Doelstelling	Mln. euro	Aantal goedgekeurde aanvragen
- Verlaging van de productiekosten	23,2	381
- Productieverbetering	14,5	287

Tabel B7.3

Ontwikkeling op alle bedrijven met gebruik SJA, regeling tussen 2004 en 2007

	Melkvee-bedrijven			Totaal bedrijven		
	2004	2007	2007 in % van 2004	2004	2007	2007 in % van 2004
Aantal nge	116	116	100	106	115	108
Aantal ha	44	48	109	38	42	111
Arbeidskrachten	1,4	1,7	121	1,4	1,8	129

Bron: CBS-Landbouwtellingen, LNV-DR, bewerking LEI.

RSG

Zie hiervoor tabel B7.4.

Tabel B7.4 Karakteristieken glasgroente- en sierteeltbedrijven 2004 gemiddeld per bedrijf, naar deelnemers en niet deelnemers aan RSG		
	Deelnemers	Niet deelnemers
<i>Glasgroente</i>		
Arbeidskrachten /ha	4,2	4,7
Nge glas / ha glas	148	138
<i>Sierteelt</i>		
Arbeidskrachten /ha	6,3	7,0
Nge glas/ha glas	193	192
Bron: CBS Landbouwtelling en Dient Regelingen, bewerking LEI.		

Er is meer nge per hectare geproduceerd op de bedrijven met RSG-subsidie dan op bedrijven zonder subsidie. De output is per arbeidsduur hoger en sterker toegenomen op bedrijven met RSG ten opzichte van de niet-ontvangers.

Evaluatievraag 1.3: In hoeverre hebben de gesubsidieerde investeringen bijgedragen tot de omschakeling van de productie?

<i>Indicator</i>
<i>1.3.2.1 Aantal gesubsidieerde bedrijven die alternatieve activiteiten beginnen.</i>
<i>Streefwaarde: geen streefwaarde vastgesteld.</i>
<i>1.3.2.2 Deel van gesubsidieerde bedrijven met aanzienlijk aandeel van hun omzet (>10%) afkomstig uit alternatieve activiteiten (%).</i>
<i>Streefwaarde: minstens X % van gesubsidieerde bedrijven haalt > 10% van omzet uit alternatieve activiteiten.</i>
<i>1.3.2.3 Deel van werktijd besteed aan alternatieve activiteiten op bedrijf (%).</i>
<i>Streefwaarde: geen streefwaarde vastgesteld.</i>

Waarnemingen op indicator 1.3.2.1

Tabel B7.5 Aantal goedgekeurde aanvragen SJA en investeringsbedragen (in miljoenen euro) naar doelstelling		
Doelstelling	Mln. euro	Aantal goedgekeurde aanvragen
o.a. omschakeling van de productie	1,0	21
o.a. diversificatie van landbouwactiviteiten	0,8	18
Totaal	65	1.182
Bron: LNV-Dienst Regelingen.		

Waarnemingen op indicator 1.3.2.2

Informatie is niet beschikbaar.

18 bedrijven hebben SJA-subsidie ingezet met als belangrijkste reden diversificatie. Gemiddeld betrof de subsidie € 44.400,- per bedrijf. Dit betekent dat deze bedrijven gemiddeld (bij aanname dat de SJA max. 20% van investeringsbedrag uitmaakt) € 222.000,- hebben geïnvesteerd. Gezien het bedrag mag worden verwacht dat deze bedrijven meer dan 10% omzet uit alternatieve activiteiten genereren. De 18 bedrijven maken hooguit 2% uit van de groep die SJA-, RSG- of Provinciaal Programma A-gelden heeft ontvangen.

Waarnemingen op indicator 1.3.2.3

Informatie is niet beschikbaar. Op de gesubsidieerde bedrijven met investering in diversificatie zal, gezien de omvang van de investeringen, een aanzienlijk deel van de werktijd aan alternatieve activiteiten worden besteed.

Evaluatievraag I.4: In hoeverre hebben de investeringen de kwaliteit van de landbouwproducten verbeterd?

Indicator

I.4-1.1 Ratio van (prijs van verbeterde basisproducten met steun)/(gemiddelde prijs voor het betrokken product).

Streefwaarde: geen streefwaarde vastgesteld.

I.4-1.2 Bruto afzet van verbeterde basisproducten met steun (€).

Streefwaarde: geen streefwaarde vastgesteld.

I.4-2.1 Deel van producten met steun verkocht met kwaliteitslabel (%):

- waarvan EU-label (%);
- waarvan nationaal label (%);
- waarvan ander label (%).

Streefwaarde: geen streefwaarde vastgesteld.

Waarnemingen op indicator I.4-1.1

Binnen maatregel a is niet of nauwelijks op een directe wijze geïnvesteerd in kwaliteit van landbouwproducten. De vraag kan niet worden beantwoord.

Waarnemingen op indicator I.4-1.2 en 2.1

De vragen zijn niet van toepassing op de Nederlandse invulling van POP1.

Evaluatievraag I.5: In hoeverre heeft de diversificatie van de activiteiten op landbouwbedrijven als gevolg van de investeringen bijgedragen tot het behoud van de werkgelegenheid?

Indicator

I.5-1.1 Aantal banen behouden of geschapen dankzij steun voor alternatieve activiteiten (FTE's).

Streefwaarde: stijgende trend in aantal banen op begunstigde bedrijven in vergelijking met niet-begunstigde bedrijven.

Waarnemingen op indicator I.5-1.1

18 bedrijven hebben SJA-subsidie ingezet met als belangrijkste reden diversificatie. Gemiddeld betrof de subsidie € 44.400,- per bedrijf, bij een gemiddeld investeringsbedrag van € 222.000,-.

Gezien het bedrag mag worden verwacht dat deze bedrijven een belangrijk deel van de omzet uit alternatieve activiteiten genereren, en dat op een deel van deze bedrijven naast een betere benutting van gezinsarbeid ook een aantal externe arbeidskrachten zijn aangetrokken.

Nationaal gezien is de werkgelegenheid nauwelijks toegenomen.

Evaluatievraag I.6: In hoeverre heeft de investeringssteun milieuvriendelijke landbouw vergemakkelijkt?

Indicator

I.6-1.1 Deel van gesubsidieerde bedrijven dat verbeteringen voor het milieu heeft aangebracht, dankzij de cofinanciering (%):

- waarvan met de verbetering voor het milieu als onmiddellijk doel van de investering (%);
- waarvan als zijdelings effect (bijvoorbeeld van nieuw materiaal hoofdzakelijk om economische redenen aangeschaft) (%);
- waarvan in verband met afval en mestoverschotten (%);
- waarvan in verband met waterbeheer op het bedrijf (%);
- waarvan in verband met andere milieuvriendelijke bedrijfsactiviteiten (%).

Streefwaarde: aandeel >98

Waarnemingen op indicator I.6-1.1

Het aandeel bedrijven waarbij de investering als direct doel verbetering milieu had, is beperkt. Gezien het proces van schaalvergroting en modernisering, hebben bijna alle ondersteunde bedrijven die via maatregel a hebben geïnvesteerd, een kleine tot grotere positieve bijdrage aan het milieu (gemeten per productie-eenheid) geleverd.

Hoewel niet in cijfers vastgelegd, wordt dit aandeel op basis van vastgelegde informatie en interviews geschat op 95 tot 100%.

RSG

Een groot deel van de gesubsidieerde glastuinbouwbedrijven heeft milieuwinst (met name via lager energiegebruik per eenheid) gerealiseerd.

SJA:

Tabel B7.6 Aantal goedgekeurde aanvragen en bedragen (in miljoenen euro) naar doelstelling		
Doelstelling	Mln. euro	Aantal goedgekeurde aanvragen
Waarvan instandhouding en verbetering van het natuurlijk milieu	1,8	43
Totaal	65	1.182
Bron: LNV-Dienst Regelingen.		

De overige ondersteunde bedrijven zullen mede via modernisering rekening houden met de bestaande en toekomstige milieueisen (versnelling van investeringen)

Provinciaal Programma A

Provinciaal Programma A heeft 12 projecten gefinancierd met als doel het in stand houden en verbeteren van de kwaliteit van het natuurlijk milieu. Acht projecten waren gericht op investeringen in potstallen, waardoor een milieuvoordeel is behaald door verschuiving van vloeibare naar vaste mest. Eén project was gericht op verminderen van schadelijke stoffen (emissiebeperking).

Evaluatievraag 1.7: In hoeverre heeft de investeringssteun het productieproces verbeterd, met name de arbeidsomstandigheden en dierenwelzijn?

Indicator

1.7-1.1 Beschrijving van aanzienlijke winst dankzij de steun op de volgende punten: schadelijke stoffen, geurhinder, stof, extreme klimaatomstandigheden binnen/buiten, tillen van zware lasten en abnormale werktijden.

Streefwaarde: *vermindering*.

1.7-2.1 Deel van dieren op gesubsidieerde bedrijven waarvan welzijnssituatie is verbeterd dankzij investeringen met steun waarvan met dierenwelzijn als onmiddellijk doel (%).

- waarvan met dierenwelzijn als zijdelings effect (bijvoorbeeld van nieuwe huisvesting of uitrusting die hoofdzakelijk om andere redenen is aangeschaft) (%);
- waarvan in verband met welzijnsnormen (%);
- waarvan in verband met EU-welzijnsnormen (%).

Streefwaarde: *ongeveer 100%*.

Waarneming op indicator 1.7-1.1

Subsidie van de RSG en de SJA heeft modernisering van de bedrijfsvoering tot gevolg gehad. Dit komt de arbeidsomstandigheden normaal gezien ten goede, door gebruik te maken van de voortdurende technische ontwikkeling die ook op het terrein van werktechnieken heeft plaatsgevonden.

Via de SJA hebben 84 aanvragers de instandhouding en verbetering van hygiënische omstandigheden als een van de belangrijkste redenen opgegeven.

Provinciaal Programma A: slechts 1 project was gericht op betere arbeidsomstandigheden (dubbele netten teelt in tulpen).

Waarneming op indicator 1.7-1.2

Project: 40 varkenshouders van De Hoeve BV met duurzame varkenshouderij (Milieukeur)(verbetering dierenwelzijn).

SJA

Via de SJA heeft bijna 17% de instandhouding en verbetering van dierenwelzijn als een van de belangrijkste redenen opgegeven. Het betrof 202 agrariërs die ruim 13 miljoen euro hebben geïnvesteerd in dierenwelzijn, deels met POP-subsidie gefinancierd.

B7.2 EU-hoofdstuk III - Opleiding

Omvang maatregel c *Opleidingen*:

maatregel m *Afzet van kwaliteitslandbouw producten*;

maatregel p *Diversificatie*;

maatregel t *Milieubehoud, land- en bosbouw en landschapsbeheer*.

Inhoud maatregel c *Opleidingen*:

- Provinciaal Programma C.

Inhoud maatregel m *Afzet van kwaliteitslandbouw producten*:

- Provinciaal Programma M, projecten over scholing.

Inhoud maatregel p *Diversificatie*:

- Provinciaal Programma P, projecten over scholing.

Inhoud maatregel t *Milieubehoud, land- en bosbouw en landschap*:

- SGB milieu, projecten over scholing.

De cijfers die gebruikt zijn voor het beantwoorden van de evaluatievragen zijn gebaseerd op de gegevens van DLG en DR. Daarnaast is met een aantal mensen interviews gehouden over de effecten van de cursussen. Als voorbeeld van een project zal bij iedere vraag specifiek worden ingegaan op het project Cowmunity.

Evaluatievraag III.1: In hoeverre beantwoorden de opleidingen met steun aan de behoeften en zijn zij coherent met andere maatregelen van het programma?

Indicator

III.1-1.1 Deel van opleidingen met steun beantwoordend aan lacunes/zwakke punten of potentieel/troeven tijdens programmering/evaluatie achteraf (%):

- waarvan wegens de aard/mix van deelnemers (bijvoorbeeld jongeren, vrouwen) (%);
- waarvan wegens onderwerp/inhoud van de opleiding (%);
- waarvan in verband met meegefinancierde acties van andere hoofdstukken van het programma (%).

Waarneming en opmerkingen indicator III.1-1.1

Door de onvolledigheid van gegevens over de output kan slechts een schatting worden gegeven voor indicator 1-1.1. Hierbij is de verdeling 1% (a), 53% (b) en 43% (c). De nadruk van de projecten lag op de beantwoording van lacunes bij agrariërs, bijvoorbeeld over mineralenverliezen en bodemvruchtbaarheid. Daarnaast had een aantal cursussen een link met projecten die door andere regelingen van POP1 gesubsidieerd konden worden, zoals het opstellen van bedrijfsmilieuplannen.

Cowmunity

Het Cowmunity-project is ontstaan uit een projectie van de toekomst van de melkveehouderij in Nederland op de lange termijn. Hierin staat schaalvergroting centraal om concurrerend te blijven produceren op het niveau van wereldhandel. Één van de nadelen van schaalvergroting is dat het kan leiden tot maatschappelijk ongewenste vormen van productie zoals in de intensieve veehouderij over de loop der jaren is ontstaan. De werkgroep ging daarom op zoek naar een toepasbaar concept voor de melkveehouderij dat schaalvergroting kon combineren met maatschappelijk gewaardeerde vormen van productie. Hierbij zou zowel worden gekeken naar de technisch landbouwkundige opzet van het melkveehouderijbedrijf, als naar de managementaspecten die daarbij kwamen kijken.

Deze inhoud sluit aan bij de indicatoren (a,b en c).

Evaluatievraag III.2: In hoeverre hebben de verworven kennis/vaardigheden bijgedragen tot het verbeteren van de situatie van de cursisten en van de landbouw-/bosbouwsector?

Indicator

III.2-1.1 Deel van cursisten met steun (zowel eigenaars als werknemers) dat verbetering in de werkkring ervaart als gevolg van opleiding (%):

- a. waarvan eigenaars landbouw-/bosbouwbedrijf (%);
- b. waarvan werknemers (%);
- c. waarvan wegens betere beloning (%);
- d. waarvan wegens niet-geldelijke arbeidskwaliteit (bijvoorbeeld werkzekerheid (seizoen, contract), blootstelling aan risico en slechte omstandigheden, arbeidsvariatie/-verrijking) (%).

III.2-2.1 Deel van bedrijven met cursist met steun dat omschakeling/heroriëntering/verbetering initieert die verband houdt met de opleiding (%)

- a. waarvan nieuwe/additionele activiteiten (%);
- b. waarvan verbeterde kwaliteit/hygiëne/toegevoegde waarde bij bestaande activiteiten (%);
- c. waarvan in de managementsfeer (%);
- d. waarvan milieuvriendelijkere werkmethoden (%);
- e. waarvan landbouw (%);
- f. waarvan bosbouw (%).

Specifieke waarnemingen indicator III.2-1.1

Van een beperkt aantal cursussen is het aantal deelnemers bekend. Dit had te maken met onvoldoende monitoring van gegevens door zowel DLG als DR. Van dit aantal is niet de functie van de cursisten bekend. Daarom kan geen invulling worden gegeven aan indicator III.2-1.1.

Cowmunity

De verwachting is dat op basis van de Cowmunity-uitkomsten een concept wordt ontwikkeld dat een robuuste economische en maatschappelijke positie zal verwerven. Het kijkt naar alle aspecten van duurzaamheid: arbeidsomstandigheden (vooral het aantrekkelijk maken van het werk), dierwelzijn, milieu en economie. Het biedt melkveehouders zo een basisstrategie voor uitbreiding van het bedrijf.

De inhoud van het project sluit met name aan bij indicatoren a en d.

Specifieke waarnemingen indicator III.2-2.1

Door de onvolledigheid van de output kan slechts een schatting worden gegeven voor indicator 2-2.1 op basis van de gegevens die wel beschikbaar zijn van Dienst Regelingen (DR). Hierbij is de verdeling 26% (a), 21% (b), 17% (c), 26% (d), 6% (e) en 0% (f). De nadruk van de cursussen lag op nieuwe activiteiten en milieuvriendelijkere werkmethoden.

Bron: DLG en DR.

Cowmunity

Het project heeft altijd een concrete oriëntatie gehad, gericht op implementeerbaarheid en de managementaspecten die daarbij komen kijken. De drie melkveehouders uit het projectteam zijn op dit moment bezig om een bouwlocatie te zoeken voor het implementeren van het bedrijfsconcept dat is ontwikkeld in het Cowmunity-project. Er is veel aandacht besteed aan de verspreiding van informatie en kennis. Dit heeft geleid tot vervolprojecten die voortbouwen op de kennis die met Cowmunity is opgedaan. Tevens worden in andere provincies nog meer pilots gestart. De inhoud van het project sluit met name aan bij de indicatoren a, c, d en e.

B7.3 EU-hoofdstuk V - Probleemgebieden en gebieden met specifieke beperkingen op milieugebied

Omvat

maatregel e: Probleemgebieden en gebieden met specifieke beperkingen op milieugebied

Inhoud maatregel e

Het doel van het EU-probleemgebiedenbeleid (bergboerenregeling) is de continuering van landbouw in probleemgebieden te bevorderen en op die wijze een minimale bevolkingsomvang te handhaven en het landschap te behouden. Nederland heeft een geheel eigen invulling aan het probleemgebiedenbeleid gegeven door het passieve beheer van natuurlijke handicaps uit het probleemgebiedenbeleid te koppelen aan actief natuur- en landschapsbeheer door boeren. In Nederland zijn vijf typen probleemgebieden onderscheiden en wel op basis van vijf natuurlijke handicaps. Dit zijn de diepeveenweidegebieden, kleinschalige zandlandschappen, beekdalen en overstromingsgebieden, uiterwaarden en hellingen.

Nederland heeft ingezet op de Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN): pakket 31 (passief beheer) en overig passief beheer. Probleemgebiedenboeren, die meedoen aan de SAN krijgen sinds 2000 een uniforme probleemgebiedenvergoeding (PGV) van € 94,-per hectare.

Waarnemingen

Algemeen

De beantwoording van de EU-vragen over probleemgebieden zijn grotendeels gebaseerd op de studie 'Bergboeren in Nederland' van Terluin et al. (2008). Dit onderzoek richt zich op de kwalitatieve kant van de bergboerenregeling. Centraal in dit onderzoek staan de ervaringen van boeren met het bergboerenbeleid. Eind 2007 zijn mondelinge enquêtes afgenomen onder 60 bergboeren. De ondervraagde boeren zijn gelijk verspreid over de vijf onderscheiden typen probleemgebieden in Nederland. De enquêtevragen hadden betrekking op zes onderdelen: algemene bedrijfsgegevens, natuurlijke handicaps, de probleemgebiedenvergoeding, beheersovereenkomsten, nevenactiviteiten en een baan buiten het bedrijf, en veranderingen en toekomstverwachtingen.

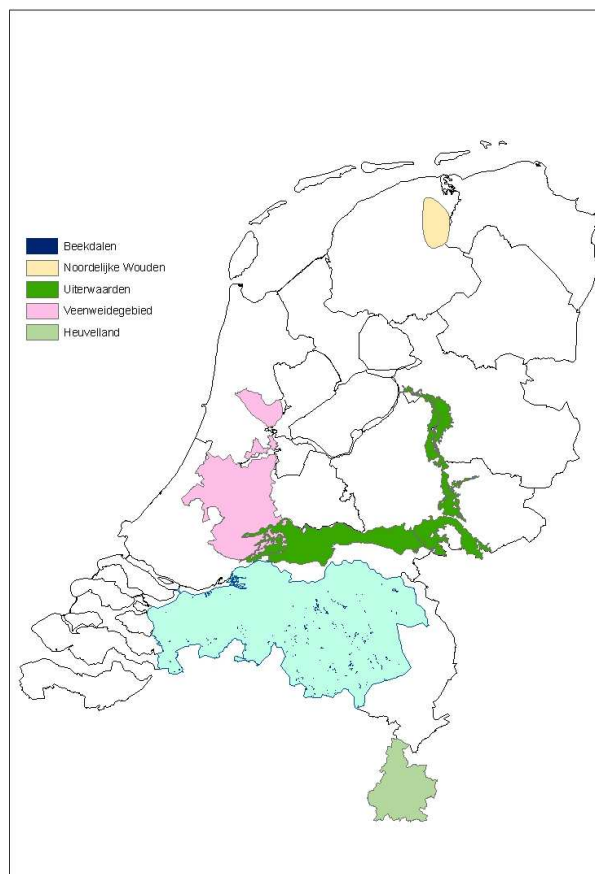
Het onderzoek van M. Schouten (2008) richt zich vooral op de kwantitatieve kant van de bergboerenregeling. In dit onderzoek wordt specifiek gekeken naar de inkomens van bergboeren in vergelijking met een representatieve groep Nederlandse boeren. Bij dit onderzoek wordt het Bedrijven Informatie Net (BIN) gebruikt als belangrijkste informatiebron. Het BIN is een representatieve steekproef van 1.133 agrarische bedrijven (2006) van de Nederlandse agrarische sector. Het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Voedselkwaliteit heeft een lijst beschikbaar gesteld met daarin 6.027 boeren die probleemgebiedenvergoeding ontvingen in 2006. Van deze boeren zijn 79 stuks terug te vinden in het BIN. Van deze 79 boeren hebben 60 boeren een sterk gespecialiseerd melkveebedrijf (graasdieren en grasland >2/3 en melk en kalfkoeien >2/3). In dit onderzoek is gekozen de data alleen te analyseren op basis van de sterk gespecialiseerde melkveebedrijven.

Tabel B7.7 Aantal boeren in de steekproef, naar type probleemgebied en naar kwartier

	Diepeveenweidegebieden	Kleinschalige zandlandschappen	Uiterwaarden	Limburgs heuvel-land	Beekdalen en overstromingsgebieden
1 ^e groep (meeste PGV-hectares)	117	16	18	8	3
2 ^e groep (veel PGV-hectares)	180	25	113	17	11
3 ^e groep (minder PGV-hectares)	251	40	126	29	20
4 ^e groep (minste PGV-hectares)	740	164	86	118	68
<i>Totaal aantal</i>	<i>1.288</i>	<i>245</i>	<i>343</i>	<i>172</i>	<i>102</i>

Figuur B7.1

Ligging van de onderzochte probleemgebieden (Terluin et al., 2008)

Evaluatievraag V.1: In hoeverre heeft de regeling bijgedragen tot compenseren: (i) van natuurlijke handicaps in PG, resulterend in hoge productiekosten en laag productiepotentieel, en (ii) van hogere kosten en inkomstenderving in gebieden met beperkingen op milieugebied?

Indicator

V.1-1.1 Ratio van (steun) / (hogere productiekosten + lagere waarde van landbouwoutput).

V.1-1.2 Deel van gecompenseerde bedrijven waarvoor de steun:

- minder dan 50% van (hogere productiekosten + lagere waarde van landbouwoutput) bedraagt (%);
- tussen 50 en 90% van (hogere productiekosten + lagere waarde van landbouwoutput) bedraagt (%);
- meer dan 90% van (hogere productiekosten + lagere waarde van landbouwoutput) bedraagt (%).

Waarnemingen

Geen specifieke waarnemingen. Gebruikt zijn de resultaten uit het onderzoek van Terluin et al., 2008

Indicatie economisch nadeel van de handicap (uit Terluin et.al., 2008)

In POP2 wordt een indicatie gegeven van het economisch nadeel dat bedrijven ondervinden van de verschillende natuurlijke handicaps (tabel B7.8). Dit economisch nadeel is berekend door bedrijven in probleemgebieden te vergelijken met een modelmatig referentiebedrijf, dat onder optimale omstandigheden produceert. Voor elke soort handicap geldt dat het economisch nadeel per ha de PGV van € 94,- per hectare ruimschoots overtreft. De PGV dekt ongeveer de helft van het economisch nadeel in de diepeveenweidegebieden en ongeveer tweederde in de overige gebieden. Als Nederland de

maximaal toegestane vergoeding van € 150,- per hectare zou vergoeden, zou het economisch nadeel (waarvan het POP uitgaat) in alle soorten probleemgebieden worden gecompenseerd, met uitzondering van de diepeveenweidegebieden.

Tabel B7.8 Indicatie van het economisch nadeel volgens POP1 en POP2 in de verschillende soorten probleemgebieden in Nederland (€ per ha)		
Soort gebied	Indicatie van het economisch nadeel in het POP a)	PGV als percentage van economisch nadeel b)
Diepeveenweidegebieden	193	49%
Kleinschalig zandlandschap	148	64%
Beekdalen en overstromingsgebieden	147	64%
Uiterwaarden	148	64%
Hellingen	Voor hellingen van 2-5%: 105 in POP1 en 129 in POP2. Voor hellingen van 5-18%: 168 in POP1 en 150 in POP2. Voor hellingen >18%: 401 in POP1 en 150 in POP2.	63%-90%
a) Alleen voor hellingen is de indicatie van het economisch nadeel in POP1 en POP2 verschillend. Het is onduidelijk waardoor die verschillen zijn ontstaan; b) Eigen berekeningen op basis van een hoogte van de PGV van € 94,- per hectare. Bron: Terluin et al., 2008.		

Evaluatievraag V.2: In hoeverre hebben compenserende vergoedingen ertoe bijgedragen het verdere gebruik van landbouwgrond te waarborgen?

Indicator
V.2.1.1 Variatie in Oppervlakte cultuurgrond (OCG) in PG (hectare en %).

Waarnemingen

Geen specifieke waarnemingen. Gebruikt zijn de resultaten uit onderzoek Terluin et al., 2008.

Evaluatievraag V.3: In hoeverre hebben de compenserende vergoedingen ertoe bijgedragen een levensvatbare plattelandsgemeenschap in stand te houden?

Indicator
V.3.1.1 Bewijs van verder gebruik van landbouwgrond als cruciale factor voor de instandhouding van een levensvatbare plattelandsgemeenschap (beschrijving).

V.3.2.1 Ratio van ('gezinsinkomen landbouwbedrijf' + niet-landbouwinkomen van eigenaar en/of echtgenoot) / (gemiddeld gezinsinkomen in betrokken gebied).

Waarnemingen

Tabel B7.9

Bijdrage van de PGV aan de continuïteit van de ondervraagde bedrijven

	Diepeveen- weidegebieden	Kleinschalig zand- landschap	Uiterwaarden	Beekdalen	Hellingen
Gemiddeld aantal ha met PGV per bedrijf	43	39	30	12	8
Gemiddeld bedrag aan PGV per bedrijf (€)	4.042	3.666	2.820	1.128	752
Geschat gem. bruto gezinsinkomen uit bedrijf (x € 1000) a)	23	27	23	35	29
Ontvangen PGV als % van geschat gezinsinkomen	18	14	12	3	3
<i>Draagt PGV bij aan bedrijfscontinuïteit?</i>					
Ja (aantal respondenten)	9	9	7	3	3
Nee (aantal respondenten)	3	3	5	9	9

a) Op basis van schattingen door het LEI.

Tabel B7.10

Vindt u een uniform bedrag aan PGV per hectare voor alle probleemgebieden in Nederland wenselijk? (aantal bedrijven)

	Ja	Nee	Totaal
Diepeveenweidegebieden	7	4	11 *
Kleinschalig zandlandschap	4	8	12
Beekdalen	4	8	12
Uiterwaarden	8	4	12
Hellingen	7	5	12
<i>Totaal</i>	<i>30</i>	<i>29</i>	<i>59</i>

* Niet alle respondenten hebben deze vraag beantwoord.

Evaluatievraag V.4.A: In hoeverre hebben de vergoedingen bijgedragen tot de bescherming van het milieu door instandhouding of bevordering van duurzame landbouwsystemen waarin rekening wordt gehouden met milieubeschermingsbelangen?

Indicator

V.4.A-1.1 Deel van oppervlakte cultuurgrond (OCG) waarop duurzame landbouw wordt beoefend (hectare en %):

- waarvan biologische landbouw (hectare en %);
- waarvan geïntegreerde landbouw of geïntegreerde gewasbescherming (hectare en %);
- waarvan grasland met minder dan 2 dieren/ha (of een specifieke regionale variant) (hectare en %).

V.4.A-1.2 Deel van OCG met akkerbouwgewassen waar per jaar minder dan 170 kg/ha stikstof (bedrijfsmest + kunstmest) wordt opgebracht (hectare en %).

V.4.A-1.3 Deel van OCG met akkerbouwgewassen waar de hoeveelheid opgebrachte gewasbeschermingsmiddelen minder dan een bepaalde drempelwaarde bedraagt (hectare en %).

Waarnemingen

Geen specifieke waarnemingen beschikbaar.

Evaluatievraag V.4.B: In hoeverre hebben de vergoedingen bijgedragen tot de bescherming van het milieu door bevordering van de naleving van beperkingen op grond van de milieuwetgeving van de Gemeenschap?

Indicator

V.4.B-1.1 Deel van Oppervlakte cultuurgrond (OCG) (in de regio onder het programma) onderworpen aan beperkingen op milieugebied waarvoor landbouwers compensatie ontvangen (hectare en %).

V.4.B-1.2 Deel van in aanmerking komende bedrijven dat compensatie voor beperkingen op milieugebied effectief heeft opgenomen (aantal en %).

V.4.B-1.3 Ratio van (% van begunstigde bedrijven waartegen is opgetreden wegens niet-naleving van beperkingen) / (% bedrijven die compensatie niet opnemen waartegen is opgetreden wegens niet-naleving).

Waarnemingen

Geen specifieke waarnemingen beschikbaar. Gebruikt zijn de resultaten uit het onderzoek van Terluin et al., 2008.

B7.4 EU-hoofdstuk VI - Milieumaatregelen in de landbouw

Omvat: maatregel f *Milieumaatregelen in de landbouw* en maatregel t *Milieubehoud, land- en bosbouw en landschap*.

Inhoud maatregel f *Milieumaatregelen in de landbouw*:

- Regeling Beheerovereenkomsten en Natuurontwikkeling (RBON);
- Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN); onderdeel beheer incl. Groene hart en Waterland exclusief Ganzenpakket;
- Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN); onderdeel landschap.

Inhoud maatregel t *Milieubehoud, land- en bosbouw en landschap*:

- Provinciaal Programma T;
- Subsidieregeling Natuurbeheer (SN): inrichting natuur, functiewijziging, effectgerichte maatregelen (EGM).

De gepresenteerde cijfers zijn inclusief de beschikkingen van het Groene Hart en Waterland en exclusief de ganzenovereenkomsten. Het SAN-onderdeel beheer Groene Hart en Waterland wordt niet afzonderlijk gemonitord. Alleen de SAN-quota (maximale oppervlakten) zijn met de hectares van Groene Hart en Waterland verhoogd. De ganzenovereenkomsten zijn niet opgenomen. Zij vallen in deze periode nog niet onder de SAN en krijgen geen steun uit POP1. De RBON is een aflopende regeling. In zes jaar tijd zijn de agrariërs die het agrarisch natuurbeheer willen continueren zo goed als allemaal overgestapt naar de SAN.

De gegevens die Dienst Regelingen (DR) rapporteert aan de EU komen niet overeen met de gegevens die DR jaarlijks rapporteert aan de Directie Natuur (VBTB). Niet alle SAN-pakketten en niet alle relaties (begunstigden) komen namelijk in aanmerking voor cofinanciering vanuit de EU. Voor de evaluatie van POP1 zijn echter de VBTB-gegevens nodig. De EU-rapportages gaan namelijk niet tot op het pakket-niveau, een detailniveau dat nodig is voor het beantwoorden van de EU-vragen en indicatoren en het beoordelen van de effectiviteit van de maatregelen. Ook is het niet mogelijk om met de beschikbare gegevens, bijvoorbeeld over de trends van de weidevogelaantallen, onderscheid te maken tussen trends op landbouwgrond met SAN inclusief POP1-steun en trends op landbouwgrond met SAN exclusief POP1-steun. Voor de evaluatie worden daarom de volledige regelingen SAN-beheer en SAN-landschap geëvalueerd. Dit betekent dat de evaluatie ervan uitgaat dat de SAN-regeling (onderdeel beheer en landschap) cofinanciering krijgt vanuit het POP1 en niet specifieke pakket/begunstigden combinaties.

Subsidieregeling Natuurbeheer (SN), onderdeel Effectgerichte Maatregelen (EGM)-natuur ontvangt geen subsidie van uit POP1. Onderdeel EGM is overigens niet ondergebracht in de SN van Programma Beheer.

Evaluatievraag VI.1.A: In hoeverre zijn natuurlijke hulpbronnen beschermd met name de bodemkwaliteit door agromilieumaatregelen?

Indicator

VI.1.A.1.1 Landbouwgrond onder verbintenis tot voorkoming/vermindering van bodemuitspoeling (aantal en hectare):

- a. waarvan tot vermindering van erosie door (hoofdzakelijk) water/wind/bewerking resp. (%);
- b. waarvan door middel van:
 - landgebruik (grasland, andere permanente gewassen) (%);
 - barrières e.d. (terrassen, lijnelementen) (%);
 - landbouwmethoden (minder intensieve bewerking, bepaalde types irrigatie, contourbouw, plantendek) (%);
 - graasdichtheid (%);
- c. waarvan gesubsidieerde acties hoofdzakelijk/exclusief erosiebeheersing tot doel hebben (%).

Streefwaarde: areaal met overeenkomsten > X % van het potentiële in aanmerking komende areaal.

VI.1.A.2.1 Landbouwgrond onder verbintenis tot vermindering van bodemverontreiniging (aantal en ha), waarvan:

- a. beperking op gebruik van gewasbeschermingsmiddelen (%);
- b. beperking op gebruik van nutriënten/mest (%);
- c. gesubsidieerde acties hoofdzakelijk/exclusief vermindering van bodemverontreiniging tot doel hebben (%).

Streefwaarde: areaal met overeenkomsten > X % van het potentiële in aanmerking komende areaal.

VI.1.A.3.1 Indirecte effecten van betrokken verbintenissen op bedrijven en/of daarbuiten (beschrijving).

Waarneming en opmerkingen indicator VI.1.A.1.1

Landbouwgrond onder verbintenis tot voorkoming/vermindering van bodemerosie

Bodemerosie in Nederland is vooral een knelpunt in twee verschillende gebieden: de hellingen in Zuid-Limburg en de veraarding van het veen (resultierend in bodemdaling) in veenweidegebieden. De probleemgebiedenvergoeding (landbouw met natuurlijke handicaps) heeft tot doel landbouw en de natuurlijke omgeving (bodem) duurzaam te laten samengaan. Bij de landbouwgronden onder verbintenis wordt bodemerosie vooral voorkomen door het toepassen van aangepaste landbouwmethoden (zie b in box: minder zware machines, later in het groeiseizoen het land bewerken, enzovoort).

De SAN-beheerpakketten met toeslag natuurlijke handicaps en het pakket natuurlijke handicaps (PBD-shape 2007) zijn in GIS gecombineerd met de begrenzing van de probleemgebieden PRIS2005 (voor toelichting zie volgende alinea) (bron: DLG, verkregen via LEI en gebruikt in de evaluatie van de probleemgebiedenvergoeding; Terluin et al., 2008). In PRIS2005 zijn de volgende gebiedstypen benoemd: Diepeveenweidegebieden, heuvelland, beekdalen en uiterwaarden. De diepeveenweidegebieden en het heuvelland zijn gebruikt voor de analyse. De analyse geeft de volgende resultaten:

- bergboerenvergoeding in veenweidegebied: 13.334 ha beschikkingen in 84.876 ha begrensd gebied, dat is 16% van het potentieel areaal;
- bergboerenvergoeding in het heuvelland: 585 ha beschikkingen in 3.170 ha begrensd gebied, dat is 18% van het potentieel areaal.

Opmerking over opbouw PRIS2005: In 2004 werd het areaal begrensde probleemgebieden ruim verdubbeld: door een wijziging van het POP1 meldde Nederland bijna 116.000 ha nieuw probleemgebied aan (Terluin et al., 2008). Het ging daarbij alleen om een uitbreiding van diepeveenweidegebieden, uiterwaarden, beekdalen en overstromingsgebieden, en hellingen. De uitbreiding van deze typen zijn als zodanig herkenbaar in PRIS. Naast de genoemde gebiedstypen is er ook een categorie 'oud'. Deze waren voor 2004 begrensd, maar niet volgens de criteria van de genoemde gebiedstypen. In de categorie 'oud' liggen nog voor ruim 44.000 ha pakketten met vergoeding voor (toeslag) natuurlijke handicaps waarvan naar schatting circa 8.000 ha in oude begrensde veenweidegebieden. Bij een juiste toekenning van deze categorie 'oud' zullen de percentages beschikking ten opzichte van het potentieel areaal hoogstwaarschijnlijk groter zijn dan genoemd.

Waarneming en opmerkingen indicator VI.1.A.2.1

Landbouwgrond onder verbintenis tot vermindering van bodemverontreiniging

De SAN-beheer- en SAN-landschapsubsidies hebben tot doel de landschappelijke kwaliteit en natuurkwaliteit te behouden en te versterken. Bodemverontreinigingen beïnvloeden de natuurkwaliteit die met de benodigde maatregelen bereikt kan worden. De beheervorschriften, in de regelingen per pakket genoemd, hebben daarom vermindering van bodemverontreiniging tot doel.

Eind 2006 werd op 189.000 ha (waarbij nestbescherming en probleemgebiedenvergoeding volledig meetelt; zie indicator SAN.1-1, bijlage 6.1) subsidie verstrekt voor agrarisch natuurbeheer.

De landbouwgrond onder verbintenis met beheervorschriften tot vermindering van bodemverontreiniging

- a. Beperking op gebruik van gewasbeschermingsmiddelen werd gesubsidieerd op 30.829 ha, dat is 26% van het areaal waarop agrarisch natuurbeheer mogelijk is (taakstelling is 120.000 ha) en 1% van het totale landbouwareaal in Nederland (= 2.326.050 ha). Deze 30.829 ha zijn onderverdeeld in:
 - gebruik van chemische onkruidbestrijding niet toegestaan¹: 2.822 ha;
 - beperking van chemische bestrijding (een gedeelte van het jaar of beheerperiode niet toegestaan): 28.007 ha.
- b. Beperking op gebruik van nutriënten/mest met financiële steun van POP1 is gerealiseerd op 52.965 ha. Dit is 44% van het areaal waarop agrarisch natuurbeheer mogelijk is (taakstelling is 120.000 ha) en 2% van het totale landbouwareaal in Nederland (= 2.326.050 ha). Deze 52.965 ha zijn onderverdeeld in:
 - gebruik van mest niet toegestaan: 19.114 ha;
 - ontheffing mogelijk voor instandhoudingsbemesting (ruige mest of kalk): 6.124 ha;
 - beperking van bemesting (een gedeelte van het jaar of beheerperiode is bemesting niet toegestaan): 27.727 ha.

“Minder en Beter” (Ecorys, 2006) heeft op basis van de begroting als streefwaarde bij deze indicator 47.570 ha berekend. Deze streefwaarde is gehaald.
- c. Gesubsidieerde acties hoofdzakelijk/exclusief tot vermindering van bodemverontreiniging tot doel hebben (%). Het doel van deze subsidies is niet alleen het voorkomen van bodemverontreinigingen, zie ook a en b.

Waarneming en opmerkingen indicator VI.1.A.3.1

Indirecte effecten van betrokken verbintenissen op bedrijven en/of daarbuiten (beschrijving)

De impact van agrarisch natuurbeheer op een boerenbedrijf is groot. Daarom moeten de maatregelen voor agrarisch natuurbeheer bedrijfseconomisch inpasbaar zijn. Door een afname van bemesting (bijvoorbeeld op graslanden met een botanische doelstelling) neemt de voedselkwaliteit (eiwitgehalte enzovoort) van het gras af en daalt de productie van gras, kuil of hooi. Hierdoor mist de agrariër een bepaald hoeveelheid inkomen, maar maakt bovendien ook kosten omdat hij/zij extra krachtvoer voor het vee moet kopen. Ook is gras van mindere voedselkwaliteit niet geschikt voor alle soorten vee, zoals sommige rassen melkkoeien. De rustperiode van bijvoorbeeld grasland met een weidevogeldoelstelling heeft eenzelfde effect op de voedselkwaliteit en dus op de consequenties voor het boerenbedrijf. Bovendien kunnen de koeien pas later in het seizoen naar buiten, wat dit effect vergroot.

Modelberekeningen (MNP 2007c) geven aan dat bij de huidige vergoedingen voldoende bedrijfseconomische mogelijkheden zijn om de taakstelling voor agrarisch natuurbeheer te realiseren. Volgens de modelberekening is het optimaal om zoveel mogelijk agrarisch natuurbeheer uit te voeren, gegeven hun gedeeltelijke ligging in de EHS. In de praktijk zal echter hooguit 25-50% van de berekende optimale hoeveelheid natuurbeheer aantrekkelijk zijn. Naarmate een groter deel van het bedrijf meedoet, neemt

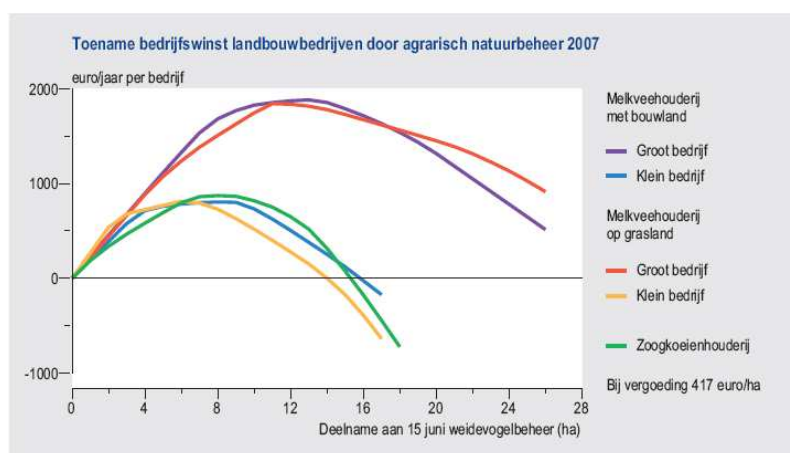
¹ Met uitzondering van pleksgewijze bestrijding van akkerdistel, ridderzuring of kleeftkruid.

de complexiteit van de bedrijfsvoering sterk toe. Botanisch beheer is aantrekkelijker dan weidevogelbeheer. De invoering van bedrijfstoelagen in plaats van hectaresteen voor akkerbouwgewassen draagt hier in sterke mate aan bij. Het is nu voor een agrariër aantrekkelijk om minder maïs te verbouwen en op het zo verkregen grotere areaal grasland deels botanisch beheer uit te voeren. Weidevogelbeheer is economisch nauwelijks aantrekkelijk. Figuur B7.2 laat zien dat voor drie van de vijf representatieve bedrijfstypen weidevogelbeheer met een rustperiode tot 15 juni bij de optimale hoeveelheid areaal maximaal € 900,- winst per jaar voor het gehele bedrijf oplevert. Voor de categorie grote melkveebedrijven bedraagt de maximale winst circa € 1.900,- per jaar per bedrijf.

Voor de meer complexe bedrijfsvoering en de bijbehorende administratieve taken is dit een geringe stimulans om weidevogelbeheer uit te voeren. De figuur laat tevens zien dat de eerste hectares relatief meer bijdragen aan de bedrijfswinst dan de latere hectares weidevogelbeheer. Op een gegeven moment neemt de winst zelfs af en is een extra hectare weidevogelbeheer verliesgevend. Dit komt doordat inpassing in de bedrijfsvoering lastiger wordt. Er moet bijvoorbeeld krachtvoer buiten het bedrijf worden aangekocht. Volgens mededelingen uit de praktijk (Natuurlijk Platteland Nederland) kan op gebiedsniveau 10% tot 12% beheer met een uitgestelde maaidatum worden gerealiseerd. Dit percentage kan goed worden ingepast in de bedrijfsvoering. Hierbij kan het aandeel agrarisch natuurbeheer dat inpassbaar is per individueel bedrijf binnen het gebied onderling verschillen.

Figuur B7.2

De bijdrage aan de winst van agrarisch natuurbeheer in het bedrijfsresultaat neemt volgens modelberekeningen af bij het toenemen van het areaal en is op een gegeven moment zelfs verliesgevend

Bron: MNP (2007c).

Evaluatievraag VI.1.B: In hoeverre zijn de natuurlijke hulpbronnen beschermd, met name de kwaliteit van grond- en oppervlaktewater, door agromilieumaatregelen?

Indicator

VI.1.B.1.1 Areaal onderworpen aan inputbeperkende maatregelen bij verbintenis (hectare):

- a. waarvan beperking op hoeveelheid kunstmest per hectare (%);
- b. waarvan beperking op hoeveelheid bedrijfsmest of op veebezetting (%);
- c. waarvan met gewassen en/of vruchtwisseling met lage input of stikstofovermaat (bij gebruik van kunstmest)(%);
- d. waarvan beperking op gebruik van gewasbeschermingsmiddelen (%).

Streefwaarde: areaal met overeenkomsten > X % van het potentiële in aanmerking komende areaal.

VI.1.B.1.2 a) Beperking van landbouwinput per hectare bij overeenkomst (%).

Streefwaarde: vermindering > X% (< 170 kg N/ha EU-nitraatrichtlijn).

VI.1.B.1.3 a) Stikstofbalans (kg/ha/jaar).

Streefwaarde: positieve trend in balans vergeleken met referentiesituatie.

VI.1.B.2.1 Areaal onderworpen aan gesubsidieerde maatregelen tot vermindering van het transport van verontreinigers naar waterhoudende lagen (via uitspoeling, afstroming, erosie) (hectare):

- a. waarvan met bepaald plantendek/gewas (%);
- b. waarvan met andere barrières voor afstroming (perceelsranden, heggen, contourbouw, perceelgrootte) (%).

VI.1.B.3.1 Concentratie van (de betrokken) verontreiniger in afvloeiwatervan percelen onder verbintenis = deel van op-pervlakte-/grondwater boven de toegelaten concentratie van de betrokken stof (mg, µg, enzovoort per liter).

VI.1.B.4.1 Indirecte impacts van betrokken verbintenissen op bedrijven en/of daarbuiten (beschrijving).

a) Enkel relevant om deze indicator te berekenen voor programma's met zekere nadruk op waterbescherming (bijvoorbeeld waar maatregelen worden toegepast in opvanggebieden die overwegend invloed ondervinden van land- en bosbouw.

Waarneming en opmerkingen indicator VI.1.B.1.1

Areaal onderworpen aan inputbeperkende maatregelen bij verbintenis (hectare)

- a. waarvan beperking op hoeveelheid kunstmest per hectare (%):
 - gebruik van mest (= geen kunstmest) niet toegestaan: 19.114 ha;
 - ontheffing mogelijk voor instandhoudingsbemesting (ruige mest of kalk = geen kunstmest): 6.124 ha;
 - beperking van bemesting (een gedeelte van het jaar of van beheerperiode is bemesting niet toegestaan): 27.727 ha;
 - beperking op het gebruik van specifiek alleen kunstmest: 881 ha;
 - beperking op gebruik van nutriënten/mest wordt gesteund op 53.846 ha. Dit is 45% van het areaal waarop agrarisch natuurbeheer mogelijk is (taakstelling is 120.000 ha) en 2% van het totale landbouwareaal in Nederland (= 2.326.050ha).
- b. waarvan beperking op hoeveelheid bedrijfsmest of op veebezetting (%):
 - beperking op bedrijfsmest zie a;
 - beperking op veebezetting;
 - 2.200 ha botanisch grasland waar maximaal 2 GVE per ha mag worden ingezet;
 - 642 ha botanisch grasland dat niet mag worden beweid;
 - 13.271 ha botanisch grasland waar van alleen een bepaalde periode (1 augustus tot 31 december) mag worden beweid.
- c. waarvan met gewassen en/of vruchtwisseling met lage input of stikstofovermaat (bij gebruik van kunstmest)(%).

Niet van toepassing; gewassen betreffen graslanden of akkers met vooral granen of maïs.
- d. waarvan beperking op gebruik van gewasbeschermingsmiddelen werd gesubsidieerd op 30.829 ha, dat was 26% van het areaal waarop agrarisch natuurbeheer mogelijk was (taakstelling is 120.000 ha) en 1% van het totale landbouwareaal in Nederland (= 2.326.050ha):
 - gebruik van chemische onkruidbestrijding niet toegestaan¹: 2.822 ha;
 - beperking van chemische bestrijding (een gedeelte van het jaar of beheerperiode niet toegestaan): 28.007 ha.

¹ Met uitzondering van pleksgewijze bestrijding van akkerdistel, ridderzuring of kleeftkruid.

Waarneming en opmerkingen indicator VI.1.B.1.2

Beperking van landbouwinput per hectare bij overeenkomst.

Streefwaarde: vermindering > X% (< 170 kg N/ha EU-nitraatrichtlijn).

Kleijn et al., (2001) hebben bij gepaarde waarnemingen tussen percelen met en zonder beheerovereenkomsten ook gegevens over bemestinggiften verzameld.

Zij vonden:

- Normale bemesting gemiddeld: circa 250 kg/ha/jaar;
- Bemesting onder verbintenis gemiddeld: circa 100 kg/ha/jaar.

De landbouwinput wordt dus gemiddeld voor circa 150 kg/ha/jaar beperkt en is gemiddeld 70 kg N/ha lager dan de EU-nitraatrichtlijn.

Waarneming en opmerkingen indicator VI.1.B.1.3

Stikstofbalans (kg/ha/jaar): input = gebruik+ output

De drogestofproductie van het gewas is afhankelijk van de stikstofgift (bemesting). Bij een stikstofgift van gemiddeld 100 kg/ha/jaar is de productie niet maximaal en kan bij een hogere N-gift nog toenemen (zie tabel B7.11). Afhankelijk van de omstandigheden (bodem, weer enz.) kan het gewas deze gift meer of minder efficiënt gebruiken en omzetten in droge stof. Bij gunstige omstandigheden is de output minimaal en het gebruik maximaal. Agrarisch natuurbeheer gesubsidieerd met POP1-gelden heeft gemiddeld een stikstofgift van 100kg/ha/jaar wat een positieve trend in de balans is in vergelijking met de referentiesituatie (250 kg/ha/jaar). Echter, een drogestofopbrengst van 4-6 ton/ha/jaar wordt gezien als optimaal voor soortenrijke graslandvegetaties. Dan is dus een gemiddelde mestgift van 100 kg/ha/jaar nog steeds te veel.

Tabel B7.11 Droge stofproductie van graslanden bij verschillende mestgiften	
Mestgift (Kg N/ha/jr)	Droge stofproductie (ton /ha/jr)
0	3 t/m 5
< 50	6 t/m 10
50 t/m 150	8 t/m 11
>150	10 t/m 12
Bron: Korevaar et al., (1989).	

Bovendien zijn er twee projecten uitgevoerd onder de SGB om de afspoeling van stikstof en fosfaat te verminderen, het ging hierbij om 310 ha.

Waarneming en opmerkingen indicator VI.1.B.2.1 => duurzaam waterbeheer

Areaal onderworpen aan gesubsidieerde maatregelen tot vermindering van het transport van verontreinigers naar waterhoudende lagen (via uitspoeling, afstroming en erosie) (hectare). Bij een te hoge mestgift spoelt een deel van het stikstofoverschot uit naar het grondwater (zie indicator VI.1.B.1.1, -1.2, -1.3).

Afstroming naar het oppervlaktewater vindt vooral plaats langs de slootkanten. Een barrière voor afstroming zijn niet bemeste slootkanten en akkerranden.

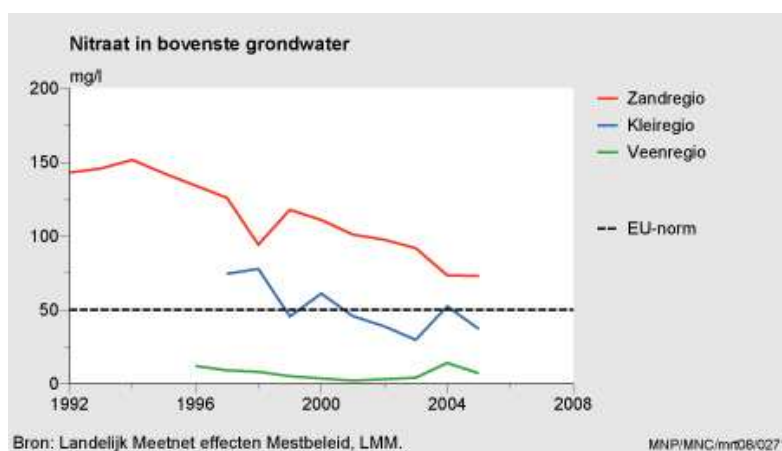
- Bonte weiderand: 5.508 ha.
- Bonte hooirand: 90 ha.
- Kruidenrijke zomen: 275 ha.
- Akkerranden: 1.629 ha.

Waarneming en opmerkingen indicator VI.1.B.3.1

Nederland zet verschillende maatregelen en wetgeving (Minas en meststoffenwet) in om de kwaliteit van het oppervlakte- en grondwater te verbeteren. De maatregelen zijn effectief want de concentratie nitraat in het bovenste grondwater neemt af, zie figuur B7.3 (LMM, Milieu& natuurcompendium MNP). De EU-norm van 50 mg/l wordt alleen in zandgebieden nog niet gehaald. Door de regelingen met POP1-steun

zijn over grote oppervlakten inputbeperkende maatregelen genomen. De mate waarin het POP1 bijdraagt aan het halen van de normen voor waterkwaliteit is echter onbekend.

Figuur B7.3 Nitraat in bovenste grondwater in drie verschillende regio's

Waarneming en opmerkingen indicator VI.1.B.4.1

Zie ook waarneming en opmerkingen indicator VI.1.A.3.1 en VI.1.C.3.1.

Evaluatievraag VI.1.C. In hoeverre zijn de natuurlijke hulpbronnen beschermd (of verbeterd) met name de watervoorraden, door agromilieumaatregelen?

Indicator

VI.1.C.1.1 Areaal niet geïrrigeerd dankzij verbintenis (hectare):

- waarvan door directe beperking van het geïrrigeerde areaal (%);
- waarvan door wijziging in teelt patroon/vegetatie of landbouwpraktijk (%).

VI.1.C.1.2 Areaal met minder irrigatie (verbruik/hectare) dankzij verbintenis (hectare):

- waarvan door directe beperking van irrigatie (%);
- waarvan door wijziging in teelt patroon/vegetatie of landbouwpraktijk (andere dan irrigatie) (%);
- waarvan door betere irrigatiemethoden (%).

VI.1.C.1.3 Vermindering van hoeveelheid water gebruikt voor irrigatie dankzij verbintenis (m³, hectare).

VI.1.C.1.4 Doeltreffendheid van irrigatie voor belangrijkste teelten beïnvloed door verbintenissen, i.e. gewasproductie per eenheid water (ton/m³).

VI.1.C.2.1 Trend inzake oppervlakte- en grondwaterpeil (beschrijving en/of indicator, vast te stellen op programmaniveau).

VI.1.C.3.1 Globale impacts te danken aan de bescherming van het oppervlakte- en grondwaterpeil (beschrijving).

Waarneming en opmerkingen indicator VI.1.C.1.1

Er zijn binnen POP1 geen projecten uitgevoerd om de irrigatie te verminderen. Bij 118.929 hectare landbouwgrond zijn projecten uitgevoerd om het peilbeheer te verbeteren. Indirect betekent dit dat er minder snel beregend hoeft te worden, maar de mate waarin is niet te kwantificeren. De irrigatiemethoden en bouwplannen zijn niet als gevolg van POP1 aangepast. Kortom: in POP1 is niet ingezet op irrigatie, daarom wordt deze indicator niet verder uitgewerkt.

Waarneming en opmerkingen indicator VI.1.C.1.2, VI.1.C.1.3 en VI.1.C.1.4

In POP1 is niet ingezet op irrigatie, daarom worden deze indicatoren niet verder uitgewerkt.

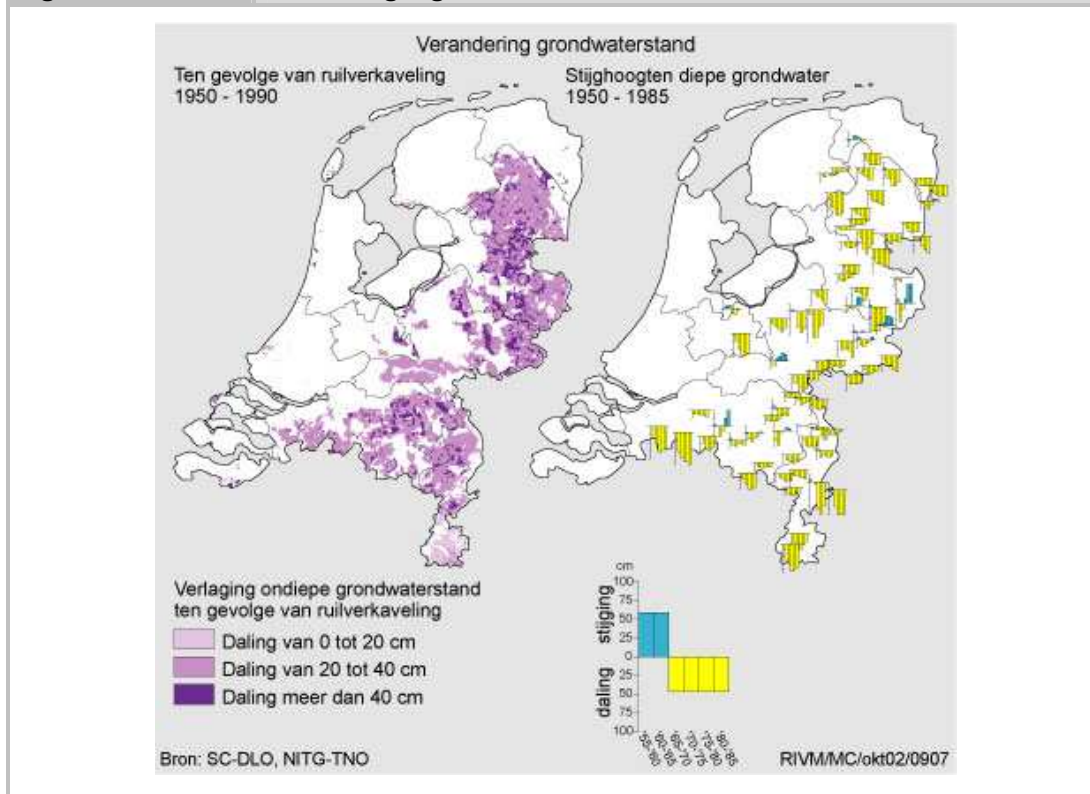
Achtergrond verdroging

Vanaf de jaren vijftig werd op grote schaal ruilverkaveling gerealiseerd, waarbij ook het grondwaterpeil aan de agrarische productie werd aangepast. In figuur B7.4 is te zien dat bijna heel hoog Nederland het grondwaterpeil tussen 1950 en 1990 is gedaald. In laag Nederland daalde het waterpeil met de inklinking van de veengebieden, omdat de meeste waterschappen voor de agrarische productie het peil mee lieten dalen.

Sinds 1989 is verdroging een erkend milieuthema in het Nationaal Milieubeleidsplan (VROM, 1989). Bij de aanvang van POP1 was vanuit de 4^e Nota waterhuishouding (V&W, 1998) bij de provincies het verzoek neergelegd om het Gewenste grond- en oppervlaktewater Regime (GGOR) uiterlijk 2002 vast te stellen. Dit jaartal is nu opgeschoven naar 2010 (vastgelegd in het Nationaal bestuursakkoord water). De GGOR is een afweging tussen de Actuele grond- en oppervlaktewaterregime (AGOR) en de Optimale grond- en oppervlaktewaterregime (OGOR) voor de verschillende gebruiksfuncties (zoals landbouw, bebouwing en natuur). Vooral als gebruiksfuncties met heel verschillende OGOR's bij elkaar komen, moet een compromis worden gesloten, of een duidelijke keuze worden gemaakt als ze niet te combineren zijn. Voor de natuurfunctie is vaak een hoger waterpeil gewenst dan voor de landbouw of bebouwing. Dit wordt dan vastgelegd in de GGOR. Naast de GGOR's die nog niet zijn vastgesteld, moeten ook de AGOR's worden bepaald. Hierdoor is er geen landelijk beeld in de trend van het waterpeil.

Om het waterpeil voor de natuur te verhogen wordt meestal een hydrologische scheiding aangebracht tussen de natuurfunctie en de landbouwfunctie, zodat schade voor de landbouw wordt voorkomen. In Nederland komt vergoeding van vernattingsschade voor de landbouw dan ook nagenoeg niet voor (DLG, 2001). Uit een interview met Wetterskip Fryslan bleek dat de POP1-projecten waarbij het watersysteem werd aangepast, geen negatief effect op de landbouw mocht hebben.

Figuur B7.4 Veranderingen grondwaterstanden tussen 1950 en 1990

De trend is dan ook dat het waterpeil nog hoofdzakelijk op de agrarische functie is afgestemd, maar dat het belang van andere functies wel toeneemt in de vaststemming van het peilbesluit. De maatregelen tegen verdroging van natuur werd meestal binnen het natuurgebied genomen.

Waarneming en opmerkingen indicator VI.1.C.3.1

Beter peilbeheer van oppervlakte- en grondwater heeft globale effecten voor natuur en landbouw. Bij natuur kan er sprake zijn van kwantitatieve en kwalitatieve verdroging. Er is een kwantitatieve verdroging door een te lage grondwaterstand of onvoldoende kwel om de karakteristieke grondwaterafhankelijke ecologische waarden te garanderen (Beugelink, 2006). Het is ook mogelijk dat er minder gebiedsvreemd water hoeft te worden ingelaten, waardoor de kwalitatieve verdroging van natuur wordt tegengegaan. Door het inlaten van voedselrijk water verdwijnen kenmerkende plantensoorten (Beugelink, 2006). Via POP1 zijn beide typen van verdroging aangepakt, waardoor de ecologische waarden zijn verbeterd.

Bij de landbouw zorgt een beter peilbeheer tot een verhoging van de saldi per hectare, doordat of de opbrengsten per hectare toenemen of dat men minder kosten voor beregening hoeft te maken. Voor de fruit- en boomteelt is daarnaast ook de waterkwaliteit van groot belang. Hiervoor zijn binnen POP1 ook projecten uitgevoerd (Oost-Betuwe en Boskoop).

Door de hydrologische scheiding tussen natuur en landbouw te maken, kan de natuurkwaliteit toenemen. Tegelijk biedt het de landbouw de mogelijkheid om te blijven produceren. Meestal biedt het de mogelijkheid dat het peil voor zowel de natuur als de landbouw wordt verbeterd met de bijbehorende positieve effecten, zoals hierboven beschreven.

Met peilbeheer kan inklinking van veen worden tegengegaan. Wanneer het waterpeil op agrarisch grondgebruik wordt afgestemd, zal inklinking doorgaan, omdat voor agrarisch gebruik voldoende drooglegging nodig is. Door het peil te verhogen wordt inklinking tegengegaan, waarmee het karakteristieke veenweidelandschap wordt behouden. Er zijn in POP1 geen projecten uitgevoerd om inklinking specifiek tegen te gaan.

Evaluatievraag VI.2.A: In hoeverre is de biodiversiteit (soortenverscheidenheid) in stand gehouden of verbeterd door milieumaatregelen in de landbouw, met name door bescherming van flora en fauna op landbouwgrond?

Indicator

VI.2.A.1.1 Areaal met gesubsidieerde inputbeperkende maatregelen (hectare):

- a. waarvan beperking op hoeveelheid gewasbeschermingsmiddelen per hectare (%);
- b. waarvan beperking op hoeveelheid kunstmest per hectare (%);
- c. waarvan beperking op specifieke input gedurende kritieke perioden van het jaar (%).

VI.2.A.1.2 Vermindering van landbouwinput per hectare dankzij verbintenis (%).

VI.2.A.1.3 Bewijs van positief verband tussen gesubsidieerde inputbeperkende maatregelen op het doelareaal en soortenverscheidenheid (beschrijving, waar mogelijk met schatting van aantallen per soort).

VI.2.A.2.1 Areaal met gunstige inrichting en vegetatie [soorten gewassen (en in combinatie daarmee gehouden vee), gewassencombinaties en grootte van uniforme percelen] in stand gehouden/(opnieuw) ingevoerd door gesubsidieerde maatregelen (hectare).

VI.2.A.2.2 Areaal met nuttige vegetatie-/gewasresten gedurende kritieke perioden dankzij gesubsidieerde maatregelen (hectare).

VI.2.A.2.3 Bewijs (per hoofdtype landbouwgrond) van een positief verband tussen de inrichting en vegetatie van de landbouwgrond onder de verbintenis en de soortenverscheidenheid. Beschrijving, en waar mogelijk, schatting van het aantal nesten (vogels, zoogdieren enz.) of aantallen dieren per soort (of waarnemingsfrequentie).

VI.2.A.3.1 Areaal onder verbintenissen gericht op bepaalde in het wild levende diersoorten of groepen diersoorten (ha en betrokken soorten):

- a. waarvan veel voorkomende soorten (%);
- b. waarvan gespecialiseerde soorten (%);
- c. waarvan in aantal teruglopende soorten (%);
- d. waarvan stabiele of in aantal toenemende soorten (%);
- e. waarvan bodemorganismen (%);
- f. waarvan soorten die op internationale lijsten van bedreigde soorten voorkomen (%).

Streefwaarde: minstens een totaal van X ha op minstens Y terreinen waarvan Z % van de bedoelde zeldzame soorten per ha (of, minstens X waargenomen individuen onder specifieke omstandigheden per ha) of een andere duidelijk verband.

VI.2.A.3.2 Trend in populaties van doelsoorten op de betrokken landbouwgronden (cf. indicator 3.1) (waar mogelijk, schatting van de populatie) of ander bewijs van een positief verband tussen de gesubsidieerde maatregelen en de abundantie van de doelsoorten (beschrijving).

Waarneming en opmerkingen indicator VI.2.A.1.1

Areaal met gesubsidieerde inputbeperkende maatregelen (hectare):

Zie: Waarneming en opmerkingen indicator VI.1.B.1.1

Waarneming en opmerkingen indicator VI.2.A.1.2

Vermindering van landbouwinput per hectare dankzij verbintenis (%):

Zie: Waarneming en opmerkingen indicator VI.1.B.1.2

Waarneming en opmerkingen indicator VI.2.A.1.3

Bewijs van positief verband tussen gesubsidieerde inputbeperkende maatregelen op het doelareaal en soortenverscheidenheid (beschrijving, waar mogelijk met schatting van aantallen per soort).

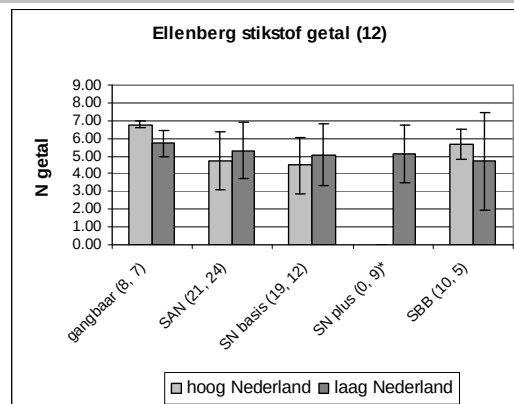
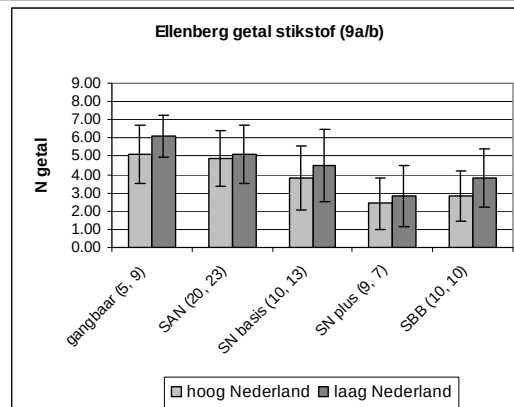
Er zijn veel studies gedaan naar het verband tussen inputbeperkende maatregelen en planten- en soortenverscheidenheid (Oomes, 1983 en 1992; Bakker, 1985; Oomes en Altena, 1989; Korevaar et al., 1989; Altena en Oomes, 1995; Kleijn et al., 2001). Resultaat van inputbeperkende maatregelen genoemd in deze studies, is veelal een afname van productie (droge stof) en een toename van het aantal soorten wanneer de uitgangssituatie gangbare landbouw was. Zeldzame soorten kwamen in deze gebieden echter niet of nauwelijks voor.

In het kader van de ecologische evaluatie van subsidieregelingen voor natuurbeheer (MNP 2007a) zijn veldgegevens verzameld. Met deze veldgegevens kan een positief verband tussen voorkomen van het aantal soorten en inputbeperkende maatregelen worden aangetoond. De veldgegevens bestaan uit vegetatieopnamen van graslanden met natuurdoel 'bloemrijk grasland' (natuurdoel 12) en 'nat matig

voedselrijk en schraal grasland' (natuurdoel 9a/b) (Melman et al. 2007). De plantensoorten komen vaak alleen voor (zijn indicatief voor) bij een bepaalde voedselrijkdom. Wanneer door inputbeperkende maatregelen (beperking van mest) de voedselrijkdom afneemt, moet dat dus te zien zijn in de plantensoortensamenstelling. Daarvoor heeft de heer Ellenberg (Ellenberg, 1971) een indicatiegetal voor onder andere voedselrijkdom (van 1 = zeer voedselarm tot 9 = zeer voedselrijk) toegekend aan elke plantensoort. Hoe lager dit getal (gemiddeld) voor een opname, hoe meer plantensoorten van voedselarmere (is in het algemeen soortenrijkere) omstandigheden er voorkomen. Figuur B7.5 laat duidelijk zien dat gangbare landbouw een voedselrijkere indicatie in de plantensoortensamenstelling heeft dan agrarisch natuurbeheer (SAN). Deze is echter nog altijd hoger dan bij natuurbeheer (SN en SBB). Het effect van de inputbeperkende maatregelen is dus terug te vinden in de plantensoortensamenstelling. Figuur B7.6 laat zien dat het aantal plantensoorten bij gesteunde maatregelen groter is dan bij de gangbare landbouw.

Figuur B7.5

De gemiddelde indicatie voor stikstofbeschikbaarheid (N-Ellenberg) en de standaarddeviatie in de verschillende beheercategorieën a)

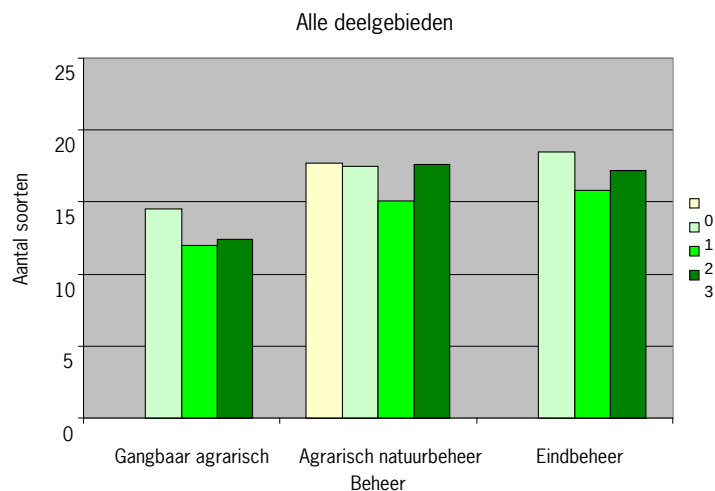

a) Bepaald met behulp van 5 x 5 m opnamen. Boven natuurdoel 'nat schraal grasland' (9a/b); onder natuurdoel 'bloemrijk grasland' (12). De bevindingen voor hoog en laag Nederland zijn afzonderlijk weergegeven. Achter de beheercategorieën tussen haakjes het aantal waarnemingen. * = geschikte terreinen beperkt voorhanden.

Bron: Melman et al. (2007).

Figuur B7.6

Ontwikkeling aantal soorten voor alle deelgebieden samen

Bron: Melman et al. (2007).

Waarneming en opmerkingen indicator VI.2.A.2.1

Areaal met gunstige inrichting en vegetatie (soorten gewassen, en in combinatie daarmee gehouden vee, gewassencombinaties en grootte van uniforme percelen) in stand gehouden/(opnieuw) ingevoerd door gesubsidieerde maatregelen (ha):

- areaal met plasdras (=gunstige inrichting) voor weidevogels: 140 ha;
- areaal met gewasrotatie en inzaaien van gras/graaen/kruiden (= gunstige inrichting en vegetatie) voor akkerflora en fauna: 3.466 ha;
- areaal met SAN gesubsidieerde houtige landschapselementen (= gunstige beplanting en inrichting) (zie tabel B7.12).

Er zijn geen taakstellingen voor deze arealen gegeven. Gezien het potentiële weidevogelareaal (120.000 ha) is 140 ha plasdras zeer gering. In Beschermingsplan akkerplanten (Bakker en Van den Berg, 2000) wordt een areaal van 20.000 ha agrarisch natuurbeheer gegeven als taakstelling; dat betekent dus dat 17% van het potentiële areaal is beschikt, mits de beschikkingen zijn gelegen op ecologisch optimale locaties. Van de landschapselementen is maar circa 2% beschikt van de elementen in Nederland (MNP 2007a). Lokaal ligt dit percentage veel hoger en maakt het een substantieel deel (tot 69%) uit van het potentieel areaal (MNP 2007a).

Tabel B7.12

Areaal met SAN gesubsidieerde houtige landschapselementen

Pakket-groep	Landschapssubsidie	Eenheid	Nederland (bruto)	Omrekenings-factor	Nederland (netto in ha)
350	Houtwal	ha	73		73
354	Elzensingel	M	1.453.847	0,0025	3.635
355	Geriefhoutbosje	ha	192		192
356	Knip- en scheerheg	M	435.376	0,0025	1.088
357	Struweelhaag	M	54.433	0,0025	136
365	Houtkade, houtwal, haag en singel	ha	464		464
366	Bomenrij	M	25.872	0,0025	65

Waarneming en opmerkingen indicator VI.2.A.2.2

Areaal met nuttige vegetatie-/gewasresten gedurende kritieke perioden dankzij gesubsidieerde maatregelen (hectare):

- areaal met uitgestelde maaidatum voor weidevogels: 28.831 ha.

Dit is een kwart van het potentieel weidevogelareaal (120.000ha). Dit percentage is circa de helft lager dan ecologisch noodzakelijk zou zijn (MNP 2007a).

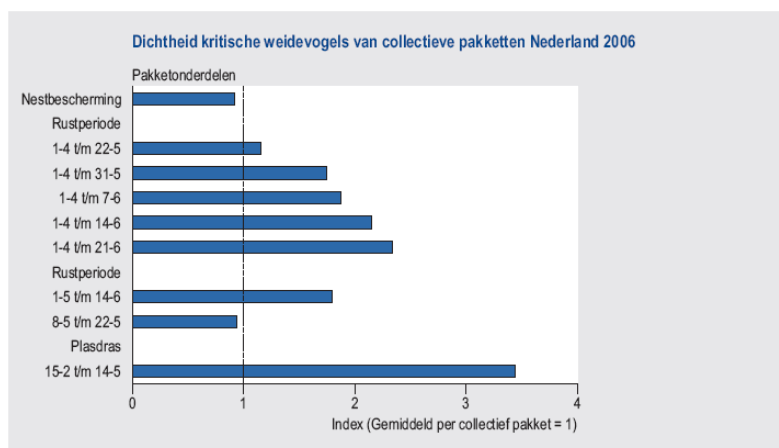
Waarneming en opmerkingen indicator VI.2.A.2.3

Bewijs (per hoofdtype landbouwgrond) van een positief verband tussen de inrichting en vegetatie van de landbouwgrond onder de verbintenis en de soortverscheidenheid: beschrijving, en waar mogelijk, schatting van het aantal nesten (vogels, zoogdieren enz.) of aantallen dieren per soort (of waarnemingsfrequentie).

Het overgrote deel van het oppervlak agrarisch natuurbeheer (bijna 90%) in Nederland is gericht op het herstel en de instandhouding van de weidevogelpopulaties. In 2006 zijn de weidevogels geïnventariseerd op een zeer groot oppervlak met agrarisch natuurbeheer. Met deze gegevens kan een verband worden gelegd tussen de weidevogeldichtheid en de genomen maatregelen, inrichting, rustperiode (zie figuur B7.7). Hoe zwaarder de maatregel hoe groter de dichtheid van de weidevogels.

Figuur B7.7

Relatieve dichtheid van kritische weidevogels per pakketonderdeel van de collectieve pakketten in 2006 van Nederland a)

a) Percelen met een langere rustperiode hebben gemiddeld een hogere weidevogeldichtheid dan percelen met alleen nestbescherming.
Bron: NPN-West; SOVON; A&W. (MNP 2007a).

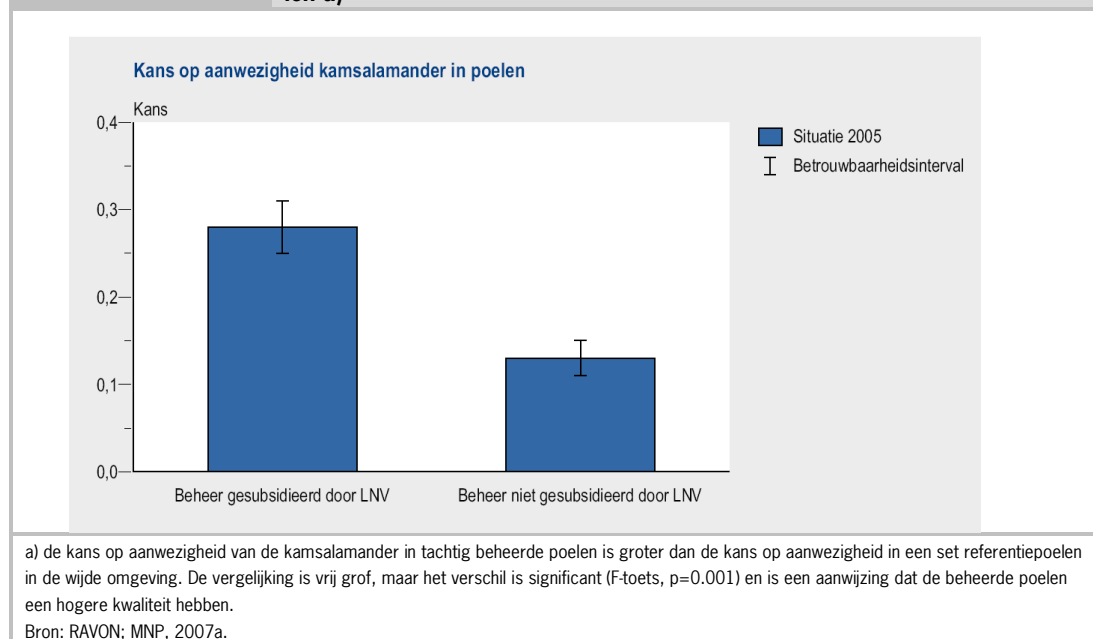
Het onderdeel 'landschap' van de SAN bestaat uit subsidie voor beheer en onderhoud van landschapselementen. Deze landschapselementen zijn, mits in goede staat en in voldoende mate aanwezig binnen een gebied, van belang als (onderdeel van) habitat voor specifieke flora en fauna. Er zijn echter geen doelstellingen in voorkomen van soorten geformuleerd en er zijn ook nauwelijks of geen monitoringsgegevens van de soorten beschikbaar. Uit de literatuur is het volgende bekend:

- steenuilen broeden in geknotte bomen en hoogstamboomgaarden (Beersma en Beersma, 2002):
 - met SAN gesubsidieerde hoogstamboomgaarden: 48.956 bomen, 326 ha;
 - met SAN gesubsidieerde knotbomen: 127.865 bomen: 852 ha.
- vleurmuizen gebruiken lijnvormige elementen ter oriëntatie (Verboom, 1998) en struweelvogels zoals roodborsttapuit komen voor in bosjes, heggen en andere houtige landschapselementen (Sierdsema, 1995);
- met SAN gesubsidieerde houtige landschapselementen: zie tabel B7.12 bij VI.2.A.2.1;
- kikkers, padden en kamsalamanders komen voor in poelen;
- met SAN gesubsidieerde poelen: 2.396.

RAVON volgt de ontwikkelingen in de amfibieënpopulatie in Nederland en heeft nu 1.890 poelen in haar meetnet. Data uit dit bestand zijn gebruikt in 'de evaluatie regelingen voor natuurbeheer' (MNP 2007a) voor een analyse van het effect van Programma Beheer op de rijkdom aan amfibieënsoorten. De veronderstelling was dat in beheerde poelen de omstandigheden beter zijn dan elders en dat de maximale tien amfibieënsoorten die aanwezig kunnen zijn, daar ook gemiddeld voorkomen. Dit bleek echter niet uit de analyse. Het verschil wees in de goede richting maar was klein en niet statistisch significant. Voor de kans op aanwezigheid van de kamsalamander was er wel een aanwijzing voor een effect van beheer in het kader van Programma Beheer (zie figuur B7.8).

Figuur B7.8

De kans op aanwezigheid van de kamsalamander in tachtig beheerde poelen a)

Waarneming en opmerkingen indicator VI.2.A.3.1

Areaal onder verbintenissen gericht op bepaalde in het wild levende diersoorten of groepen diersoorten (hectare en betrokken soorten):

- weidevogelpakketten (311-317 en 1800-2117) gericht op weidevogels: 151.582 ha (bruto).

Met name de weidevogels grutto, kievit, scholekster, tureluur, watersnip, kemphaan, slobbeend, zomertaling, veldleeuwerik, wulp, kluut, graspieper, kraakeend, kuifeend, wintertaling, gele kwikstaart, kwartelkoning, visdiefje, zwarte stern, paapje, grauwe gors of bontbekplevier lopen bijna allen in aantal terug (zie figuur B7.9 voor trend):

- akkerpakketten (322-325) gericht op akkerflora en akkerfauna: 3.466 ha.

Met name genoemde akkersoorten zijn: slofhak, kleine leeuwenklauw, korensla, hamster.

Waarneming en opmerkingen indicator VI.2.A.3.2

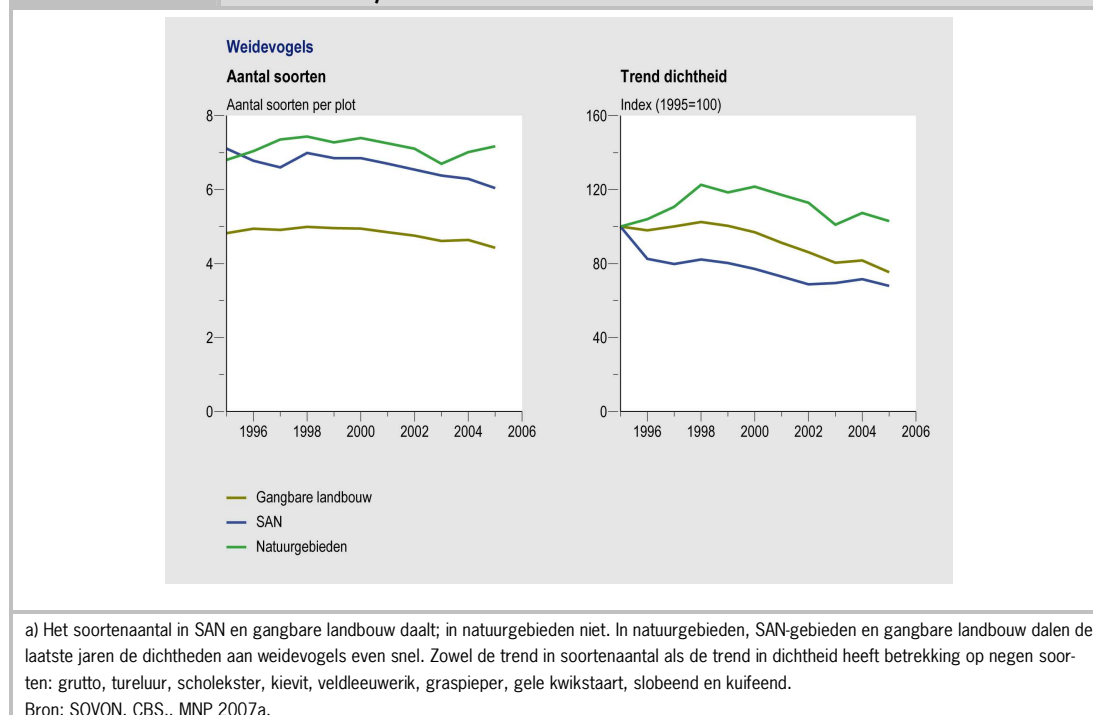
Trend in populaties van doelsoorten op de betrokken landbouwgronden (cf. indicator 3.1) (waar mogelijk, schatting van de populatie):

Op de kuifeend en de tureluur na, gaat het slechter met de meeste weidevogelpopulaties (figuur B7.10). Het aantal soorten in een gebied neemt af en ook de dichtheden nemen af (figuur B7.9).

De hamster

De hamster stond eind vorige eeuw op uitsterven in Nederland. De laatste dieren zijn gevangen, er is een fokprogramma gestart en de hamster is weer in enkele gebieden in Zuid-Limburg uitgezet. De eerste resultaten zijn goed te noemen (Wesseling, 2007). Eind 2006 was er 340 ha onder gesubsidieerd beheer op zes locaties. Gestreefd wordt naar circa 500 ha reservaat op zeven locaties met een hamstervriendelijke omgeving. Het Ministerie van LNV betaalt het onderzoek en het beheer. Dit gaat vooral buiten de SAN om, omdat het pakket nu niet voldoet. Er is circa 134 ha SAN-pakket, maar dat is niet effectief genoeg en dus staat het niet meer open voor nieuwe aanvragen. Er was nog te veel onbekend over de gewenste inrichting van een dergelijke akker. Bijvoorbeeld het genoemde hamstermengsel voldoet niet: de plantenmassa wordt te dicht en te nat. In 2010 moet er een nieuw hamsterpakket zijn dat goedgekeurd is door de EU.

Figuur B7.9 **Ontwikkeling van het aantal soorten en de dichtheid van weidevogels, 1996-2006 a)**

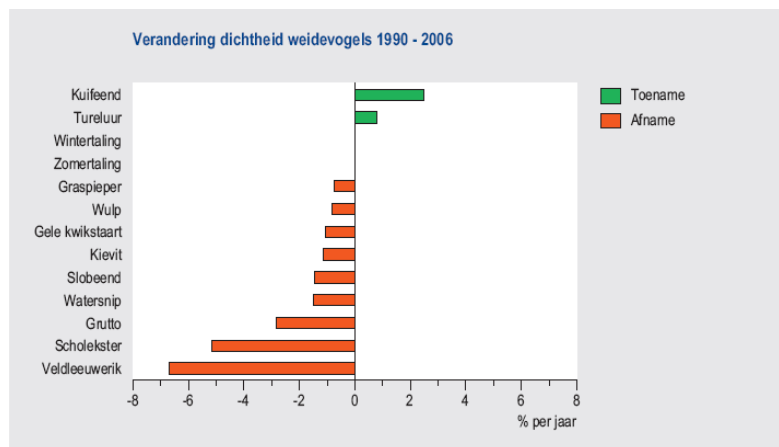

Tot dusver valt het aantal bijzondere soorten op biologische landbouwbedrijven tegen; het aantal Rode lijst-soorten is beperkt. Dit komt door de te enge vruchtwisseling (weinig wintergraan), de sterke (organische) bemesting en de vaak intensieve mechanische onkruidbestrijding (Bakker en Van den Berg, 2000).

De akkerpakketten zijn vooral gericht op behoud van de ecologische basiskwaliteit in het landelijk gebied. De ecologische pakketeisen noemen vooral minimum aantallen plantensoorten per 25 m². Haveman et al., (2005) hebben de ecologische kwaliteit van faunaranden in Groningen onderzocht. Zij komen tot de conclusie dat deze bijdragen aan de instandhouding van het landelijk gebied. Voor het verbeteren van de effectiviteit raadden zij aan om de ecologische doelen van de randen nader te specificeren en het beheer daar specifiek op aan te sluiten.

Figuur B7.10

Gemiddelde jaarlijkse verandering (%) van weidevogels in het agrarisch gebied, 1990-2006 a)

a) Veel weidevogels hebben een negatieve trend, voor sommige soorten is de situatie zorgwekkend.

Bron: NEM, SOVON, CBS., MNP 2007c.

Evaluatievraag VI.2.B: In hoeverre is de biodiversiteit in stand gehouden of verbeterd door agromilieumaatregelen, met name door de instandhouding van milieuvormen met een grote natuurwaarde op landbouwgrond, bescherming of verbetering van milieu-infrastructuur of bescherming van wetland of waterhabitats grenzend aan landbouwgrond (habitatverscheidenheid)?

Indicator

VI.2.B.1.1 Milieuvormen met grote natuurwaarde beschermd door de gesubsidieerde maatregelen (aantal terreinen/verbintenissen; totaal ha, gemiddelde omvang), waarvan:

- door specifiek landgebruik of traditionele landbouwsystemen (%);
- door voorkoming van verwildering (door struikgewas, etc.) of verwaarlozing (%);
- in Natura 2000-gebieden (%);
- habitats die in het bijzonder bepaalde soorten of groepen van soorten ten goede komen (%);
- habitats die op het betrokken geografisch niveau als zeldzaam worden beschouwd (%).

VI.2.B.2.1 Gesubsidieerde milieu-infrastructuur met een habitatfunctie of onbewerkte stukken landbouwgrond (hectare en/of kilometer en/of aantal sites/verbintenissen):

- waarvan lijnelementen (heggen, muren enzovoort) (%), kilometer);
- waarvan stukken onbewerkte landbouwgrond (i.e. braaklegging om milieuredenen, ander niet beteeld areaal enzovoort) of gedeeltelijk onbebouwd land (niet gewiede en/of onbemeste perceelsranden) (%);
- waarvan geïsoleerde elementen (stukjes bos enzovoort) (aantal);
- waarvan verbetering van bestaande milieuvormen met een grote natuurwaarde door vermindering van versnippering (%).

VI.2.B.3.1 Areaal onder gesubsidieerde landbouwsystemen of -methoden waarbij uitspoeling, afstroming of sedimentatie van landbouwinput/grond in aangrenzende waardevolle wetlands en aquatische habitats wordt beperkt/voorkomen (hectares):

- waarvan door inputbeperkende technieken (%);
- waarvan door voorkoming van afstroming en/of erosie (%);
- waarvan door beperking van uitspoeling (%).

VI.2.B.3.2 Aangrenzende waardevolle wetlands en aquatische habitats beschermd door gesubsidieerde maatregelen (hectare):

- waarvan beschermd tegen eutrofiëring en/of sedimenttransport (%);
- waarvan beschermd tegen giftige stoffen (%);
- waarvan in Natura 2000-gebieden;
- waarvan habitats die in het bijzonder bepaalde soorten of groepen van soorten ten goede komen (%);
- waarvan habitats die op het betrokken geografisch niveau als zeldzaam worden beschouwd (%).

Waarneming en opmerkingen indicator VI.2.B.1.1

Milieuvormen met grote natuurwaarde beschermd door de gesubsidieerde maatregelen (aantal terreinen/verbintenissen; totaal ha, gemiddelde omvang).

In Nederland zijn de milieuvormen met grote natuurwaarden vooral de weidevogelgebieden met hun aangepaste (specifieke) landgebruik (a), die in het bijzonder bepaalde soorten of groepen van soorten ten goede komen (d), en die verwildering (door pitrus en struikgewas enz.) of verwaarlozing voorkomen (b). De weidevogelgraslanden zijn een belangrijke milieuvorm met een grote natuurwaarde op landbouwgrond. Bij verwaarlozing van het beheer en landgebruik treedt in veengebieden al snel verruiging met pitrus op. Aangepast landbouwkundig beheer/gebruik is noodzakelijk, maar duur. Terreinbeherende organisaties besteden het beheer van deze graslanden vaak uit aan agrariërs in de omgeving door ze te verpachten. Wanneer er niet voldoende belangstelling is voor de verpachting, en het beheer is te duur voor de terreinbeheerder om het zelf uit te voeren, dan worden deze graslanden verwaarloosd. Toename van pitrus is een groot probleem in de veengebieden van bijvoorbeeld Noord-Holland. Met POP1 (agrarisch natuurbeheer en vergoedingen voor natuurlijke handicaps) stimuleert de overheid zoveel mogelijk de continuïteit van het geschikte landbouwkundig gebruik. Voor de waarneming van de weidevogels wordt verwezen naar de indicatoren behorende bij vraag VI.2A. Voor het oppervlak in het veenweidegebied zie indicator VI.1A.1-1.

c. Het areaal onder verbintenis in Natura 2000-gebieden bedraagt circa 12.000 ha; dat is 7% van het totale areaal met een verbintenis. Het gaat om:

- weidevogelpakketten: 5.032 ha;
- botanische pakketten: 3.203 ha;
- overig (onder andere natuurlijke handicaps): 3.734 ha.

Agrarisch natuurbeheer (SAN) binnen Natura 2000-gebieden komt vooral voor in de uiterwaarden (natuurlijke handicaps in de uiterwaarden van de IJssel, Waal en Rijn), in polders zoals Arkemheen en in laag Holland (veenweide en weidevogelgebied), en bij natte gebieden zoals de Wieden en de Drentse Aa. Van de botanische pakketten valt 17% binnen de Natura 2000-gebieden. Geen van de Natura 2000-gebieden is volledig beschermd door gesubsidieerde maatregelen. Lokaal, zoals in Arkemheen, is het gesubsidieerde agrarisch natuurbeheer van essentieel belang voor het in standhouden van de natuurwaarden.

Waarneming en opmerkingen indicator VI.2.B.2.1

VI.2.B.2.1 Gesubsidieerde milieu-infrastructuur met een habitatfunctie of onbewerkte stukken landbouwgrond (hectare en/of kilometer en/of aantal sites/verbintenissen):

- a. waarvan lijnelementen (heggen, muren enz.) (%), kilometer): zie de tabellen B7.13 en B7.14;
- b. waarvan stukken onbewerkte landbouwgrond (i.e. braaklegging om milieuredenen, ander niet beteeld areaal enzovoort) of gedeeltelijk onbebouwd land (niet geweide en/of onbemeste perceelsranden) (%): niet subsidiabel vanuit POP1;
- c. waarvan geïsoleerde elementen (stukjes bos enzovoort) (aantal) zie de tabellen B7.13 en B7.14;
- d. waarvan verbetering van bestaande milieuvormen met een grote natuurwaarde door vermindering van versnippering (%).

Ecologische verbindingzones worden specifiek aangelegd ter vermindering van versnippering. Tabel B7.14 (Provinciaal Programma T) laat zien dat 22 ecologische verbindingzones zijn aangelegd met een totale lengte van 65 km en tien natte verbindingzones met een lengte van 21 km.

Er zijn geen streefwaarden bekend voor het gewenste percentage milieu-infrasstructuur van het totale areaal.

Tabel B7.13**Onderdeel landschap: gesommeerde oppervlakten, aantallen en lengte van beschikte landschapspakketten in de SAN**

Pakket-groep	Landschapssubsidie	Eenheid	NL (bruto)	Omrekenings-factor	NL (netto in ha)
350	Houtwal	ha	73		73
351	Houtkade en landscheiding	ha	2		2
352	Landweer	ha	0		0
353	Singel	ha	147		147
354	Elzensingel	m	1.453.847	0,0025	3.635
355	Geriefhoutbosje	ha	192		192
356	Knip- en scheerheg	m	435.376	0,0025	1.088
357	Struweelhaag	m	54.433	0,0025	136
358	Knotbomenrij	aantal	127.865	0,0067	852
359	Grubbe en holle weg	ha	1		1
360	Hoogstamboomgaard	aantal	48.956	0,0067	326
361	Eendenkooi	ha	21		21
362	Poel	aantal	2.396	0,2000	479
363	Rietzoom en klein rietperceel	ha	26		26
364	Raster	M	2.632.558	telt niet mee	
365	Houtkade, houtwal, haag en singel	Ha	464		464
366	Bomenrij	M	25.872	0,0025	65
	Totaal landschapspakketten	Ha	926		
	Totaal landschapspakketten (exclusief raster)	M	1.969.528		
	Totaal landschapspakketten	Stuks	179.217		
	Totaal landschapspakketten (netto)	Ha	7.508		7.508

Bron: VBTB cijfers 2006 Dienst Regelingen.

Tabel B7.14**Onderdeel landschap: gesommeerde oppervlakten, aantallen en lengte van projecten met landschapselementen in Provinciaal Programma T**

Regeling	Outputindicator	Aantal projecten	Stuks	Ha	Km
T-16	Aangelegd of verbeterd fiets, wandel- of ruiterpad	11	0	0	41
T-16	Aangelegde houtwallen	2	7.211	0	0
T-16	Aangelegde natuurvriendelijke oevers	23	5	0	52
T-16	Aangelegde poelen en moerasjes	7	63	0	0
T-16	Behoud of versterking karakteristieke landschapspatronen	6	0	507	0
T-16	Behoud, herstel en ontwikkeling bos en landschap	14	22.892	156	8
T-16	Behoud, herstel en ontwikkeling cultuurhistorische en archeologische waarden	2	5.510	0	0
T-16	Gerealiseerde ecologische verbindingzone	22	0	0	65
T-16	Gerealiseerde landschapselementen/beplanting	47	7.396	412	412
T-16	Gerealiseerde natte verbindingzone	10	3	5	21
T-16	Oppervlakte agrarisch natuurbeheer	1	0	4	0
T-16	Overeenkomsten beheer en landschap	7	251	0	0

Bron: DLG.

Waarneming en opmerkingen indicator VI.2.B.3.1

Areaal onder gesubsidieerde landbouwsystemen of -methoden waarbij uitspoeling, afstroming of sedimentatie van landbouwinput/grond in aangrenzende waardevolle wetlands en aquatische habitats worden beperkt/voorkomen (hectares). Er ligt 6.037 ha landbouwgrond met SAN binnen of aangrenzend aan (afstand < 250 meter) waardevolle wetlands en aquatische habitats (RAMSAR-sites) waarvan 45% inputbeperkende maatregelen.

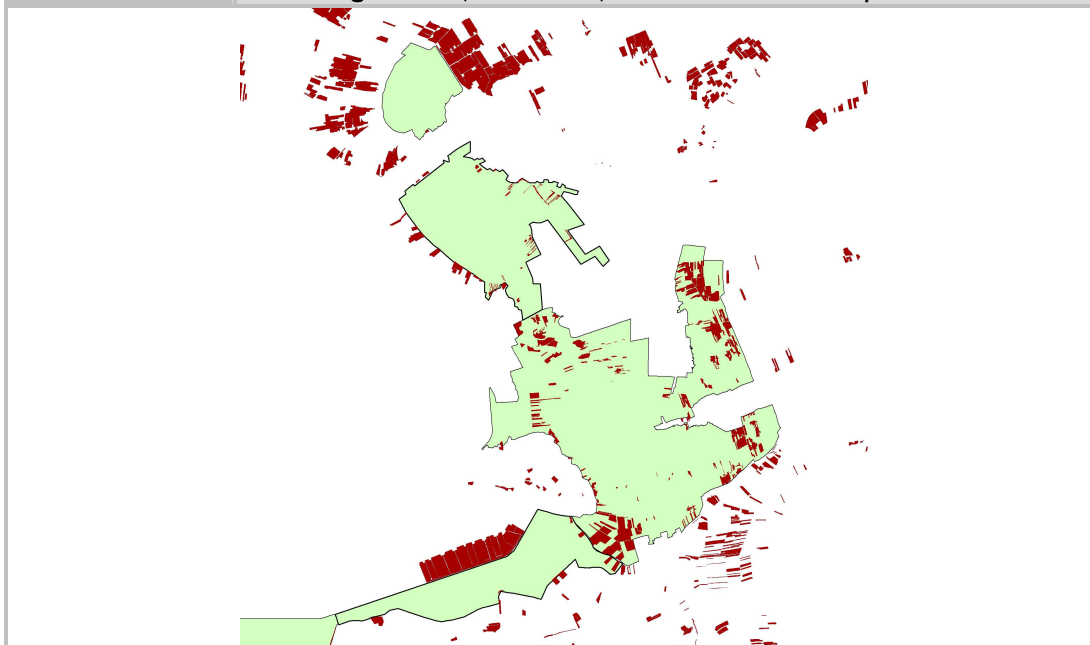
Waarneming en opmerkingen indicator VI.2.B.3.2

Aangrenzende waardevolle wetlands en aquatische habitats beschermd door gesubsidieerde maatregelen (hectare).

Geen van de waardevolle wetlands en aquatische habitats wordt volledig omringd en dus als gebied beschermd door gesubsidieerde maatregelen. De gesubsidieerde maatregelen hebben alleen lokaal een beschermende invloed op het wetland (zie figuur B7.12). Hoe groot en in welke mate die beschermende invloed is, is onbekend en kan per locatie verschillen.

Figuur B7.12

SAN (bruin) in en rondom waardevolle wetlands (groen) (van boven naar beneden: Rottige Meente, Weerribben, Wieden en Zwarte meer)

Wetlands

In het Ramsar Verdrag uit 1971, een van de oudste internationale natuurverdragen, staan wetlands als volgt omschreven: 'Waterrijke gebieden, moerassen, vennen, veen- of plasgebieden, natuurlijk of kunstmatig, blijvend of tijdelijk, met stilstaand of stromend water, zoet, brak of zout, met inbegrip van zeewater, waarvan de diepte bij eb niet meer is dan 6 meter'.

Belangrijk voor de natuur. Wetlands hebben in de natuur belangrijke functies:

- wetlands zijn onmisbaar vanwege hun ligging op internationale trekroutes van vogels;
- wetlands dienen als kraamkamer voor vissen en andere zeedieren;
- wetlands zijn belangrijk voor de mens: voor visserij, recreatie, scheepvaart, waterberging tegen overstromingen, drinkwatervoorziening of als aantrekkelijke woonomgeving.

Daarom is het belangrijk zorgvuldig met wetlands om te gaan en de kansen die ze bieden te benutten. Nederland heeft in totaal bijna een miljoen hectare aan wetlands, dat is 27% van de totale oppervlakte van ons land.

Wetlands en de planten- en diersoorten die erin leven, worden beschermd door het Ramsar Verdrag. Inmiddels hebben 153 landen dit verdrag ondertekend (stand van zaken oktober 2006). Sinds 1980 heeft Nederland 44 natte natuurgebieden aangemeld voor de lijst van wetlands van internationale betekenis. Nederland heeft alle wetlands die zijn aangemeld bij het Ramsar-bureau ook aangewezen als Natura 2000-gebied (Vogelrichtlijn en Habitatrichtlijn). Alle wetlands vallen daardoor onder het beschermingsregime van artikel 6 van de Habitatrichtlijn en onder de Natuurbeschermingswet 1998.

Evaluatievraag VI.2.C: In hoeverre is de biodiversiteit (genetische verscheidenheid) in stand gehouden of verbeterd door agromilieumaatregelen met name door instandhouding van bedreigde dier- of plantensoorten?

Indicator

VI.2.C.1.1 Dieren/planten gehouden/geteeld onder verbintenis (aantal individuen of ha uitgesplitst naar ras), waarvan:

- voorkomend op EU- of internationale lijsten: World Watching List of FAO; International Undertaking on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture (in voorbereiding);
- in stand gehouden in het landbouwsysteem waarvan zij traditioneel deel uitmaken (%).

Streefwaarde: overeengekomen aantal individuen of ha > X (per ras /variëteit) en (waar relevant) overeengekomen aantal individuen of ha > X % van de totale bestaande populatie van het ras/variëteit op het relevante geografische niveau.

Waarneming en opmerkingen indicator VI.2.C.1.1

Instandhouding van genetische verscheidenheid van rassen en variëteiten is geen doelstelling van POP1. Geen waarneming mogelijk.

Evaluatievraag VI.3: In hoeverre zijn landschappen in stand gehouden of verbeterd door agromilieumaatregelen?

Indicator

VI.3.1.1 Landbouwgrond onder verbintenis bijdragend tot samenhang met natuurlijke/biofysische kenmerken van het gebied (aantal sites en hectare):

- waarvan door landgebruik beïnvloed door gesubsidieerde maatregelen (waar relevant gespecificeerd naar type, bijvoorbeeld grasland, enzovoort) (%);
- waarvan door milieufactoren zoals flora, fauna of habitats direct/indirect voortkomend uit gesubsidieerde maatregelen (%);
- waarvan door instandhouding van landvormen (reliëf, contourlijnen) (%);
- waarvan door instandhouding, dankzij gesubsidieerde maatregelen, van waterhoogtes en contouren van waterpartijen (afdeling, irrigatiebeperkingen, enz.) (%).

VI.3.2.1 Landbouwgrond onder verbintenis bijdragend tot waarneembare, vooral visuele, differentiatie (homogeniteit/verscheidenheid) in het landschap (aantal sites en hectare/ kilometer):

- waarvan door de visuele rijkheid van landgebruik/bebouwingspatroon beïnvloed door gesubsidieerde maatregelen (uitgestrektheid, ruimtelijke inrichting) (hoogtes, kleuren) (%);
- waarvan door milieufactoren zoals flora, fauna of habitats direct/indirect voortkomend uit gesubsidieerde maatregelen (%);
- waarvan door niet-natuurlijke elementen (heggen, sloten, veldwegen), geïntroduceerd/behouden dankzij gesubsidieerde maatregelen of de mogelijkheid, dankzij steun voor vegetatiebeheer, om de landschapsdifferentiatie (homogeniteit/diversiteit) te zien (%).

VI.3.3.1 Landbouwgrond onder verbintenis bijdragend tot behoud/versterking van culturele/historische kenmerken van het gebied (aantal terreinen/objecten, en ha/km), waarvan:

- door de aanwezigheid van traditionele gewassen of landbouwhuisdieren beïnvloed door gesubsidieerde maatregelen (%);
- door niet-natuurlijke lijnelementen (heggen, sloten, veldwegen) geïntroduceerd/behouden dankzij gesubsidieerde maatregelen (%);
- door niet-natuurlijke landkenmerken geïntroduceerd/behouden dankzij gesubsidieerde maatregelen (bijvoorbeeld stukje bos of de mogelijkheid, dankzij vegetatiebeheer, om het cultuurelement te zien) (%);
- door kansen om ervaring op te doen met traditionele landbouwactiviteiten (beweiding, transhumance, hooien e.d.) opnieuw geïntroduceerd/behouden dankzij gesubsidieerde maatregelen (%).

VI.3.4.1 Bewijs van voordelen/waarde van de beschermde/versterkte landschappelijke structuren en functies voor de gemeenschap (beschrijving).

Waarneming en opmerkingen indicator VI.3.1.1

Landbouwgrond onder verbintenis bijdragend tot samenhang met natuurlijke/biofysische kenmerken van het gebied (aantal sites en hectare).

De indicator wordt beschreven als de geschiktheid/harmonie van het landgebruik in samenhang met natuurlijke omstandigheden van het gebied zoals reliëf en waterhoogtes. In de gangbare landbouw zijn

reliëfrijke gebieden en hogere waterstanden natuurlijke handicaps voor een zo hoog mogelijke productie. De doelstelling om de landbouw in harmonie met de natuurlijke omgeving te laten voortbestaan, is specifiek voor regeling 'natuurlijke handicaps' (zie a, c en d). In SAN-onderdeel landschap werden vooral niet-natuurlijke landschapselementen zoals heggen, houtwallen en boomgaarden gesubsidieerd.

- a. Waarvan door landgebruik beïnvloed door gesubsidieerde maatregelen (waar relevant gespecificeerd naar type, bijvoorbeeld grasland, enzovoort) (%).
Indirect beïnvloedt de gesubsidieerde maatregelen het landgebruik door compensatie van inkomensverlies als gevolg van handhaving van de hoge waterstand (zie d). In deze gebieden is door de hoge waterstand alleen grasland mogelijk.
- b. Waarvan door milieufactoren zoals flora, fauna of habitats direct/indirect voortkomend uit gesubsidieerde maatregelen (%).
Bij de landbouwgronden onder verbintenis wordt bodemerosie vooral voorkomen door middel van aangepaste landbouwmethoden (minder zware machines, later in het groeiseizoen het land bewerken enzovoort). Later in het seizoen maaien en hogere waterstanden verbetert de habitat van de weidevogels en heeft dus een positief effect op de populatie. Het belang voor weidevogels is reeds eerder besproken bij evaluatievraag VI.2.
- c. Waarvan door instandhouding van landvormen (reliëf, contourlijnen) (%): Bergboerenvergoeding in het heuvelland: 585 ha beschikkingen in 3.170 ha begreemd gebied; dat is 18% van het potentieel areaal. Voor de methode zie indicator VI.1A.1.1.
- d. Waarvan door instandhouding, dankzij gesubsidieerde maatregelen, van waterhoogtes en contouren van waterpartijen (afdichting, irrigatiebeperkingen, enzovoort) (%): Bergboerenvergoeding in veenweidegebied: 13.334 ha beschikkingen in 84.876 ha begreemd gebied dat is 16% van het potentieel areaal. Voor de methode zie indicator VI.1A.1.1.

De streefwaarde, een toename van het areaal tussen 2000 en 2006, is gehaald.

Waarneming en opmerkingen indicator VI.3.2.1

Landbouwgrond onder verbintenis bijdragend tot waarneembare, vooral visuele, differentiatie (homogeniteit/verscheidenheid) in het landschap (aantal sites en hectare/kilometer).

Deze indicator beschrijft differentiatie in de vorm van belevingswaarden: kleur- en structuurdifferentiatie, maar heeft ook te maken met geur, gevoel en geluid.

- a. Visuele rijkheid (hoogtes, kleuren) van landgebruik/bebouwingsspatroon wordt beïnvloed door opgaande landschapselementen die zorgen voor structuurdifferentiatie en bloemrijke graslanden, slootkanten en akkerranden die zorgen voor kleurdifferentiatie.
- b. Differentiatie door milieufactoren zoals flora en fauna door kleurdifferentiatie bij bloemrijke graslanden, slootkanten en akkerranden, en natuurbeleving van diergeluiden in bijvoorbeeld weidevogelgebieden en bij poelen: roepende kievieten en grutto's, en kwakende kikkers.
- c. Landschapsdifferentiatie door niet-natuurlijke elementen (heggen, sloten en veldwegen) bestaat vooral uit opgaande landschapselementen.

Landbouwgrond onder SAN-verbintenis bijdragend tot waarneembare, vooral visuele, differentiatie (homogeniteit/verscheidenheid) in het landschap (aantal sites en hectare/ kilometer).

- opgaande landschapselementen: circa 7.000 ha;
- bloemrijke graslanden: circa 18.900 ha;
- weidevogelgraslanden: circa 151.600 ha;
- aantal poelen: circa 2.400.

De streefwaarde, een toename van het areaal tussen 2000 en 2006, is gehaald.

Via Provinciaal Programma T zijn ook aanleg en beheer van landschapselementen gesubsidieerd uit POP1 (zie tabel B6.26 uit bijlage 6.22). De gegevens van Provinciaal Programma T zijn niet vergelijkbaar met die van de SAN. De gegevens van Provinciaal Programma T zijn op projectniveau (in plaats van pakketniveau) vastgelegd met één of meer indicatoren. Echter, de onderliggende projecten zijn zo ver-

schillend van aard dat conclusies daaruit een verkeerd beeld kunnen geven (zie Waarneming op indicator T.2-1). Een indicator van Provinciaal Programma T is bijvoorbeeld aantal 'Bedrijven met agrarisch natuurbeheer'. Wat deze bedrijven doen, beheer van weidevogel- of bloemrijke graslanden, is onbekend. Om deze gegevens te verkrijgen moeten de papieren projectdossiers worden opgehaald en gedigitaliseerd.

Waarneming en opmerkingen indicator VI.3.3.1

Landbouwgrond onder verbintenis bijdragend tot behoud/versterking van culturele/historische kenmerken van het gebied (aantal terreinen/objecten, en hectare/km), waarvan:

- door de aanwezigheid van traditionele gewassen of landbouwhuisdieren beïnvloed door gesubsidieerde maatregelen (%);
- door niet-natuurlijke lijnelementen (heggen, sloten) geïntroduceerd/behouden dankzij gesubsidieerde maatregelen (%);
- door niet-natuurlijke landkenmerken geïntroduceerd/behouden dankzij gesubsidieerde maatregelen (bijvoorbeeld stukje bos of de mogelijkheid, dankzij vegetatiebeheer, om het cultuurelement te zien) (%);
- door kansen om ervaring op te doen met traditionele landbouwactiviteiten (beweiding, transhuman- ce, hooien enzovoort) opnieuw geïntroduceerd/behouden dankzij gesubsidieerde maatregelen (%).

Een pittoreske aanblik door traditionele landbouwgewassen of -huisdieren bijvoorbeeld Lakenfelders (koeienras) of traditionele landbouwactiviteiten bijvoorbeeld maaien met een zeis of ploegen met een paard, zijn in Nederland niet gefinancierd met POP1-subsidie. De aanleg en het beheer van niet-natuurlijke lijnelementen en landkenmerken zijn wel gefinancierd met POP1-subsidie. Voor de SAN, zie tabel B7.13 bij indicator VI.2.B.2. Voor elementen uit Provinciaal Programma T zie tabel B7.15.

Tabel B7.15		Onderdeel landschap: gesommeerde oppervlakten, aantallen en lengte van projectindicatoren Provinciaal Programma T			
Regeling	Outputindicator	Aantal projecten	Stuks	Ha	Km
T-16	Aangelegde houtwallen	2	7.211	0	0
T-16	Aangelegde natuurvriendelijke oevers	23	5	0	52
T-16	Aangelegde poelen en moerasjes	7	63	0	0
T-16	Behoud of versterking karakteristieke landschapspatronen	6	0	507	0
T-16	Behoud, herstel en ontwikkeling bos en landschap	14	22.892	156	8
T-16	Behoud, herstel en ontwikkeling cultuurhistorische en archeologische waarden	2	5.510	0	0
T-16	Gerealiseerde landschapselementen/beplanting	47	7.396	412	412
T-16	Overeenkomsten beheer en landschap	7	251	0	0
Bron: DLG.					

Nederland heeft de cultuurhistorische waarde van het Nederlandse Landschap op hoofdlijnen beschreven in de Nota Ruimte (VROM 2006). In de 'Nota Ruimte' wordt voor heel Nederland een landschappelijke basiskwaliteit nagestreefd die in vier kwaliteiten wordt uitgedrukt: natuurlijke, culturele, gebruiks- en belevingskwaliteit. Landschapselementen spelen een belangrijke rol om deze kwaliteiten te verwezenlijken. Zij hebben een ecologische functie (natuurlijke kwaliteit), cultuurhistorische betekenis (culturele kwaliteit), ze vergroten de recreatieve aantrekkelijkheid van het landschap (gebruikskwaliteit) en de belevingswaarde (belevingskwaliteit). In deze nota heeft de Nederlandse overheid gebieden aangewezen, de Nationale Landschappen, waarvoor zij de verantwoordelijkheid neemt voor het behouden

van de landschappelijke kernkwaliteiten. Niet alle landschapselementen die een kernkwaliteit vormen of dragen komen in aanmerking voor subsidie.

Sommige Nationale Landschappen maken deel uit van gebieden die opgenomen zijn op de lijst van Werelderfgoed van UNESCO (zoals Laag Holland en de Stelling van Amsterdam). De provincies werken de kernkwaliteiten van de Nationale Landschappen verder uit in hun beleid. Dat doen ze echter niet in kwantitatief opzicht; er zijn dus geen taakstellingen geformuleerd in termen van oppervlakten, lengtes of aantallen landschapselementen.

Het aantal landschapselementen waarvoor landschapspakketten zijn afgesloten is klein (MNP 2007a). Uit de 'Steekproef Landschap' (Koomen et al., 2004) blijkt dat circa 2,5% van alle opgaande begroeiing wordt beheerd met subsidie. Het gaat hier om subsidie via Programma Beheer en Staatsbosbeheer, dus niet alleen met financiering vanuit POP1. Die 2,5% is geconcentreerd in tien van de 72 steekproefgebieden van een vierkante kilometer. Binnen die gebieden varieert het percentage landschapselementen onder beheer tussen 2 en 69%; gemiddeld is dit 23%. De inspanning waarmee slechts een gering percentage van alle landschapselementen wordt beheerd, is versnipperd over een groot gebied. Een flink deel van de bestaande landschapspakketten, 54% van de oppervlakte, blijkt binnen de Nationale Landschappen te liggen (MNP 2007a). In enkele Nationale Landschappen, zoals de Noordelijke Wouden en Zuid-Limburg, speelt met POP1-gesubsidieerd beheer van landschapselementen een zeer belangrijke rol. De streefwaarde, een toename van het areaal tussen 2000 en 2006, is gehaald.

B7.5 EU-hoofdstuk VII - Verbetering van de verwerking en afzet van landbouwproducten

De beantwoording van de evaluatievragen van EU-hoofdstuk VII zijn gebaseerd op de resultaten van de POP1-projecten die zijn uitgevoerd onder maatregel g (Verwerking en afzet van landbouwproducten) en maatregel m (Afzet van kwaliteitslandbouwproducten). De beschikbare informatie over de uitgevoerde projecten is te beperkt om een kwantitatieve invulling te geven aan de gevraagde indicatoren.

B7.6 EU-hoofdstuk VIII - Bosbouw

Omvat: maatregel h *Bebossing van landbouwgronden* en maatregel i *Overige bosbouwmaatregelen*.

Inhoud maatregel h *Bebossing van landbouwgrond*:

- Stimulering bosaanleg op landbouwgrond (SBL);
- Subsidieregeling Agrarisch natuurbeheer (SAN); onderdeel tijdelijk bos;
- Subsidieregeling Natuurbeheer (SN), onderdeel blijvend bos;
- Landinrichting: bosaanleg.

Inhoud maatregel i *Overige bosbouwmaatregelen*:

- Provinciaal Programma I Overige bosbouwmaatregelen.

Evaluatievraag VIII.1.A: In hoeverre is het bosareaal in stand gehouden en ontwikkeld via het programma, met name door de beïnvloeding van het grondgebruik en de structuur en de kwaliteit van de houtvoorraad?

Indicator

VIII.1.A.1.1 Oppervlakte gesubsidieerde aanplantingen (hectare).

Streefwaarde: toename van het aantal hectaren bos aanplant.

VIII.1.A.2.1 Verwachte gemiddelde jaarlijkse toename dankzij de steun van het POP (m^3 /hectare/jr.), waarvan:

- door nieuwe aanplant (% en ha);
- door verbetering van bestaand bos (% en betrokken ha).

Streefwaarde: toename het areaal bos uitgedrukt in m^3 /hectare/jaar.

VIII.1.A.3.1 Trend in structuur-/kwaliteitsparameters (beschrijving bijvoorbeeld hardhout/zachthout, diameterontwikkeling, rechtheid, knoestigheid).

Streefwaarde: meer diversiteit in soorten met een hoger aandeel van hoogwaardige soorten.

Waarneming en opmerkingen indicator VIII.1.A.1.1

Tabel B7.16 laat de oppervlakte aanplantingen (ha) zien van bos gesubsidieerd door verschillende regelingen.

Tabel B7.16 Oppervlakte gesubsidieerde aanplantingen (ha)	
Regeling	Oppervlakte (hectare)
Landinrichting: bosaanleg (H38c1a)	103
Stimulering Bosaanleg op Landbouwgrond (SBL); tijdelijk bos	2.362
Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN); onderdeel tijdelijk bos	18
Subsidieregeling Natuurbeheer (SN), onderdeel blijvend bos	2.947
Overig regelingen (als gevolg van integrale aanpak)	121
<i>Totaal</i>	<i>5.551</i>

Na 2000 is ruim 3.000 ha (exclusief SBL want die is voor 2000 aangeplant) met POP1-subsidie aangeplant. De bijdrage van het POP1 aan de bosuitbreiding is groot, echter ten opzichte van de periode voor POP1 neemt de bosuitbreiding af. Sinds begin jaren tachtig is het oppervlak bos toegenomen met ongeveer 1.434 ha per jaar (Dirkse et al., 2007). Er is dus geen versnelling in toename van het aantal hectaren aangeplant bos. POP1 heeft dus niet geleid tot meer bosaanplant ten opzichte van de periode ervoor. De streefwaarde wordt niet gehaald.

“Minder en Beter” (Ecorys, 2006) heeft op basis van de begroting de volgende streefwaarde berekend: 8.154 ha nieuwe aanplant. Deze streefwaarde wordt niet gehaald.

Waarneming en opmerkingen indicator VIII.1.A.2.1

Verwachte gemiddelde jaarlijkse toename dankzij de steun van het POP ($\text{m}^3/\text{hectare}/\text{jr.}$), waarvan:

- door nieuwe aanplant (% en hectare);
- door verbetering van bestaand bos (% en betrokken hectare).

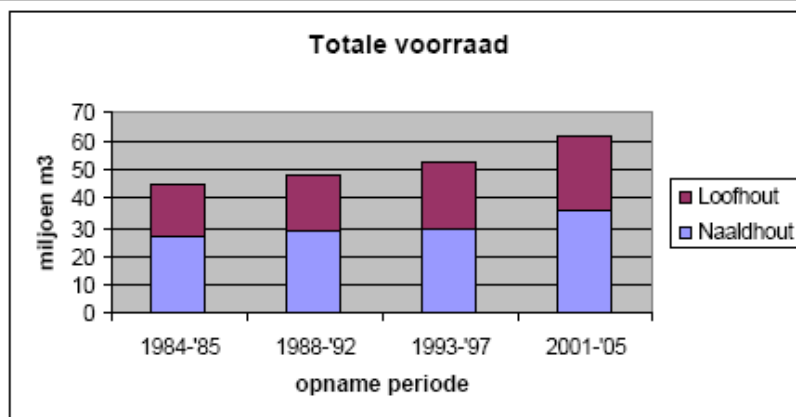
Nieuwe aanplant is 5.551 ha (zie VIII.1.A.1.1). Dat is 1,5% van het bestaande bosareaal (360.000 ha; MFV, Dirkse et al., 2007).

De boomsoortenkeus en het bodemtype is van grote invloed op de te bereiken biomassa en houtvoorraad. Gegevens over boomsoort, bodemtype en leeftijdsopbouw van de aanplant zijn niet beschikbaar waardoor meer gedetailleerde gegevens over toename van de houtvoorraad dankzij POP1-steun niet kunnen worden berekend.

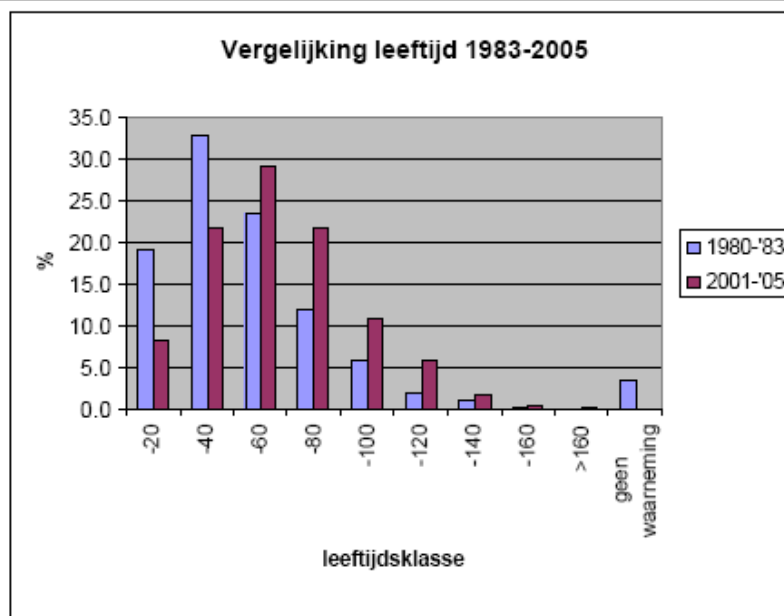
Er zijn geen financiële middelen vanuit POP1 voor verbetering van bestaand bos ingezet. Over het algemeen is de houtvoorraad de laatste jaren toegenomen: bossen worden dichter en ouder (Dirkse et al., 2007). Onder 'staande voorraad' wordt verstaan het spilhoutvolume van de stammen, van stob tot top, exclusief wortels en takken, van alle staande en liggende bomen, uitgedrukt in m^3 . De staande voorraad omvat levende en dode bomen, maar geen wortels en takken.

De staande voorraad hout (dood plus levend) in Nederland bedraagt 61,66 miljoen m^3 (figuur B7.13). Gemiddeld staat op dit oppervlak een houtvolume van 208 m^3/ha . Voor 1995-1999 schatten Schoonderwoerd en Daamen (2000) een gemiddelde staande voorraad van 198 m^3/ha . Het voorraadniveau is sinds de eerste opname in 1984-1985 met ongeveer 50 m^3 flink gestegen: destijds werd een voorraadniveau van 158 m^3 per ha bos gemeten (Schoonderwoerd & Daamen 1999).

Figuur B7.13 Staande voorraad hout (in mln. m³) vanaf 1984-2005

Figuur B7.14 Procentuele oppervlakte bos naar leeftijdsklasse in 1980-1983 en 2001-2005

Volgens Paasman (1994) gaan bossen goed functioneren vanaf 80 jaar. Het aandeel van deze bossen bedraagt naar schatting 18% (figuur B7.14). Het relatief oudere bos, voornamelijk grove dennen bos, werd aan het einde van de 19de eeuw vooral aangelegd op heidevelden en stuifzanden. Zeer jong bos, waarvan de aspectbepalende bomen zijn gekiemd na 1980, beslaat nog geen 10% van het huidige bosareaal.

Waarneming en opmerkingen indicator VIII.1.A.3.1

Trend in structuur-/kwaliteitsparameters (beschrijving bijvoorbeeld hardhout/zachthout, diameterontwikkeling, rechtheid en knoestigheid).

Met POP1-subsidie aangeplant bos levert (nog) geen bijdrage aan een verbetering van de houtkwaliteit van de bestaande houtvoorraad.

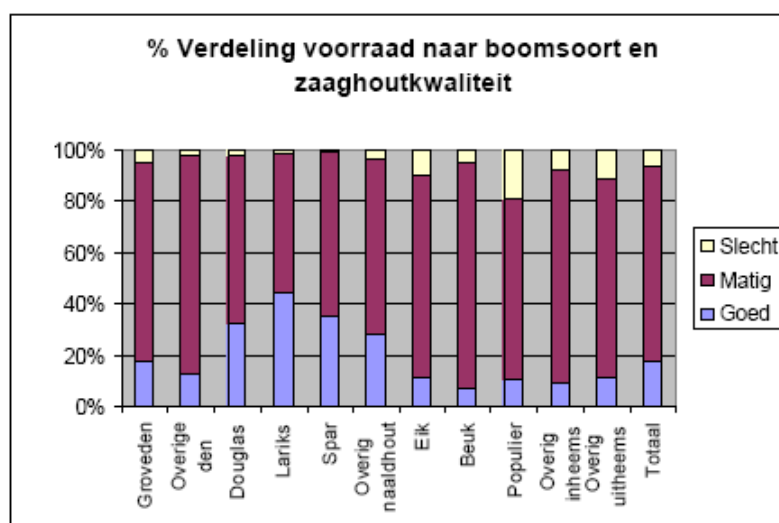
In het algemeen is het beheer in multifunctionele bossen gericht op verbetering van de stamkwaliteit door zo te dunnen dat de aanwas, hout van goede kwaliteit oplevert. In natuurbos is de stamkwaliteit niet zo van belang. Gezien de toename van de ecologische functie van bossen (omvorming naar bos

met verhoogde natuurwaarde), is te verwachten dat de zaaghoutkwaliteit in de loop van de tijd afneemt. Het Meetnet Functievervulling (MFV) (Dirkse et al., 2007) schat de kwaliteit van de bestaande houtvoorraad. Door een 15%-steekproef te houden onder alle bomen dikker dan 18 cm, beoordeelde het MFV-bos de kwaliteit van bomen op grond van drie eigenschappen van de onderste 6 meter van de stam:

1. zijn er zichtbare gebreken (sleepschade, veegschade, plakoksels, rot) aan de stam?
2. is de stam recht?
3. hoeveel takken en zichtbare noesten dikker dan 2 cm zitten er aan de stam?

De resultaten van de afzonderlijke beoordelingen zijn verwerkt tot een kwaliteitsbeoordeling per boomsoort (figuur B7.15).

Figuur B7.15 Procentueel volume zaaghout (>18 cm dbh) naar kwaliteit per boomsoort

Evaluatievraag VIII.1.B: In hoeverre is het bosareaal in stand gehouden en ontwikkeld via het programma met name door beïnvloeding van de totale koolstofopslag in bosopstanden?

Indicator

VIII.1.B.1.1 Gemiddelde jaarlijkse netto koolstofopslag van 2000-2012 dankzij de steun (miljoen ton/jaar).
Streefwaarde: een stijgende trend van de jaarlijkse netto koolstofopslag ten opzichte van de nulsituatie in 2000 (aanvullend is individueel een meer specifiek doel te formuleren, namelijk het nationale reductiedoel dat geformuleerd staat in het Kyoto-protocol).

VIII.1.B.1.2 Trend in gemiddeld jaarlijkse netto koolstofopslag na 2012 dankzij de steun.
Streefwaarde: een voortdurend geleidelijke stijgende trend van de netto koolstofopslag na 2012.

Waarneming en opmerkingen indicator VIII.1.B.1.1

Gemiddelde jaarlijkse netto koolstofopslag van 2000-2012 dankzij de POP1-steun (miljoen ton/jaar).

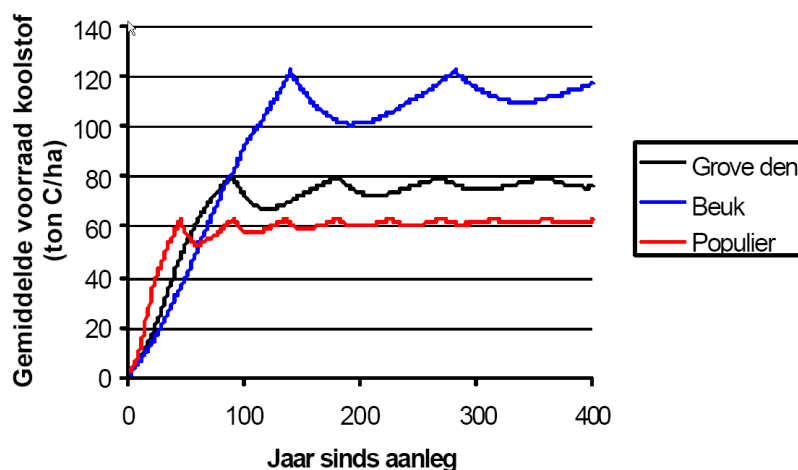
Een groot aantal landen, waaronder Nederland, heeft in het Kyoto-protocol afgesproken de uitstoot van kooldioxide te beperken. Een mogelijke manier om de uitstoot te compenseren is door opslag ervan in bos. De Nederlandse overheid subsidieerde de aanplant van bossen met POP1-geld. De boomsoortenkeus en het bodemtype is van grote invloed op de te bereiken biomassa en dus op de mogelijke CO₂-opslag. Gemiddeld gezien verloopt CO₂-opslag als in figuur B7.16.

Gegevens over boomsoort, bodemtype en leeftijdsopbouw van de aanplant zijn niet beschikbaar waardoor meer gedetailleerde gegevens over netto koolstofopslag dankzij POP1-steun niet kunnen worden berekend. Volgens Schelhaas (schriftelijke mededeling, 2008) leggen jonge bossen circa 1,5 tot 4,3 ton C vast per ha per jaar gemiddeld over de eerste 50 jaar na aanplant.

Het Meetnet Functievervulling Bos schat de houtvoorraad, waaruit de koolstofvoorraad kan worden berekend. Volgens deze berekeningswijze is in de bovengrondse houtige biomassa van het Nederlandse bos ruim 20 miljoen ton koolstof vastgelegd.

Figuur B7.16

Ontwikkeling van de gemiddelde voorraad koolstof in de levende biomassa in de tijd voor verschillende boomsoorten

Bron: Schelhaas et al.(2002).

Waarneming en opmerkingen indicator VIII.1.B.1.2

Trend in gemiddeld jaarlijkse netto koolstofopslag na 2012 dankzij de steun.

Bij een gelijkblijvende hoeveelheid oppervlakte bos, zal de jaarlijkse netto koolstofopslag ook na 2012 een geleidelijke stijgende lijn laten zien.

Evaluatievraag VIII.2.A: In hoeverre hebben de gesubsidieerde acties de bosbouw in staat gesteld een sociaaleconomische bijdrage te leveren tot plattelandontwikkeling door instandhouding en bevordering van de productieve functies van bosbouwbedrijven?

Indicator

VIII.2.A.1.1 Korte-/middel-langetermijnvariatie in jaarlijkse kosten van houtteelt, oogsten en vervoer/ophalen, bebossing dankzij de steun (€/m³).

VIII.2.A.1.2 Deel van bedrijven aangesloten bij verenigingen van eigenaren of soortgelijke verenigingen dankzij de steun (%).

VIII.2.A.2.1 Gesubsidieerde extra afzetmogelijkheden, in het bijzonder voor producten met kleine afmetingen/lage kwaliteit (m³).

De verleende POP1-steun in Nederland heeft niet tot doel het leveren van een sociaaleconomische bijdrage, door het vormen van verenigingen van eigenaren of soortgelijke verenigingen. Ook heeft Nederland zich niet tot doel gesteld het in standhouden en bevorderen van de productieve functies van bosbouw in de vorm van het rationaliseren van de bosproductie en het verbeteren van de afzet van bosbouwproducten.

Evaluatievraag VIII.2.B: In hoeverre hebben de gesubsidieerde acties de bosbouw in staat gesteld een sociaaleconomische bijdrage te leveren tot de plattelandontwikkeling door instandhouding en ontwikkeling van werkgelegenheid en andere sociaaleconomische functies?

Indicator

VIII.2.B.1.1 Bedrijfsactiviteit uit (eigen uitvoering van gesubsidieerde aanplanting-/verbeteringswerkzaamheden) plus (verwachte bedrijfsactiviteit ten gevolge van de gesubsidieerde actie op korte/middellange termijn) (uren/hectare/jaar):

- a. waarvan in perioden waarin landbouwactiviteit lager is dan de capaciteit op gecombineerde landbouw-/bosbouwbedrijven (uren/bedrijf/jaar + aantal betrokken bedrijven);
- b. waarvan resulterend in extra werkgelegenheid of behoud op bedrijven (voltijd equivalenten jaar).

Streefwaarde: toename van de totale arbeidsuren op de betrokken bedrijven.

VIII.2.B.2.1 Aanbod bosvolume van basis bosbouwproducten voor kleinschalige lokale verwerking (m^3 /jaar) op korte/middellange termijn.

Streefwaarde: stijging van het aanbod basis bosbouwproducten (m^3 /jaar) in vergelijking met de uitgangssituatie van het jaar 1999.

VIII.2.B.2.2 Werkgelegenheid, op korte/ middellange termijn, buiten bedrijven (oogsten, initiële verwerking en afzet, en verdere lokale, kleinschalige verwerkings- en afzetactiviteiten) direct of indirect afhankelijk van gesubsidieerde acties (voltijd equivalenten/jaar).

Streefwaarde: toename van de voltijd equivalenten per jaar.

VIII.2.B.3.1 Nieuw attractief/waardevol gebied dankzij de steun (beschrijving, onder andere vanuit het oogpunt van visuele samenhang, differentiatie (homogeniteit/diversiteit), en culturele identiteit, en aantal betrokken hectare).

Streefwaarde: toename van nieuw attractief/waardevol gebied (%), afgemeten aan de nulsituatie in 1999.

VIII.2.B.4.1 Inkomen, op korte-/middellange termijn, uit gesubsidieerde activiteiten (€/jaar, aantal begunstigden):

- waarvan duurzame extra bedrijfsinkomsten (% en hectare);
- waarvan uit afgeleide activiteiten of gesubsidieerde activiteiten buiten de bedrijven (%).

Streefwaarde: toename van het inkomen op korte en middellange termijn.

VIII.2.B.4.2 Ratio van (premie voor inkomensverlies)/(netto-inkomen uit vroeger grondgebruik) (i.e. vroegere 'bruto-marge').

Streefwaarde: toename van de ratio van premie voor inkomensverlies tegen over het netto-inkomen uit vroeger grondgebruik.

Achtergrondinformatie bosaanleg op landbouwgronden

Stimulering Bosuitbreiding op Landbouwgronden (SBL)

In de POP1-periode heeft de EU financieel bijgedragen aan de aanleg van 5.551 ha bos (zie tabel B7.17). Een deel van deze bijdrage is besteed aan betalingen van de verplichtingen die voor 2000 zijn aangegaan. Het gaat hierbij om de SBL die liep van 1993 tot 2000. Deze regeling stimuleerde bosaanleg op landbouwgronden door het uitkeren van een eenmalige beplantingssubsidie en een jaarlijkse (vast) vergoeding voor inkomensderving. Voor tijdelijk bos bedraagt de vergoeding € 545,- (1.200 gulden) per hectare gedurende 15 jaar, en voor permanent bos € 681,- (1.500 gulden) over een periode van 20 jaar. Deze vergoedingen golden voor agrariërs (minstens 25% van het inkomen moest afkomstig zijn uit de landbouw); voor niet-agrariërs was de vergoeding € 227,- per hectare.

Via de SBL-regeling is 2.362 ha bos aangelegd, waarvan ruim 1.800 ha permanent bos (vooral langzaam groeiende loofbossen) en ruim 500 ha tijdelijk bos met houtteelt als hoofddoel. In de eerste jaren moest binnen een jaar na goedkeuring de aanleg gereed zijn, maar in 1995 is de opleveringstermijn verlengd tot 2 of 4 jaar, afhankelijk van de te bebossen oppervlakte. Vooral akkerbouwers in het noorden van het land (Groningen en Drenthe) hebben gebruikt gemaakt van de SBL-regeling. Veelal zijn dit de wat kleinere bedrijven zonder opvolger. In de periode 1993-1995 had 54% van het goedgekeurde areaal bosaanleg betrekking op bedrijven die meer dan driekwart van de bedrijfsoppervlakte wilden bebossen. Zij vroegen gemiddeld 34 ha aan. Verder waren er in die periode nog twee aanvragen van meer dan 200 ha. Vermindering van de benodigde arbeid, een vast inkomen en meer rendement dan in de landbouw zijn belangrijke motieven om bos aan te leggen.

De tijdelijke bossen moeten gedurende 15 jaar in stand worden gehouden. De eerste contracten lopen dit jaar af. In een onderzoek onder eigenaren met tijdelijk bos (ook via andere regelingen dan de SBL-regeling) zei 60% in principe wel te willen overstappen op permanent bos. In welke mate dat zal gebeuren, is onder meer afhankelijk van regeltechnische, planologische en financiële aspecten. Zo moet

het financieel aantrekkelijk zijn om over te stappen, en moet de overheid financiële (subsidies) en fiscale zekerheid (inkomstenbelasting) geven, zodat ze niet achteraf voor verrassingen komen te staan.

In de periode 2000-2006 heeft de EU 6,9 mln. euro (50%) meegefinancierd aan deze regeling, op een totaalbedrag van 13,8 mln. euro en 20,6 mln. euro particulier geld. Deze vergoeding is verdeeld over 330 begunstigden (in 2006 waren er circa 190 begunstigden). Dat komt neer op circa 7 ha per begunstigde; maar zoals gezegd: de spreiding rond dit gemiddelde is zeer groot.

Subsidieregeling Natuurbeheer (SN)

Vanaf 2000 vindt de aanleg van blijvend bos op landbouwgronden plaats via de Subsidieregeling Natuurbeheer (SN). De waardedaling van de landbouwgrond door omzetting in bos wordt gecompenseerd met de subsidie functieverandering. Voor de aanleg van bos is een inrichtingssubsidie die 95% van de werkelijk gemaakte, noodzakelijke subsidiabele kosten vergoedt. Het maximumbedrag voor eenmalige inrichtingsmaatregelen is € 7.119,- per hectare (prijsspeil 2005). De inrichtingssubsidie wordt medegefinancierd door de EU. De inrichtingssubsidie voor de ontwikkeling van een beheerspakket (zoals bos) wordt verstrekt voor maximaal een tijdvak van 6 jaar. In de inrichtingsperiode zijn ook de extra kosten voor beheermaatregelen subsidiabel (binnen het maximumbedrag voor inrichting).

In de jaren 2000-2006 zijn voor 2.947 ha SN-beschikkingen blijvend bos afgegeven, en heeft de EU een bijdrage geleverd van 2,4 mln. euro (25%) voor de inrichting ervan. De totale inrichtingskosten voor dit blijvend bos bedragen 9,8 mln. euro. In totaal waren er in de periode 2000-2006 372 begunstigden, wat neerkomt op een gemiddeld van 8 ha bos per begunstigde.

Enkele kenmerken van de deelnemers aan de functieverandering (omzetten landbouwgrond naar bos en natuur) zijn:

- 57% is agrarisch actief, met als belangrijkste activiteit graasdierhouderij (42%) en akkerbouw (31%);
- 39% van de agrariërs heeft NSW-landgoed en 8% is er mee bezig;
- alle deelnemers hebben gemiddeld 24,4 ha landbouwgrond in gebruik, de agrariërs 32 ha en de overige deelnemers 14,2 ha;
- agrariërs zetten gemiddeld 8,4 ha om naar natuur (waaronder bos), de overige 5,1 ha (voor alle is het gemiddeld 7 ha);
- motieven voor agrariërs voor de omzetting (tussen haakjes het percentage voor de overige deelnemers): liefde/interesse voor natuur 25% (38%), hoge subsidies 24% (20%), past binnen bedrijfsstrategie 19% (11%), in eigendom houden grond 15% (13%), grond minder geschikt voor landbouw 13% (22%) en verfraaien woonomgeving 13% (15%).

De agrariërs die deelnemen aan het onderdeel functieverandering van de SN hebben over het algemeen een graasdier- of akkerbouwbedrijf dat kleiner en extensiever is dan gemiddeld. Het is niet bekend hoeveel bos door agrariërs wordt aangelegd binnen SN. Vermoedelijk zullen zij zich meer richten op natuurgraslanden, wat meer aansluit op de huidige bedrijfsvoering.

De deelnemers aan de functieverandering wonen met name in het midden en het oosten van het land.

Overige bosaanleg

Via Landinrichting en andere regelingen is een areaal van 224 ha blijvend bos aangelegd. De financiële EU-bijdrage hiervan is niet precies bekend, omdat ze deel uitmaken van projecten waarin ook andere inrichtingselementen zijn aangelegd.

De aanleg van tijdelijk bos op landbouwgrond vindt vanaf 2000 plaats via de Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN). De aanleg en uitbetaling van tijdelijke bos (18 ha) vindt na 2006 plaats.

Tabel B7.17 Gesubsidieerde bosaanleg, 2000-2006		
	Aantal begunstigen/projecten	Hectare
<i>Maatregel h: bebossing landbouwgrond, totaal, waarvan:</i>	-	5.412
23 (oud) Stimulering bosuitbreiding op landbouwgronden (SBL)	327	2.362
32 Regeling agrarisch natuurbeheer (SAN): tijdelijk bos a)	-	18
31 Regeling natuurbeheer (SN): blijvend bos	372	2.947
38c1-a Landinrichting: bosaanleg landbouwgronden	2	103
Overige projecten met bosaanleg (integrale aanpak)	-	121
<i>Totaal</i>	-	5.551
a) Beschikt in 2006; betalingen vinden na 2006 plaats.		

Tabel B7.18 Uitgaven (mln. euro) bosaanleg, 2000-2006			
	Overheidsuitgaven Nationaal + EU	Waarvan EU-bijdrage	Particuliere sector
<i>Maatregel h: bebossing landbouwgrond totaal a)</i>	23,8	8,9	21,2
23 (oud) Stimulering bosuitbreiding op landbouwgronden (SBL)	13,8	6,9	20,6
32 Subsidierегeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN): tijdelijk bos	0,0	0,0	0,0
31 Subsidierегeling Natuurbeheer (SN): blijvend bos	9,8	2,4	0,5
38c1-a Landinrichting: bosaanleg landbouwgronden	0,3	0,1	0,0
a) In 2006 is EU-bijdrage met 0,469 mln. euro verlaagd. Bron: maatregel h. bebossing landbouwgrond: tabel 10: Algemene financiële tabel POP Nederland, 12 oktober 2006. Totaal bedrag maatregel h is ongelijk aan optelling van onderliggende bedragen van de regelingen. Zie voor uitleg paragraaf 3.3 uit Deel 1 van de rapportage.			

Waarneming en opmerkingen indicator VIII.2.B.1.1

Bedrijfsactiviteit ten gevolge van de gesubsidieerde actie (uren/hectare/jaar).

De aanleg van bos op landbouwgronden via de SBL-regeling heeft plaatsgevonden voor 2000. In de POP1-periode bestonden de werkzaamheden in hoofdzaak uit het reguliere onderhoud van het bos, en voor een deel uit het extra werk in de eerste jaren na aanplant (voor het later aangelegde bos). Uitgaande van 5 uur per hectare per jaar voor het reguliere onderhoud en 2,5 uur per hectare per jaar voor het extra werk, komt het aantal uren op 7,5 uur per hectare per jaar. Gerekend over de 2.362 ha levert dat werk op voor circa 10 fte (fulltime equivalenten), waarbij 1 fte staat voor 1.700 uur) op jaarbasis. Voor de kortere en langere termijn volstaan circa 7 fte voor regulier onderhoud. Op het gemiddelde Nederlandse akkerbouwbedrijf lag in de periode 2001-2006 de arbeidsbezetting op 1,5 fte, ofwel circa 50 uur per hectare cultuurgrond. Omzetten van landbouwgrond naar bos betekent dat op bedrijfsniveau (veel) tijd vrijkomt voor andere activiteiten naast het bosbeheer, of dat de werkdruk afneemt.

In de POP1-periode 2000-2006 is verder een areaal van bijna 3.200 ha aan te leggen bos met EU-steun goedgekeurd. De aanleg zal voor een deel plaatsvinden na 2006. Uitgaande van 10 uur arbeid per hectare per jaar voor de aanleg en onderhoud in de eerste 6 jaar (inrichtingsperiode), is de arbeidsbehoefte ongeveer 20 fte per jaar in de inrichtingsperiode. Daarna daalt de arbeidsbehoefte tot ongeveer 10 fte per jaar. De kosten van de inrichting worden voor 95% gesubsidieerd tot een maximumbedrag van ruim € 7.100,- (prijspeil 2005) per hectare.

Waarneming en opmerkingen indicator VIII.2.B.2.1

Aan bosvolume van basis bosbouwproducten voor kleinschalige lokale verwerking (m³/jaar) op korte/middellange termijn.

Het aanbod van hout uit de nieuw aangelegde bossen zal op de langere termijn (enkele decennia) kunnen uitkomen op 5 á 6 m³ per hectare per jaar. Overigens is dit niveau op de particuliere bosbedrijven in het verleden nog niet bereikt. In de laatste 10 jaar lag het gemiddelde rond de 3 m³ per hectare.

Waarneming en opmerkingen indicator VIII.2.B.2.2

Werkgelegenheid buiten bedrijven direct of indirect afhankelijk van gesubsidieerde acties (voltijd equivalenten/jaar):

De werkgelegenheid verbonden aan de oogst van hout en de verdere verwerking speelt pas op de langere termijn (enkele decennia). De Nederlandse houtsector bestaat uit toeleveringsbedrijven, boseigenaren, houtoogstbedrijven (aannemers en exploiterende rondhouthandel: bedrijven die het hout op stam inkopen bij de boseigenaar en vervolgens oogst, transport en levering aan de rondhoutverwerkende industrie uitvoeren) en de (primaire en secundaire) houtverwerkende industrie. De totale Nederlandse houtsector heeft een jaaromzet van circa € 6 miljard, en biedt werk aan meer dan 40.000 werknemers (in 2002/2003). Welk deel hiervan specifiek betrekking heeft op de oogst en verwerking van Nederlands rondhout en daarvan gemaakte (eind)producten is niet bekend. Uitgaande van de totale Nederlandse houtconsumptie en het aantal werknemers schat Probos het aantal werknemers in de gehele houtketen op 1 arbeidsplaats per 300 m³ rondhout. Uitgaande van de 5.500 ha nieuw aangelegd bos en een oogst op lange termijn van 5 m³ per hectare zou dat 90 extra banen per jaar opleveren.

Bosaanleg op landbouwgronden heeft een zeer beperkt negatief effect op de werkgelegenheid op agrarische bedrijven, omdat de arbeid op de grondgebonden bedrijven vrijwel uitsluitend wordt geleverd door de ondernemer en eventueel andere gezinsleden. Als een deel van het bedrijfsareaal wordt bebost, kan het gezin met wat minder arbeid toe. Buiten de primaire sector betekent bosaanleg op landbouwgronden wel een verlies aan werkgelegenheid. Een hectare landbouwgrond genereert meer werkgelegenheid in andere sectoren dan een hectare bos. Uitgaande van de 5.500 ha akkerbouwgrond, bedraagt de werkgelegenheid 550 arbeidsjaren per jaar (te vergelijken met fte), waarvan circa 160 op de primaire (akkerbouw)bedrijven.

Waarneming en opmerkingen indicator VIII.2.B.3.1

Nieuw attractief/waardevol gebied dankzij de steun aan de hand van visuele samenhang, differentiatie, en culturele identiteit, en aantal betrokken hectare.

Volgens Paasman (1994) gaan bossen goed functioneren vanaf 80 jaar. Het duurt echter nog zeker enige decennia voor het met POP1-subsidie aangeplante bos attractief en waardevol kan worden genoemd.

Waarneming en opmerkingen indicator VIII.2.B.4.1

Inkomen uit gesubsidieerde activiteiten (€/jaar, aantal begunstigden).

Het inkomen uit een volgroeid bos is te verwaarlozen. In de jaren 2001-2005 was het gemiddeld inkomen uit bosbedrijf per hectare op particuliere bosbedrijven licht negatief (€ -20,- per hectare). In 2006 werd vooral door hogere houtopbrengsten een positief resultaat behaald van € 45,- per hectare bos. Aan de opbrengstenkant zijn daarbij ook de overheidssubsidies meegerekend, zoals subsidies voor het beheer van het bos en voor recreatievoorzieningen.

De functieveranderingssubsidie is bedoeld om het waardeverschil tussen bosgrond en landbouwgrond te compenseren. De waarde van landbouwgrond bestaat enerzijds uit de verwachte opbrengstwaarde in de landbouw en anderzijds uit de kans op een vermogensstijging door verandering in bestemming (optiewaarde).

Een agrariër die besluit (een deel van) zijn landbouwgrond te bebossen, zal die keuze met name laten afhangen van de gevolgen voor het inkomen. Dat zal minimaal gelijk moeten blijven. Op de kortere termijn lijkt het aannemelijk dat het inkomen hoger komt te liggen, omdat behalve de gedeerde landbouwopbrengsten ook de optiewaarde van de grond wordt vergoed. Voorwaarde is echter dat de bosaanleg zonder al te veel moeite in de huidige bedrijfsvoering ingepast moet kunnen worden. Conclusie is dat bosaanleg op bedrijfsniveau op de kortere termijn een neutraal tot positief effect heeft. Voor de rest van het agrocomplex (dus exclusief de primaire sector) heeft bosaanleg een negatief effect op het in-

komen, omdat een ha landbouwgrond meer inkomen genereert in de andere sectoren (toelevering, distributie, verwerking) dan een hectare bos.

Waarneming en opmerkingen indicator VIII.2.B.4.2

Ratio van (premie voor inkomensverlies)/(netto-inkomen uit vroeger grondgebruik).

Zie voorgaande indicator.

Evaluatievraag VIII.2.C: In hoeverre hebben de gesubsidieerde acties de bosbouw in staat gesteld een sociaaleconomische bijdrage te leveren tot de plattelandontwikkeling door instandhouding en adequate versterking van de beschermende functies van bosbeheer?

Indicator

VIII.2.C.1.1 Oppervlakte aangeplant/beheerd bos met het oog op beschermende functies (bijvoorbeeld bescherming tegen verstoring, afstroming, betere infiltratie enz.).

Streefwaarde: toename van het aantal hectaren bos dat is aangeplant of beheerd met het oog op beschermende functies (hectare).

VIII.2.C.2.1 Rijkdommen met verbeterde bescherming dankzij gesubsidieerde acties (hectare):

- a. waarvan landbouwgrond (%);
- b. waarvan waterpartijen (%);
- c. waarvan dorpen, toeristische faciliteiten (%), plus type en omvang van het belang, bijvoorbeeld bij benadering uitgedrukt in aantal inwoners, bedden enz.).

Streefwaarde: gunstige ontwikkeling ten aanzien van de verbeterde bescherming van rijkdommen.

Waarneming en opmerkingen indicator VIII.2.C.1.1

Oppervlakte aangeplant/beheerd bos met het oog op beschermende functies (bijvoorbeeld bescherming tegen verstoring, afstroming, betere infiltratie enzovoort).

Er is in Nederland geen bos aangelegd met specifiek doel van beschermende functies. Bossen kunnen echter wel een beschermende functie hebben als het invangen van fijn stof, stikstofdepositie enzovoort. Andersom wordt bos gekapt voor beschermende functies zoals oobossen in de uiterwaarden van het riviereengebied. Bij hoge waterstand zou het water zo snel mogelijk moeten worden afgevoerd naar zee om de kans op dijkdoorbraken te verminderen. Te veel bos in de uiterwaarden veroorzaakt dan opstuwning van het water en belemmert dus op een bepaald moment de afvoer van het water. Een oplossing wordt nu gezocht in cyclisch beheer (Peters et al., 2006). Door het oobos op verschillende plekken 'kunstmatig' op te ruimen, wordt de successie weer teruggezet en kunnen de ontwikkelingen in de vegetatie weer van voren af aan beginnen.

Waarneming en opmerkingen indicator VIII.2.C.2.1

Rijkdommen met verbeterde bescherming dankzij gesubsidieerde acties (hectare).

- a. Waarvan landbouwgrond (%).
- b. Waarvan waterpartijen (%).
- c. Waarvan dorpen, toeristische faciliteiten (%), plus type en omvang van het belang, bijvoorbeeld bij benadering uitgedrukt in aantal inwoners, bedden enzovoort).

Deze indicator is niet relevant. De maatregelen die in Nederland worden gesubsidieerd hebben geen betrekking op het realiseren van een verbeterde bescherming van rijkdommen. Deze indicator wordt daarom niet geëvalueerd. Met bosaanleg in Nederland, gefinancierd uit POP1, worden geen rijkdommen beter beschermd.

Evaluatievraag VIII.3A: In hoeverre hebben de gesubsidieerde acties een bijdrage geleverd tot de ecologische functies van bossen door instandhouding, bescherming en versterking van de biodiversiteit?

Indicator

VIII.3.A.1.1 Oppervlakte beplant/vernieuwd/verbeterd met inheemse boomsoorten (hectare):

- a. waarvan in mix met andere soorten (ha);
- b. waarvan bijdragend tot instandhouding van in situ van genetisch materiaal (ha).

Streefwaarde: toename van het areaal bos met inheemse boomsoorten.

*VIII.3.A.2.1 ** Kritieke sites beschermd/verbeterd dankzij steun (hectare):

- a. waarvan in of grenzend aan Natura 2000-gebieden (ha);
- b. waarvan beschermd tegen / hersteld na natuurrampen (ha).

Streefwaarde: toename van het areaal bos.

VIII.3.A.2.2 Trend in bescherming van kwetsbare niet-commerciële (i.e. niet verhandelde bosbouwproducten) soorten/variëteiten flora en fauna op land waar gesubsidieerde acties worden ondernomen (beschrijving, bijvoorbeeld aantal verschillende betrokken soorten/variëteiten en, waar mogelijk, variatie in de abundantie van essentiële soorten).

Streefwaarde: een gunstige ontwikkeling in de bescherming van kwetsbare niet-commerciële soorten.

VIII.3.A.3.1 Oppervlakte aanplant in zones met weinig of geen bosareaal (hectare):

- a. waarvan in of grenzend aan Natura 2000-gebieden (ha);
- b. waarvan corridors tussen geïsoleerde, kwetsbare habitats (ha).

Streefwaarde: toename van het areaal bos in zones met weinig of geen bosareaal.

VIII.3.A.3.2 Gecreëerde 'ecotones' (bosrand, windbrekingen, lijnbossen) van grote waarde voor wilde flora en fauna.

Streefwaarde: toename van de bosranden (km).

*) De indicator heeft betrekking op aspecten die niet subsidiabel zijn onder POP1. De gesubsidieerde maatregelen zijn niet gericht op onderhoud van ecosystemen/habitats, maar op de aanplant. Deze indicator wordt daarom niet geëvalueerd.

Waarneming en opmerkingen indicator VIII.3.A.1.1

Oppervlakte beplant/vernieuwd/verbeterd met inheemse boomsoorten (hectare).

In de Subsidieregeling Natuurbeheer (SN) wordt zoveel mogelijk gestuurd op het gebruik van inheemse boomsoorten. In de regeling SBL worden ook aanplant met exoten zoals Corsicaanse den gesubsidieerd. Gegevens over de aangeplante boomsoorten zijn niet beschikbaar.

In het algemeen kan worden gezegd dat het aandeel exotische boomsoorten zoals Amerikaanse eik, douglasspar, lariks en fijnspar, min of meer gelijk blijft in de Nederlandse bossen. Deze conclusie kan getrokken worden door de gegevens uit Meetnet Functievervulling (Dirkse et al., 2007) en de Nederlandse bosstatistiek (Schoonderwoerd en Daamen, 1999 en 2000; MNP, 2007a) met elkaar te vergelijken. In bossen met voornamelijk inheemse soorten is het aandeel exoten sinds 1984 gedaald van 13% naar 9%. Deze daling is positief vanuit het gezichtspunt van de natuurdoelstelling.

Een bos wordt gemengd genoemd als het grondvlakaandeel van de boomsoort met het grootste grondvlakaandeel minder dan 80% bedraagt. Volgens de gehanteerde definitie van menging is 53% van het bos ongemengd: 21% is ongemengd loofbos en 32% is ongemengd naaldbos (Meetnet Functievervulling; Dirkse et al., 2007). Het aandeel gemengd bos ligt op 43% en het aandeel open/jong bos, waar het grondvlak nog onder de 10 m²/ha ligt, wordt geschat op 4%.

De 53% ongemengd bos is opgebouwd uit 23% bos zonder enige bijmenging en 29% bos met een klein mengingsaandeel. Dit betekent dat nog maar 23% van het bos uit monoculturen bestaat.

De nieuwe aangelegde bossen worden sinds 1983 in hoge mate als ongemengd loofbos aangelegd. Per saldo is het aandeel ongemengd bos van de nieuwe bossen dus hoger dan het aandeel van het totale Nederlandse bos, circa 60, respectievelijk 53%.

Waarneming en opmerkingen indicator VIII.3.A.2.1

Kritieke sites beschermd/verbeterd dankzij steun waarvan in of grenzend aan Natura 2000-gebieden (hectare).

Van SN-inrichting is bekend waar de beschikkingen met inrichting voor bospakketten zijn gelokaliseerd. Van de overige regelingen ontbreken de gegevens.

Een combinatie van ruimtelijke gegevens van inrichting en de begrenzing van de Natura 2000-gebieden geeft als resultaat:

- er is 469 ha bos aangeplant met inrichtingssubsidie van de SN binnen Natura 2000-gebieden;
- er is 195 ha bos aangeplant met inrichtingssubsidie van de SN grenzend aan Natura 2000-gebieden (aanplant heeft een maximale afstand van 10 meter. Dit is ongeveer de maximale breedte van een pad/weg/sloot).

Natuurontwikkeling in een Natura 2000-gebied draagt in de regel bij aan herstel of verbetering van de natuurwaarden in het gebied. Er is echter geen sprake van bescherming van kritieke sites. De oppervlakten zijn daarvoor te klein. Bovendien worden eerder bossen gekapt, zoals in het Korenburgerveen, ter bescherming van kritieke sites. Loofbomen verdampen namelijk grote hoeveelheden water, waardoor een gebied sneller verdroogd.

Tabel B7.19 Natura 2000-gebieden waarbinnen de begrenzing van het gebied bos is aangelegd met inrichtingssubsidie van de SN	
Naam Natura 2000-gebied	Hectare
Bemelerberg en Schiepersberg	15
Buurserzand en Haaksbergerveen	3
Dinkelland	5
Drents-Friese Wold en Leggelderveld	7
Gelderse Poort	5
Geleenbeekdal	1
Geuldal	3
Groote Wielen	1
Haringvliet	20
Havelte	2
Leudal	1
Leusveld, Voorstonden en Empesche/Tondensche heide	1
Lonnekermeer	1
Maasduinen	11
Mantingerzand	42
Roerdal	1
Springendal	2
Van Oordt's Mersken e.o.	21
Veluwe	320
Weerter- en Budelerbergen en Ringselven	5
Wieden	1
Zuidlaardermeergebied	1
Bron: DR, Alterra.	

Waarneming en opmerkingen indicator VIII.3.A.2.2

Trend in bescherming van kwetsbare niet-commerciële (i.e. niet verhandelde bosbouwproducten) flora en fauna op land waar gesubsidieerde acties worden ondernomen.

Het duurt nog vele jaren voor de met POP1-subsidie aangeplante bossen ecologisch goed functioneren en kwetsbare flora en fauna beschermen. In het algemeen geldt dat de natuurwaarden in bossen toenemen of stabiel zijn (zie tabel B7.20). POP1 heeft hier echter geen bijdrage aangeleverd.

De hoeveelheid dood hout neemt de laatste jaren toe. Deze toename begon in 1980, onder andere door de invoering van 'geïntegreerd bosbeheer'. Daarbij wordt geprobeerd houtproductie, natuur en recreatie te combineren (MNP, 2007a). In 66% van het bos komt dood hout voor (Dirkse et al., 2007). In bijna tweederde van het Nederlandse bos komt dus dood hout in de een of andere vorm voor. In 40% van het bos staat of ligt per ha meer dan 5m³ dood hout. De hoeveelheid dood hout (staand plus liggend) wordt geschat op 2,94 miljoen m³, waarvan 1,35 miljoen m³ staand en 1,59 miljoen m³ liggend dood hout. Dat betekent dat het niveau van de voorraad dood hout ligt op 9,9 m³ per hectare. Dat is 5% van de houtvoorraad. Dik dood hout (dbh>40cm) komt vooral van

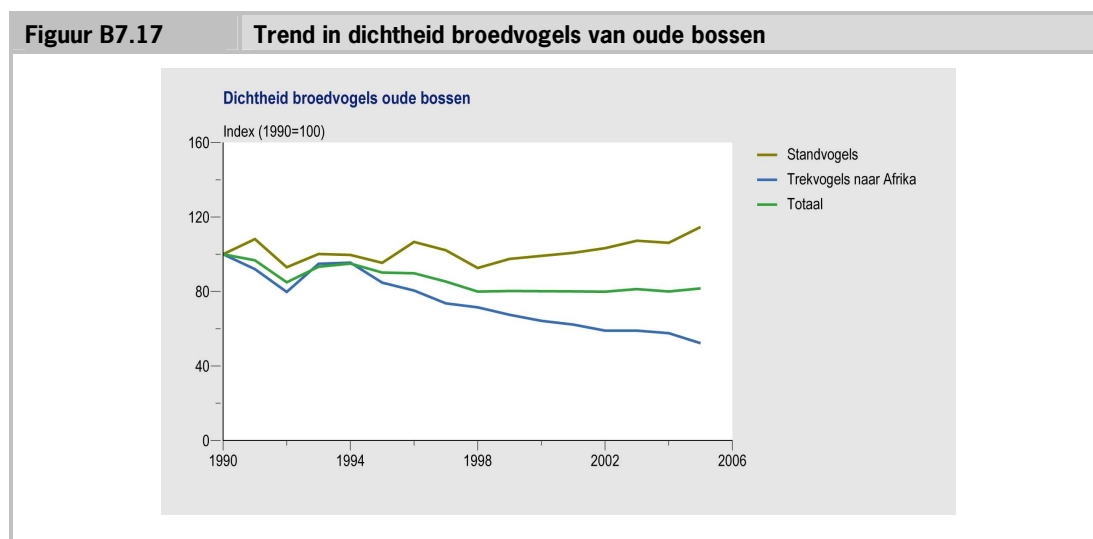
grove den, eik en uitheemse naaldbomen. Dik dood hout van inheemse soorten maakt 5% van de totale voorraad dood hout uit.

Het aantal doelsoorten vogels vertoonde in SN tussen 1990 en 1999 een toename (zie tabel B7.20). Sinds 2000 is er sprake van een stabilisatie van de aantallen. Met vlinders gaat het minder goed. In bossen van Staatsbosbeheer is een significante afname van het aantal soorten aantoonbaar in de periode tussen 1990 en 1999. De hoeveelheid data na 2000 is beperkt en de trends zijn onzeker. Uit vergelijking van vegetatieopnamen uit de perioden tussen 1990 en 1999 en tussen 2000 en 2005 (LMF en de Landelijke Vegetatie Database) blijkt dat zowel de vegetatiekwaliteit als het aantal soorten planten (doelsoorten) is toegenomen (zie tabel B7.20). Deze positieve trend is zichtbaar bij Staatsbosbeheer en SN.

Tabel B7.20		Het aantal doelsoorten en structuurkenmerken in bossen vertoont de afgelopen circa 15 jaar een overwegend positieve trend. Alleen met vlinders lijkt het in Staatsbosbeheerbossen minder goed te gaan.			
Structuur		Trend 1990-1999		Trend 2000-2005	
		Staatsbosbeheer	SN	Staatsbosbeheer	SN
	Dood hout	Toename		Toename	
	Aandeel exoten	Stabiël		Onbekend	
Vlinders					
	Doelsoorten	Afname	Onzeker	Onzeker	Onzeker
Vogels					
	Doelsoorten	Stabiël	Toename	Stabiël	Stabiël
		Trend 1990-2005			
Planten		Staatsbosbeheer		SN	
	Doelsoorten	Toename		Toename	
	Vegetatie	Toename		Toename	

Bron: MNP, 2007a.

Ook zangvogels en spechten, die karakteristiek zijn voor oude bossen, hebben kunnen profiteren van veranderingen in bossen sinds de jaren vijftig van de vorige eeuw. Wel moet worden opgemerkt dat de laatste jaren het aantal broedvogels in oude bossen landelijk gezien niet meer toeneemt (MNP, 2007a) en niet meer in lijn is met de verdere toename in dood hout. Mogelijk zijn er andere (en externe) factoren die de toename van het aantal broedvogels in oude bossen belemmeren. Zo valt op dat het aantal broedvogels in oude bossen dat in Nederland blijft (standvogels), wel licht toeneemt, terwijl het aantal broedvogels in oude bossen dat naar Afrika trekt, afneemt (zie figuur B7.17).

Waarneming en opmerkingen indicator VIII.3.A.3.1

Oppervlakte aanplant in zones met weinig of geen bosareaal (hectare):

- a. waarvan in of grenzend aan Natura 2000-gebieden (hectare);
- b. waarvan corridors tussen geïsoleerde, kwetsbare habitats (hectare).

Het meeste bos is aangelegd in gebieden waar al veel bos in de omgeving aanwezig is zoals bij het Mantingerzand of waar het gebied voornamelijk uit bos bestaat, zoals de Veluwe. Er zijn geen bossen aangeplant in Natura 2000-gebieden met weinig of geen bosareaal. Natura 2000-gebieden zijn meestal aangewezen ter bescherming van bepaalde habitats of soorten. Wanneer er in het gebied geen of nauwelijks bos aanwezig is (zoals in de polders in het veenweidegebied), hoort bos niet tot de karakteristiek van het gebied en is aanplant zelfs ongewenst met het oog op bescherming van bijvoorbeeld de weidevogels.

Waarneming en opmerkingen indicator VIII.3.A.3.2

Gecreëerde 'ecotones' (bosrand, windbrekingen en lijnbossen) van grote waarde voor wilde flora en fauna. Er zijn geen gegevens beschikbaar voor het vaststellen van de waarde van bosranden en lijnbossen voor wilde flora en fauna. In het algemeen duurt de ontwikkeling van 'ecotones' minimaal enkele decennia voor ze van grote waarde kunnen zijn voor wilde flora en fauna.

Evaluatievraag VIII.3.B: In hoeverre hebben de gesubsidieerde acties een bijdrage geleverd tot de ecologische functie van bossen door behoud van hun gezondheid en vitaliteit?

Indicator

VIII.3.B.1.1 Volume houtvoorraad dat dankzij gesubsidieerde apparatuur of infrastructuur minder schade heeft geleden (m^3/jaar).

Streefwaarde: toename van de houtvoorraad.

VIII.3.B.2.1 Oppervlakte waar verbeterde bosstructuur of bosbouwmethoden zijn geïntroduceerd in verband met preventie van calamiteiten (ha).

Streefwaarde: toename van het areaal bos waar een verbeterde bosstructuur of bosbouwmethoden zijn geïntroduceerd in verband met calamiteiten.

VIII.3.B.3.1 Oppervlakte beschermd tegen of herstelt na natuurrampen (inclusief brand) (hectare).

Streefwaarde: toename van het areaal bos.

Waarneming en opmerkingen indicator VIII.3.B.1.1:

Volume houtvoorraad dat dankzij gesubsidieerde apparatuur of infrastructuur minder schade heeft geleden (m^3/jaar). Apparatuur en infrastructuur ter beperking van de schade door bosbouw werd niet gefinancierd vanuit POP1.

Waarneming en opmerkingen indicator VIII.3.B.2.1:

Oppervlakte waar verbeterde bosstructuur of bosbouwmethoden zijn geïntroduceerd in verband met preventie van calamiteiten (hectare). Er is geen areaal waarbij een verbeterde bosstructuur of bosbouwmethoden zijn geïntroduceerd in verband met preventie van calamiteiten die gefinancierd zijn met POP1-middelen.

Waarneming en opmerkingen indicator VIII.3.B.3.1:

Oppervlakte beschermd tegen of herstelt na natuurrampen (inclusief brand) (hectare). Herstel na natuurrampen (bijvoorbeeld stormschade) werd niet gefinancierd vanuit POP1.

B7.7 EU-hoofdstuk IX - Bevordering van de aanpassing en de ontwikkeling van plattellandsgebieden

Omvat de maatregelen: k, m, n, o, p, q, r, s en t.

Inhoud maatregel k (herverkaveling):

- VS -Verwerving Staat;
- RBB -Regeling Bedrijfshervestiging en –Beëindiging;
- RPTO -Regeling Particuliere Terreinbeherende Organisaties, onderdeel Verwerving;
- LIW -Landinrichtingswerken, onderdeel kavelaanvaarding;
- Provinciaal Programma K (Herverkaveling).

Inhoud maatregel m (afzet van kwaliteitslandbouwproducten):

- Provinciaal Programma M (Afzet van kwaliteitslandbouwproducten).

Inhoud maatregel n (dienstverlenende instanties voor de basiszorg voor de plattelandseconomie en bevolking):

- Provinciaal Programma N (Dienstverlenende instanties basiszorg).

Inhoud maatregel o (dorpsvernieuwing en -ontwikkeling en de bescherming en instandhouding van het landelijk erfgoed):

- Provinciaal Programma O (Dorpsvernieuwing en -ontwikkeling).

Inhoud maatregel p (diversificatie van de bedrijvigheid in de landbouw en in verwante activiteiten gericht op het combineren van verscheidene activiteiten of het aanboren van alternatieve inkomstenbronnen):

- Provinciaal Programma P (de diversificatie van de bedrijvigheid in de landbouw en in verwante activiteiten gericht op het combineren van verscheidene activiteiten of het aanboren van alternatieve inkomstenbronnen).

Inhoud maatregel q (waterbeheer in de landbouw):

- GeBeVe -Regeling gebiedsgerichte bestrijding van verdroging;
- SGB -Subsidieregeling gebiedsgericht beleid, onderdeel waterbeheer;
- Landinrichtingswerken, onderdeel waterbeheersing;
- Provinciaal Programma Q (waterbeheer in landbouw).

Inhoud maatregel r (ontwikkeling en verbetering van de met de ontwikkeling van de landbouw samenhangende infrastructuur):

- Landinrichting: ontsluiting;
- Provinciaal Programma R (ontwikkeling en verbetering van de met de ontwikkeling van landbouw samenhangende infrastructuur).

Maatregel s (bevordering van toeristische en ambachtelijke activiteiten):

- Landinrichting: inrichting recreatie;
- Provinciaal Programma S (bevordering van toeristische en ambachtelijke activiteiten).

Inhoud maatregel t (milieubehoud in samenhang met land- en bosbouw en landschapsbeheer en met verbetering van welzijn en dieren):

- Landinrichting: milieumaatregelen en inrichting reservaten en natuurgebied;
- Subsidieregeling natuurbeheer (SN); onderdeel inrichting natuur en onderdeel EGM bos;
- Provinciaal Programma T (milieubehoud in samenhang met land- en bosbouw en landschapsbeheer en met verbetering van het welzijn van dieren).

Evaluatievraag IX.1: In hoeverre is het inkomen van de plattellandsbevolking op peil gehouden of verbeterd?

Indicator

IX.1.1.1 Deel van landbouwincome gegenereerd door gesubsidieerde acties (€/begunstigde, aantal begunstigten) waarvan:

- a. bruto landbouwincome (uit verbeterde landbouw of transacties gegenereerd door steun buiten landbouwbedrijven) (%);
- b. uit pluri-activiteit gegenereerd door steun buiten landbouwbedrijven (%).

Streefwaarde: stijgende trend in vergelijking met niet-begunstigde bedrijfsgenoten.

IX.1.1.2 Verhouding van omzet/kosten voor activiteiten in verband met gesubsidieerde bedrijven.

Streefwaarde: toename in verhouding vergeleken met nulsituatie.

IX.1.2.1 Deel van bruto-income van begunstigten buiten landbouwbedrijven gegenereerd door gesubsidieerde acties (€/begunstigde, aantal begunstigten):

- a. waarvan: in verband met toerisme (%);
- b. waarvan: in verband met ambachten en lokale producten (%).

Streefwaarde: toename in verhouding vergeleken met nulsituatie en met sectorale trend met betrekking tot de economische cyclus.

IX.1.2.2 Deel van plattelandsbevolking buiten landbouw met een income uit transacties / werkgelegenheid gegenereerd door steun buiten landbouwbedrijven (%).

Streefwaarde: toename in vergelijking met nulsituatie.

Waarnemingen indicator IX.1.1.1

De voorhanden zijnde data maakt geen onderscheid tussen POP1-begunstigten en niet-POP1-begunstigten. Deze indicator kan dus niet worden ondersteund door kwantitatief gefundeerde uitspraken. Het income dat in algemene zin wordt gegenereerd op het platteland is echter sterk gestegen (van € 38.000,- tot € 50.000,-) gedurende de looptijd van het POP1. Hierbij zijn jaarlijkse fluctuaties merkbaar en tevens verschillen tussen bedrijfstakken zichtbaar. Op macroniveau is deze toename veroorzaakt door externe factoren, terwijl op individueel bedrijfsniveau POP1 wel een positieve bijdrage heeft gehad aan de inkomensgroei.

Het aantal direct ondersteunde bedrijven met betrekking tot de ontwikkeling van pluri-activiteit is gering en lokaal versnipperd. Maatregel p heeft als instrumentarium gediend om diversificatie van activiteiten te stimuleren. Slechts een deel van deze bedrijven heeft ook daadwerkelijk een inkomensstijging kunnen realiseren, waarbij de opmerking dat een structureel effect op het income (nog) niet kan worden waargenomen.

Waarnemingen indicator IX.1.1.2

De maatregelen q en k hebben effect gesorteerd betreffende de verlaging van kosten van bedrijfsvoering. Door het verbeteren van het waterpeil op landbouwgronden en het stimuleren van herverkaveling worden de kosten gedrukt. Het income van de ondersteunde bedrijven is dus verbeterd. Als kanttekening dient hierbij geplaatst te worden dat de effecten veelal gering zijn gebleken en bovendien nog niet geheel in kaart te brengen zijn aangezien de ondersteunde agrariërs zelf nog geen goed beeld hebben van de inkomenseffecten.

Waarnemingen indicator IX.1.2.1

Een inkomenseffect gegenereerd door begunstigten buiten landbouwbedrijven met betrekking tot de bevordering van de verkoop van lokale kwaliteitsproducten en de toename van toerisme zijn niet waarneembaar. Hierbij gaat het vooral om overheden die door projecten de aantrekkelijkheid van het platteland trachten te verbeteren. Het inkomenseffect dat wordt gesorteerd door de daartoe uitgevoerde projecten is tijdelijk van aard.

Waarnemingen indicator IX.1.2.2

Deel van plattelandsbevolking buiten landbouw met een inkomen uit transacties / werkgelegenheid gegenereerd door steun buiten landbouwbedrijven (%). Zowel vanuit kwantitatief als kwalitatief gezichtspunt kunnen geen effecten hierover worden waargenomen. Uit de waarnemingen van indicator IX.1.1.1 bleek wel dat het inkomen op het platteland is gestegen, en dit ook ten goede komt aan de bevolking buiten landbouw.

Evaluatievraag IX.2: In hoeverre zijn de levensomstandigheden en het welzijn van de plattelandsbevolking op peil gehouden door sociaal-culturele activiteiten, betere voorzieningen of verlichting van de gevolgen van 'afgelegenheid'?

Indicator

IX.2.1.1 Deel van bedrijven/gezinnen/ondernemingen met toegang tot gesubsidieerde telecommunicatievoorzieningen/diensten (%; aantal).

Streefwaarde: stijgende trend in vergelijking met huidige situatie.

IX.2.1.2 Transport/reizen vergemakkelijkt of bespaard door gesubsidieerde acties (beschrijving en kilometers en/of uren bespaard per jaar):

- a. waarvan met betrekking tot landbouwbedrijven (kilometer en/of uren bespaard per jaar);
- b. waarvan met betrekking tot de plattelandsgemeenschap (kilometer en/of uren bespaard per jaar).

IX.2.1.3 Bewijs van economische activiteit voortvloeiend uit gesubsidieerde verbeterde telecommunicatie- of transportvoorzieningen.

Streefwaarde: stijgende trend in vergelijking met huidige situatie.

IX.2.2.1 Deel van plattelandsbevolking met toegang tot sociale/culturele activiteiten afhankelijk van gesubsidieerde voorzieningen (%); waarvan:

- a. landbouwers die vrije dagen nemen dankzij gesubsidieerde bedrijfsverzorgingsdiensten (%; en aantal dagen);
- b. jongeren en jonge gezinnen (%).

Streefwaarde: aandeel X%.

IX.2.3.1 Deel van plattelandsbevolking met toegang tot recreatieruimte/natuurgebied of geconserveerd agrarisch erfgoed/sites dankzij gesubsidieerde activiteiten (%).

Streefwaarde: aandeel X%.

IX.2.3.2 Deel van plattelandsaccomodaties is verbeterd dankzij steun (aantal en %):

- a. waarvan voor plattelandstoerisme (%);
- b. waarvan een stimulans uitgaat om in het gebied te blijven/zich te vestigen.

Streefwaarde: aandeel X%.

Waarnemingen indicator IX.2.1.1

Binnen het POP1 zijn geen projecten uitgevoerd puur en alleen gericht op de ontwikkeling van telecommunicatievoorzieningen/diensten. Wel hebben binnen POP1 diverse projecten geresulteerd in de realisatie of aanpassing van diverse (basis)voorzieningen en de ontwikkeling van websites. Het betreft bijvoorbeeld dienstencentra en dorpshuizen. Hoewel niet overal onderzocht, zijn bij een aantal voorzieningen ook kleinschalige telecommunicatievoorzieningen gerealiseerd, zoals computers met internet. Het aantal bedrijven/gezinnen/ondernemingen dat hier toegang tot heeft en gebruik van maakt is niet bekend, maar zal beperkt zijn. Vooral doordat het veelal kleinschalige 'nevenactiviteiten' binnen een project zijn.

Waarnemingen indicator IX.2.1.2

Diverse regelingen van POP1 hebben bijgedragen tot de realisatie of verbetering van de landbouwinfrastructuur (zie tabel B7.21).

Tabel B7.21		Realisatie of verbetering van de infrastructuur als gevolg van POP1, voor landbouwbedrijven en plattelandsgemeenschap	
	Verbeterde weg (km)	Verbeterd fiets-, wandel-, en ruiterspad (km)	Aantal bedrijven met verbeterde ontsluiting
Voor landbouwbedrijven:			
- Provinciaal Programma K	19	-	5
- Landinrichting (ontsluiting)	66,5	31,2	322
Voor plattelandsgemeenschap:			
- Provinciaal Programma R	113,5	13,5	10
<i>Totaal</i>	<i>199</i>	<i>44,7</i>	<i>337</i>

Voor zowel landbouwbedrijven als de plattelandsgemeenschap is een aanzienlijk aantal km nieuwe infrastructuur gerealiseerd. Een direct resultaat is dat in deze regelingen in totaal 337 bedrijven een verbeterde ontsluiting kennen. Hoewel het effect niet meetbaar is, is deze betere bereikbaarheid voor de bedrijven een economisch voordeel (kortere reistijd). Voor de plattelandsgemeenschap heeft de verbeterde infrastructuur vooral een toename van de verkeersveiligheid tot gevolg, hoewel deze nog niet meetbaar is. De winst in termen van bestaande uren zal gering zijn, omdat het vaak om lokale wegen gaat en niet zozeer om de aanleg van nieuwe infrastructuur; het betreft meer een aanpassing om de verkeersveiligheid te vergroten (inclusief verkeersveilige voorzieningen).

Waarnemingen indicator IX.2.1.3

Deze indicator is niet meetbaar, omdat POP1 slechts indirect en in beperkte mate telecommunicatievoorzieningen heeft gefinancierd en een relatie met economische activiteiten niet aantoonbaar is.

Waarnemingen indicator IX.2.2.1

Deze indicator is niet meetbaar, omdat POP1 nauwelijks sociaal-culturele activiteiten heeft gefinancierd.

Waarnemingen indicator IX.2.3.1

In POP1 zijn veel projecten (74) uitgevoerd op het gebied van instandhouding van cultuurhistorische objecten. Het betreft zowel fysieke objecten (sluizen, kastelen, wegen) als landschappelijke elementen (landschapstypen, hagen). In totaal zijn 212 cultuurhistorische objecten hersteld. In termen van ha en km zijn ook diverse landschappelijke terreinen en objecten hersteld. Investerings hebben ook bijgedragen aan een betere ontsluiting en bereikbaarheid van deze objecten. Ook investeringen in toeristische infrastructuur (vaak onderdeel van herstel van cultuurhistorische objecten) hebben bijgedragen tot een betere bereikbaarheid. Wat de invloed is geweest van de met POP1 subsidie uitgevoerde projecten op het deel van de plattelandbevolking dat toegang heeft tot recreatieterrein/natuurgebied of geconserveerd agrarisch erfgoed/sites is niet vast te stellen.

Waarnemingen indicator IX.2.3.2

POP1-subsidie is ook ingezet om op lokaal niveau voorzieningen in stand te houden. Het betreft hier vooral basisvoorzieningen die van belang zijn voor de lokale leefbaarheid. In totaal zijn (na herberekening) 47 voorzieningen gerealiseerd of verbeterd. Voorbeelden hiervan zijn multifunctionele accommodaties, dorpshuizen en Kulturhusen. In hoeverre deze voorzieningen bij hebben gedragen tot een stimulans om in het gebied te blijven of zich er te vestigen, is niet aan te tonen. In één telefonisch interview is aangegeven dat door de implementatie van Servicecentra in kleine kernen (Friesland) lokale inwoners toch besloten in de kleine kern te blijven wonen, ondanks hun eerdere voornemen om te vertrekken.

Voorzieningen die een stimulans zijn voor plattelandstoerisme betreffen vooral het herstel van cultuurhistorische objecten, de realisatie van toeristisch-recreatieve voorzieningen en de aanleg van toeristische infrastructuur. Al deze investeringen vergroten de aantrekkelijkheid en bereikbaarheid van het landelijk gebied en betekenen in meerdere gevallen op lokaal niveau een impuls voor het toerisme.

Evaluatievraag IX.3: In hoeverre is de werkgelegenheid in plattelandsgebieden behouden?

Indicator

IX.3.1.1 Werkgelegenheid in de landbouw gecreëerd/behouden door gesubsidieerde acties (FTE, aantal betrokken bedrijven), waarvan:

- a. uit verbeterde landbouw of transacties gegenereerd door gesubsidieerde activiteiten buiten landbouwbedrijven (%);
- b. uit pluri-activiteiten gegenereerd door gesubsidieerde activiteiten buiten landbouwbedrijven (%);
- c. met betrekking tot landbouwbevolking jonger dan 30 jaar (%);
- d. met betrekking tot vrouwen (%).

Streefwaarde: behouden/gecreëerde FTE X; aantal betrokken agrarische bedrijven X.

IX.3.1.2 Kosten per voor de landbouwbevolking behouden/gecreëerde arbeidsplaats (€/FTE)

Streefwaarde: kosten X/FTE.

IX.3.2.1 Arbeidskrachten met werkgelegenheid, dankzij de steun, in perioden waarin de landbouwactiviteit laag is (FTE, aantal betrokken personen).

Streefwaarde: FTE X; aantal betrokken personen X.

IX.3.2.2 Verlenging van het toeristisch seizoen (dagen/jaar).

Streefwaarde: voortzetting X dagen in vergelijking met nulsituatie.

IX.3.3.1 Werkgelegenheid voor begunstigden buiten landbouwbedrijven behouden/gecreëerd door de steun (FTE, aantal betrokken personen), waarvan:

- a. in verband met toerisme (%);
- b. in verband met ambachten en lokale producten (%);
- c. in verband met agro-industrie (%);
- d. met betrekking tot personen jonger dan 30 jaar (%);
- e. met betrekking tot vrouwen (%).

Streefwaarde: behouden/gecreëerde FTE X; aantal van betrokken personen X.

IX.3.3.2 Kosten voor de niet-landbouwbevolking behouden/gecreëerde arbeidsplaats (€/FTE).

Streefwaarde: kosten X/FTE.

Waarnemingen indicator IX.3.1.1

De gecreëerde/behouden werkgelegenheid wordt met name beïnvloed door externe factoren, die niet aan het POP1 gelieerd zijn. Onder deze factoren vallen onder andere overheids-handelen en de ontwikkeling van de regionale economie. Gegevens over werkgelegenheidseffecten die zijn gegenereerd door het POP1 zijn niet voorhanden, waardoor geen kwantitatief gefundeerde conclusie kan worden getrokken. Uit kwalitatieve analyses bleek dat gerealiseerde projecten tijdelijke werkgelegenheid hebben gecreëerd, bijvoorbeeld door het opzetten van samenwerkingsverbanden waarbij voor een korte termijn additionele inzet van arbeid is vereist. Ook is gebleken uit interviews dat projecten met betrekking tot dorpsvernieuwing (maatregel o) vaak hebben voorzien in het in stand houden van cultureel erfgoed, wat in een aantal gevallen heeft geleid tot een instandhouding van de werkgelegenheid. Deze effecten zijn zeer gering, kunnen niet worden onderbouwd op basis van FTE's en kunnen niet worden onderverdeeld naar de genoemde categorieën a tot en met d aangaande indicator IX.3.1.1.

Waarnemingen indicator IX.3.1.2

Doordat relevante kwantitatieve informatie ontbreekt over de kosten van de behouden/gecreëerde arbeidsplaats(en), kan hierover geen uitspraak worden gedaan.

Waarnemingen indicator IX.3.2.1

Er is geen indicatie voor een toename van werkgelegenheid tijdens perioden waarin de landbouwactiviteiten laag zijn. Bovendien is geen informatie voorhanden waar de FTE's kunnen worden gekoppeld aan het aantal betrokken personen.

Waarnemingen indicator IX.3.2.2

De gesubsidieerde projecten hebben geen zichtbaar effect op de lengte van het toeristisch seizoen. Macro-economische ontwikkelingen kunnen hier wel invloed op uitoefenen. Indien gesubsidieerde projec-

ten een effect sorteren op de lengte van het toeristisch seizoen, zal deze minimaal zijn en lokaal van niveau.

Waarnemingen indicator IX.3.3.1

Kwantitatieve gegevens over de effecten op de werkgelegenheid buiten landbouwbedrijven gegenereerd door gesubsidieerde projecten en activiteiten is niet voorhanden. Uit kwalitatieve analyses blijkt wel dat enkele projecten op lokaal niveau ervoor hebben gezorgd dat ondersteuning van het cultuurhistorische erfgoed de recreatieve waarde hiervan heeft versterkt. Dit heeft geleid tot de instandhouding van het lokale toerisme en daarmee ook de werkgelegenheid in de lokale horeca. Dit zijn initiatieven en effecten die slechts sporadisch voorkomen. Een verdeling van effecten naar de overige categorieën aangaande deze indicator is niet mogelijk.

Waarnemingen indicator IX.3.3.2

Er is over de kosten van de behouden/gecreëerde arbeidsplaats van de niet-landbouwbevolking geen informatie voorhanden. Wel kwam uit interviews naar voren dat de investering in de toeristisch-recreatieve infrastructuur van het platteland heeft bijgedragen aan de instandhouding van enkele voorzieningen en daarmee ook aan de daaraan gelieerde arbeidsplaatsen in bijvoorbeeld de horeca.

Evaluatievraag IX.4: In hoeverre zijn de structurele eigenschappen van de plattelandseconomie behouden of verbeterd?

Indicator

IX.4.1.1 Deel van bedrijven die verbeteringen realiseren dankzij gesubsidieerde acties (aantal en % van bedrijven en hectare):

- a. waarvan landverbetering (aantal en % van hectare);
- b. waarvan verbeterde irrigatie (aantal en % van hectare);
- c. waarvan in verband met bedrijf-/perceelsstructuur (aantal en % van bedrijven);
- d. waarvan professioneler bedrijfsbeheer (aantal en % van bedrijven).

IX.4.1.2 Gesubsidieerde landbouwactiviteiten in verband met nieuwe / verbeterde producten, onder andere afzet van kwaliteitslandbouwproducten (beschrijving).

IX.4.1.3 Capaciteitsgebruik voor gesubsidieerde voorzieningen buiten landbouwbedrijven (%).

IX.4.2.1 Deel van bedreigd land beschermd dankzij gesubsidieerde acties (hectare en %).

IX.4.2.2 Deel van beschadigd land hersteld dankzij steun (hectare en %).

IX.4.3.1 Bewijs van groter dynamisme/potentieel dankzij gesubsidieerde acties (beschrijving, bijvoorbeeld relevante netwerken, financial engineering).

Waarnemingen indicator IX.4.1.1

Met name Provinciaal Programma K heeft zich gericht op het realiseren van landverbeteringen. In 17 projecten zijn infrastructurele aanpassingen ten behoeve van de ontsluiting van bedrijven en herverkaveling gerealiseerd. Bijna 32.000 ha grond is herverkaveld en binnen het prioritaire doel Duurzame landbouw zijn 498 bedrijven beter ontsloten. Specifieke gegevens over de deelindicatoren b, c en d zijn niet beschikbaar.

Waarnemingen indicator IX.4.1.2

Onder maatregel m binnen het prioritaire doel duurzame landbouw zijn slechts 5 projecten gerealiseerd waarbij nieuwe afzetketens zijn ontwikkeld voor streek-eigen producten. Het effect hiervan is dus te verwaarlozen.

Waarnemingen indicator IX.4.1.3

Er zijn geen observaties aanwezig met betrekking tot capaciteitsgebruik voor gesubsidieerde voorzieningen buiten de landbouw.

Waarnemingen indicator IX.4.2.1

Bescherming van bedreigd land is niet gefinancierd door POP1.

Waarnemingen indicator IX.4.2.2

Herstel van beschadigd land is niet gefinancierd door POP1.

Waarnemingen indicator IX.4.3.1

Voor een aantal regelingen gericht op de landbouwsector geldt dat bedrijven zonder subsidie niet hadden deelgenomen. Bij bijvoorbeeld de SAN lijkt dit het geval, aangezien agrariërs zich over het algemeen geen beperkingen opleggen zonder financiële vergoeding. Ook bij de RSBP (omschakeling biologische landbouw) ligt het niet erg voor de hand te verwachten dat omschakeling ook zonder bijdrage zo omvangrijk zou zijn geweest. In die zin heeft POP1 op bedrijfsniveau voor dynamiek gezorgd. Daarnaast is vooral bij de biologische landbouw merkbaar dat effecten ontstaan naar andere bedrijven, omdat hier sprake is van een duidelijke keten van bedrijven en toeleveranciers. Bij andere regelingen is dit nauwelijks of niet het geval en blijven de effecten beperkt tot het bedrijfsniveau.

Evaluatievraag IX.5: In hoeverre is het plattelandsmilieu beschermd of verbeterd?

Indicator

IX.5.1.1 Deel van landbouwgrond met betere bodembescherming, met name door vermindering van erosie dankzij gesubsidieerde actie (hectare en %).

IX.5.1.2 Minder waterverlies van irrigatie-infrastructuur dankzij steun (hectare en m³/ton gewas).

IX.5.1.3 Bewijs van positieve milieutrends in landbouwsystemen, -methoden, milieu-infrastructuur of landgebruik dankzij gesubsidieerde acties (beschrijving).

Streefwaarde: geen gemeenschappelijke streefwaarde.

IX.5.2.1 Afval/afvalwater verzameld/gezuiverd dankzij gesubsidieerde acties (% van afval/afvalwater en % bestreken bedrijven/gezinnen).

Streefwaarde: stijgende trend in vergelijking met huidige situatie.

IX.5.2.2 Deel van bedrijven/gezinnen met toegang tot duurzame energie door gesubsidieerde acties (%).

Streefwaarde: stijgende trend in vergelijking met huidige situatie.

IX.5.3.1 Bewijs van verbetering van niet-landbouwgrond wat betreft biodiversiteit/landschappen/natuurlijke hulpbronnen dankzij steun (beschrijving).

IX.5.4.1 Plattelandsactoren met verbeterde mogelijkheden voor uitwisseling van/toegang tot informatie over ecologisch voordelige activiteiten dankzij gesubsidieerde activiteiten (aantal, %), waarvan:

- a. met betrekking tot landbouwmethoden en -systemen (aantal en %);
- b. met betrekking tot niet-landbouw activiteiten (aantal en %).

Streefwaarde: stijgende trend in vergelijking met huidige situatie.

Waarnemingen indicator IX.5.1.1

Specifieke gegevens over deze indicator zijn niet voorhanden. Erosie is in Nederland geen ernstig probleem en komt alleen in Limburg voor en in het veenweidegebied. De probleemgebiedenvergoeding (landbouw met natuurlijke handicaps) heeft tot doel landbouw en de natuurlijke omgeving (bodem) duurzaam te laten samengaan. Bodemerosie wordt vooral voorkomen door het toepassen van aangepaste landbouwmethoden, zoals minder zware machines gebruiken en later in het groeiseizoen het land bewerken.

Waarnemingen indicator IX.5.1.2

Nederland heeft met POP1 geen geld ingezet op irrigatie. Indicator is niet van toepassing.

Waarnemingen indicator IX.5.1.3

Positieve milieutrends zijn onder andere waarneembaar bij de omschakeling naar biologische landbouw in maatregel f (milieumaatregelen in de landbouw). Bij biologische landbouw is minder sprake van uitstoot van schadelijke stoffen en minder toepassing van meststoffen en gewasbeschermingsmiddelen. Dit heeft ook positieve effecten op de kwaliteit van grond- en oppervlaktewater. Het aantal hectares biologische landbouw is in de periode 2000-2006 gestegen van 26.900 naar 52.000 ha (LEI/CBS, 2007). Het totaal aantal biologische bedrijven (met en zonder POP1-subsidie) is tussen 2000 en 2005 gestegen van 900 naar 1.300 (+40%).

Waarnemingen indicator IX.5.2.1

Er is een stijgende lijn waar te nemen als het gaat om het aantal rioolaansluitingen. In Nederland vonden tussen 2002 en 2004 in totaal 94.727 nieuwe aansluitingen op het riool plaats. De bijdrage van POP1 is met 3.582 aansluitingen echter gering. Daarnaast zijn met POP1 ook 5.299 lozingen van afvalwater opgeheven.

Waarnemingen indicator IX.5.2.2

Binnen de maatregelen die van toepassing zijn op EU-hoofdstuk IX (maatregelen k tot en met t) zijn slechts op sporadische basis projecten gerealiseerd met betrekking tot duurzame energie. De effecten hiervan zijn uiterst gering met betrekking tot het behoud van de structurele eigenschappen van de plattelandseconomie.

Waarnemingen indicator IX.5.3.1

Deze niet-landbouwgrond in Nederland is de EHS. Voor het realiseren van de Ecologische hoofdstructuur (EHS) heeft Nederland in het POP1 twee maatregelen ingezet: maatregel k (herverkaveling) en maatregel t (milieubehoud, land- en bosbouw en landschap). Door aankoop en inrichting van nieuwe natuur wordt de EHS gerealiseerd. De hoeveelheid nieuwe natuur ligt redelijk op schema, hoewel de toename van de gekochte gronden per jaar achterblijft. De kwaliteit van de natuur in de EHS is ook verbeterd; de habitat van vooral pioniersoorten, waaronder zeer zeldzame, neemt toe. Echter, tot nu toe is de verbetering in ruimtelijke samenhang van natuur, een belangrijke voorwaarde voor behoud en verbetering van de biodiversiteit op niet-landbouwgrond (de EHS) zeer gering. De milieukwaliteit voor een optimale ontwikkeling van de natuur in de EHS wordt bevorderd, maar de gewenste milieukwaliteit voor deze optimale ontwikkeling is nog lang niet bereikt. Door inrichtingsmaatregelen van nieuwe natuur worden de milieucondities ter plekke verbeterd en de landschappelijke waarden hersteld. POP1 verbeterde niet-landbouwgrond wat betreft biodiversiteit, landschappen en natuurlijke hulpbronnen. De effectiviteit kan worden vergroot door een betere sturing op de ruimtelijke samenhang tussen nieuwe natuur, bestaande natuur en agrarisch natuurbeheer.

Waarnemingen indicator IX.5.4.1

Binnen het thema duurzame landbouw zijn binnen maatregel c 32 projecten geïnitieerd waarbij de verbeterde mogelijkheden voor uitwisseling van en toegang tot informatie centraal staat. Dit heeft zich geuit in cursussen en overige scholingsinitiatieven. De kans is groot dat de onderwerpen milieu en ecologie ook onderwerp van deze cursussen waren. Er kan echter geen onderscheid worden gemaakt tussen de onderverdeling van landbouwmethoden en -systemen en niet-landbouw activiteiten.

Bijlage 8

Waarnemingen op de indicatoren: transversale vragen

Deze bijlage beschrijft de waarnemingen op de indicatoren die gebruikt zijn bij het beantwoorden van de transversale evaluatievragen die in paragraaf 4.5 uit Deel 1 van de rapportage worden beantwoord en beargumenteerd. De waarnemingen zijn zo veel mogelijk bepaald op basis van kwantitatieve bronnen.

Evaluatievraag Transversaal 1: In hoeverre heeft het programma bijgedragen tot stabilisering van de landbouwbevolking?

Indicator

Transv.1-1.1 Deel van personeel van begunstigde landbouw-/bosbouwbedrijven in de leeftijdsgroep:

(i) < 30 jaar (%);

(ii) 30-39 jaar (%);

(iii) > 40 jaar (%).

Transv.1-2.1 Ratio van (vrouwen)/(mannen) onder alle begunstigten van steun.

Waarnemingen

Tabel B8.1	Bedrijfskenmerken (in 1999 en 2007, gemiddeld per bedrijf) en de ontwikkeling daarin (2007 in % van 1999) op alle bedrijven die in de periode 2000-2006 POP-subsidie hebben ontvangen, op de bedrijven die in de periode 2000-2002 POP-subsidie hebben ontvangen (vroegontvangers) en op bedrijven die ook in de periode 2003-2007 POP-subsidie hebben ontvangen (laatontvangers)		
	1999	2007	2007 in % van 1999
Totaal:			
Aantal bedrijven a)	11.862	13.401	
Bedrijfsomvang in nge	79	88	112
Hectare cultuurgrond	33	40	123
Totaal arbeidsjaareenheden (aje)	1,8	2,0	108
% ondernemers < 30 jaar b)	7	1	
% ondernemers 30-40 jaar	26	14	
% ondernemers >40 jaar	67	85	
Aantal ha op bedrijven < 2 gve/ha	19	21	111
Vroegontvangers:			
Aantal bedrijven	2.173	1.580	
Bedrijfsomvang in nge	80	80	100
Hectare cultuurgrond	35	38	111
Totaal arbeidsjaareenheden (aje)	1,9	2,0	103
% ondernemers < 30 jaar	6	0	
% ondernemers 30-40 jaar	23	10	
% ondernemers >40 jaar	70	90	
Aantal ha op bedrijven < 2 gve/ha	24	32	133

Tabel B8.1		Bedrijfskenmerken (in 1999 en 2007, gemiddeld per bedrijf) en de ontwikkeling daarin (2007 in % van 1999) op alle bedrijven die in de periode 2000-2006 POP-subsidie hebben ontvangen, op de bedrijven die in de periode 2000-2002 POP-subsidie hebben ontvangen (vroegontvangers) en op bedrijven die ook in de periode 2003-2007 POP-subsidie hebben ontvangen (laatontvangers)		
		1999	2007	2007 in % van 1999
Totaal:				
Laatontvangers c):				
Aantal bedrijven		9.689	11.821	
Bedrijfsomvang in nge		79	89	113
Hectare cultuurgrond		32	40	126
Totaal arbeidsjaareenheden (aje)		1,8	2,0	110
% ondernemers < 30 jaar		7	1	
% ondernemers 30-40 jaar		27	15	
% ondernemers >40 jaar		67	84	
Aantal ha op bedrijven < 2 gve/ha		18	28	158
a) Het aantal bedrijven in 1999: POP-ontvangers over de periode 2000-2006 die in 1999 deel uit maakten van de Landbouwtelling; Het aantal bedrijven in 2007: POP-ontvangers over de periode 2000-2006 die in 2007 deel uit maakten van de Landbouwtelling; b) De leeftijd in 1999 en 2007 van alle POP-ontvangers in de periode 2000-2006. Er vindt een logische verschuiving plaats naar oudere leeftijdsklassen; c) Deze bedrijven kunnen ook in 2000-2002 subsidie ontvangen hebben; Bron: CBS-Landbouwtelling, LNV-DR, bewerking LEI				

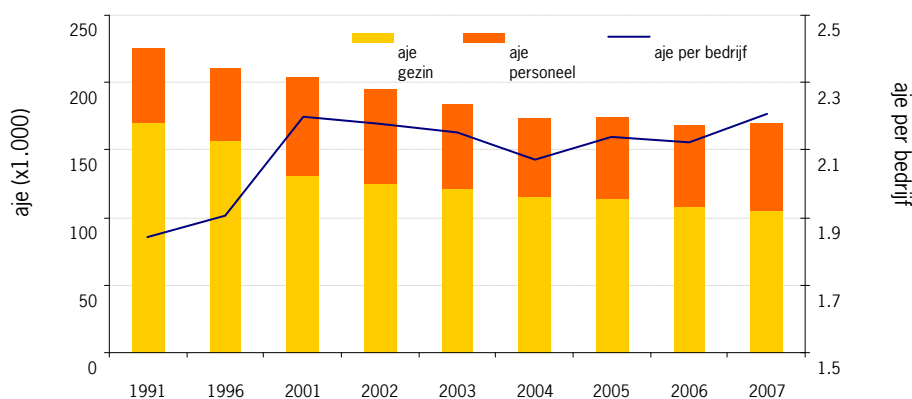
Waarnemingen Transversaal 1-1.1 en Transversaal 1-2.1

Tabel B8.2		Niveau en ontwikkeling POP-begunstigden ten opzichte van alle agrarische bedrijven (1999-2007)				
		Absoluut			2007 in % van 1999	
		POP-ontvangers		Alle bedrijven		
		1999	2007	1999	2007	
Structuur:						
- Aantal bedrijven a)		11.862	13.401	101.545	76.741	
- Nge		79	88	78	94	111
- Hectare		33	40	19	25	121
Arbeidsjaar eenheid:						
Totaal		1,8	2,0	2,0	2,1	111
- waarvram mannelijke gezinsarbeidskrachten		1,1	1,1	1,0	1,0	100
- waarvan vrouwelijke gezinsarbeidskrachten		0,4	0,4	0,4	0,4	100
- waarvan vreemde arbeid		0,3	0,5	0,6	0,7	167
Verdeling (in %) naar leeftijd ondernemer b):						
< 30 jaar (		7	1	7	1	14
30-40 jaar		26	14	22	14	54
> 40 jaar		67	85	71	84	127
Aanwezigheid Opvolger (% totaal)						
		18,1	15,7	17,9	13,1	
a) Het aantal bedrijven in 1999: POP-ontvangers over de periode 2000-2006 die in 1999 deel uit maakten van de Landbouwtelling; Het aantal bedrijven in 2007: POP-ontvangers over de periode 2000-2006 die in 2007 deel uit maakten van de Landbouwtelling; b) De leeftijd in 1999 en 2007 van alle POP-ontvangers in de periode 2000-2006. Er vindt een logische verschuiving plaats naar oudere leeftijdsklassen. Bron: CBS-Landbouwtelling, LNV-DR, bewerking LEI.						

Tabel B8.3 Totaal aantal arbeidskrachten en ontwikkeling (personen en aje) naar geslacht, (2000-2007)			
	2000	2007	2007 in % van 2000
<i>Arbeidskrachten (werkzame personen):</i>			
Totaal	282.099	222.855	79
Totaal gezinsleden	194.352	154.684	80
- waarvan mannelijke gezinsleden	132.489	99.432	75
- waarvan vrouwelijke gezinsleden	61.863	55.252	89
Totaal personeel a)	87.747	68.171	78
<i>Arbeidsjaareenheden (aje):</i>			
Totaal	213.836	164.045	77
- totaal mannelijk	146.397	109.124	75
- totaal vrouwelijk	52.016	42.212	81
- waarvan mannelijke gezinsleden	103.227	76.271	74
- waarvan vrouwelijke gezinsleden	36.086	28.733	80
a) niet regelmatig werkzame personeel wordt met ingang van 2006 niet meer geteld (in 2005: 38.200 personen) en zijn ook uit het cijfer van 2000 weggelaten. Bron: CBS-Landbouwelling.			

Tabel B8.4 Ontwikkeling arbeidsjaareenheden (aje) op agrarische bedrijven (2007 in % van 1999), naar grootteklasse (nge)				
	< 60 nge	60-90 nge	90-150 nge	>150 nge
Totaal aje	75	65	72	99
Mannelijke aje (totaal)	73	64	71	98
Vrouwelijke aje (totaal)	82	68	74	101
Mannelijke aje (gezin)	72	63	72	92
Vrouwelijke aje (gezin)	79	66	74	89
Bron: CBS-Landbouwelling.				

Figuur B8.1 Arbeidsvolume (aje) en arbeidsbezetting (aje per bedrijf), 1991-2007

Bron: CBS-Landbouwelling, bewerking LEI.

Tabel B8.5 Aantal land- en tuinbouwbedrijven en verschil (%), naar bedrijfstype, 1990-2007						
Bedrijfstype	Aantal bedrijven					Vershil (%)
	1990	1995	2000	2006	2007 (v)	2006-2007
Glastuinbouw en champignon	11.032	10.048	8.424	5.941	5.504	-7,4
Opengrondstuinbouw	13.162	12.004	10.364	8.528	8.242	-3,4
Akkerbouw	16.258	14.650	13.749	12.171	11.366	-6,6
Melkvee	39.553	33.296	26.820	19.697	18.899	-4,1
Overige graasdier	17.499	20.255	18.974	19.101	18.991	-0,6
Intensieve veehouderij	13.082	11.549	9.663	6.923	7.009	1,2
Gecombineerd	14.317	11.525	9.489	7.074	6.730	-4,9
<i>Land- en tuinbouwbedrijven, totaal</i>	<i>124.903</i>	<i>113.327</i>	<i>97.483</i>	<i>79.435</i>	<i>76.741</i>	<i>-3,4</i>
(v) Voorlopige cijfers. Bron: CBS-Landbouwtelling, bewerking LEI.						

Evaluatievraag Transversaal 2: In hoeverre is het programma succesvol geweest wat betreft het verzekeren van werkgelegenheid op bedrijven en daarbuiten?

<i>Indicator</i>
<i>Transv.2.1.1</i> Werkgelegenheid behouden/gecreëerd op rechtstreeks/onrechtstreeks begunstigde landbouw-/bosbouwbedrijven (VTE):
- waarvan eigenaars (%);
- waarvan werknemers, andere dan gezinsleden (%);
- waarvan vrouwen (%);
- waarvan voltijdse werkgelegenheid (%);
- waarvan winstgevendende activiteiten andere dan producten van landbouw-/bosbouwbasisproducten (%);
- waarvan indirect als gevolg van supliereffecten (%).
<i>Transv.2.2.1</i> Werkgelegenheid behouden/gecreëerd op rechtstreeks/onrechtstreeks begunstigde ondernemingen (andere dan landbouw-/bosbouwbedrijven) (VTE):
- waarvan vrouwen;
- waarvan jongeren (beneden 30 jaar);
- waarvan in verband met pluri-activiteit van deeltijds landbouwers;
- waarvan indirect als gevolg van supplier- en multipliereffecten.

Waarnemingen

Zie transversaal 1

Evaluatievraag Transversaal 3: In hoeverre is het programma succesvol geweest wat betreft het op peil houden of verbeteren van het inkomen?

<i>Indicator</i>
<i>Transv.3.1.1</i> Inkomen van rechtstreeks/onrechtstreeks begunstigde landbouwbevolking (€ /persoon, aantal begunstigten):
- waarvan 'landbouwgezinsinkomen' (%);
- waarvan inkomen van werknemers andere dan gezinsleden (%);
- waarvan in verband met pluri-activiteit van deeltijds landbouwers of winstgevendende activiteiten andere dan productie van landbouw-/bosbouwbasisproducten (%);
- waarvan indirect als gevolg van supliereffecten (%).
<i>Transv.3.2.1</i> Inkomen van rechtstreeks/onrechtstreeks begunstigde niet-landbouwbevolking (€ /persoon, aantal begunstigten):
- waarvan in verband met plattelandstoerisme (%);
- waarvan in verband met ambachten/lokale producten (%);
- waarvan indirect als gevolg van supplier- en multipliereffecten (%).

Waarnemingen

Tabel B8.6		Financiële kengetallen van agrarische bedrijven, met een specificatie voor de melkveehouderij en de akkerbouw (gemiddeld per bedrijf), periode 1999-2007								
		1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
<i>Inkomen uit bedrijf (x 1.000 euro):</i>										
Totaal land- en tuinbouw		26,6	42,5	42,8	32,4	39	34,2	47,9	52	51
-w.v. melkveebedrijven		29	35	53,8	44,4	36,6	44,6	61,7	52,4	84,2
-w.v. akkerbouwbedrijven		15,2	15,5	50,8	13,9	43,9	11,5	35,1	66,3	58,5
<i>Rentabiliteit (opbrengst (in euro) per 100 euro kosten):</i>										
Totaal land- en tuinbouw		82	89	90	84	86	82	89	88	87
-w.v. melkveebedrijven		77	80	89	81	76	74	86	79	92
-w.v. akkerbouwbedrijven		79	80	98	79	91	71	87	96	92
<i>Inkomsten buiten bedrijf (x 1.000 euro):</i>										
Totaal land- en tuinbouw				7,4	9,5	13,2	12,3	15,4	18,4	18,4
-w.v. melkveebedrijven				8,2	8,8	13,2	13,5	15,3	18,3	18,7
-w.v. akkerbouwbedrijven				5,3	10,9	12,2	15,1	20,3	22,2	22,3
Bron: Informatienet.										

Tabel B8.7		Vergelijking jaarlijks inkomen per 100 kg melk tussen biologische en gangbare melkveebedrijven (2001-2007, in euro)		
		Gemiddeld over 2001-2003	Gemiddeld over 2004-2006	2007
Inkomen per 100 kg melk biologisch		12,2	14,2	21,0
Inkomen per 100 kg melk gangbaar		9,4	11,5	14,6
Verschil Biologisch / Gangbaar		2,8	2,7	6,4
Bron: Informatienet.				

Evaluatievraag Transversaal 4: In hoeverre heeft het programma de marktsituatie van landbouw-/bosbouw basisproducten verbeterd?

Indicator

Transv.4-1.1 Ratio (omzet)/(kosten) in wezenlijke begunstigde productieketens.

Transv.4-2.1 Variatie in toegevoegde waarde per eenheid landbouw-/bosbouwbasisproduct voor wezenlijke begunstigde productieketens (%).

Transv.4-2.2 Deel van landbouwbasisproduct met kwaliteitsverbetering in eender welk stadium van begunstigde productieketens dankzij het programma (%).

Transv.4-2.3 Bewijs van betere marktpositie (beschrijving).

Transv.4-3.1 Variatie in jaarlijks bruto-omzet voor wezenlijke begunstigde productieketens (%).

Transv.4-3.2 Evolutie van prijs per eenheid gestandaardiseerd product voor wezenlijke begunstigde productieketens (%).

Waarnemingen op indicator Transversaal 4-1.1

Omzet/kostenverhouding:

Rentabiliteit (in %) in melkveehouderij:

1995: 78

1996: 76

1997: 83

1998: 81

1999: 77

Gemiddeld 1995-1999 = 79%.

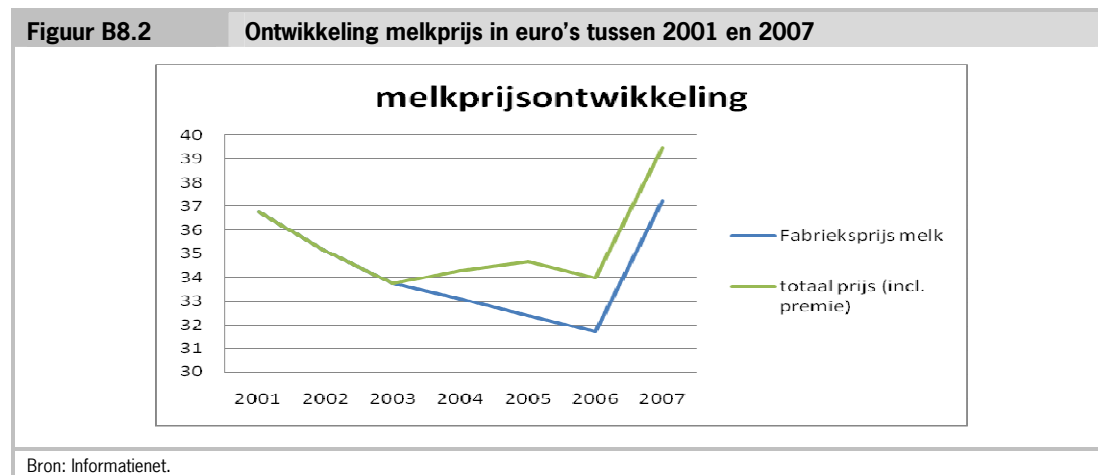
Rentabiliteit in melkveehouderij 2000-2006 = 81% (zie tabel B8.6).

Waarnemingen op indicator Transversaal 4-3.2

Prijsontwikkeling

Tabel B8.8	Ontwikkeling melkprijs (in euro), inclusief en exclusief melkpremie, per 100 kg melk (2001-2007)						
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Fabrieksprijs melk	36,78	35,09	33,76	33,10	32,37	31,71	37,25
Melkpremie/ 100 kg			1,18	2,29	2,27	2,24	
totaal prijs (incl. premie)	36,78	35,09	33,76	34,28	34,66	33,98	39,49

Nb melkpremie na aftrek modulatie korting (vanaf 2005 3, 4 en 5%).
Bron: Informatienet.

Innovatie

Tabel B8.9	Innovatie a) op primaire agrarische bedrijven naar bedrijfstype (in %, in 2005)			
	Niet vernieuwers (%)	Late volgers (%)	Vroege volgers (%)	Innovatoren (%)
Akkerbouwbedrijven	94,3	5,2	0,5	b)
Glastuinbouwbedrijven	71,5	11,1	5,4	12,0
Overige tuinbouwbedrijven	90,3	7,1	0,7	1,9
Melkveehouderijbedrijven	95,0	1,7	2,6	0,6
Overige graasdierbedrijven	87,6	10,8	1,5	b)
Varkenshouderijbedrijven	94,1	1,8	4,1	b)
Overige hokdierbedrijven	90,4	2,2	4,2	3,2
Overige bedrijven	85,8	4,6	5,4	4,2
Alle bedrijven	90,2	5,1	2,7	2,0

a) Niet vernieuwers hebben helemaal geen innovatieve veranderingen op het bedrijf doorgevoerd.
- Late volgers hebben een vernieuwing geïntroduceerd waarmee zij echter niet de eerste in de sector waren.
- Vroege volgers hebben een innovatie doorgevoerd waarmee zij behoorden tot de eerste 25% van de bedrijven in de sector.
- Innovatoren hebben een nieuw product of proces ingevoerd waarmee zij de allereerste in Nederland waren; b) Geen betrouwbare gegevens.
Bron: LEI, Informatienet, Innovatiemonitor.

Evaluatievraag Transversaal 5: In hoeverre is het programma succesvol geweest wat betreft de bescherming en verbetering van het milieu?

Indicator

Transv.5-1.1 Deel van gesubsidieerde acties volledig/noodzakelijk gericht op milieubescherming of verbetering (% van programmakosten; % van projecten).

Transv.5-1.2 Deel van gesubsidieerde acties gericht op productie en ontwikkeling dat gunstige neveneffecten op het milieu heeft (% van programmakosten; % van projecten):

- waarvan dankzij schonere technologie (%);
- waarvan dankzij verbeterde landbouwmethoden of verandering/behoud van landgebruikpatronen (incl. vestiging/concentratie van vee) (%).

Transv.5-1.3 Deel van gesubsidieerde acties met nadelige effecten voor het milieu (% van programmakosten; % van projecten):

- waarvan tijdens de fase van ontwikkeling/investering/realisatie (%);
- waarvan tijdens de operationele fase (%).

Transv.5-2.1 Deel van gebied binnen de programmazone met positieve (of preventie van negatieve) veranderingen inzake landgebruik als gevolg van het programma (%):

- waarvan betreffende permanente culturen (grasland, boomgaarden, bos enzovoort) (%);
- waarvan betreffende akkerbouwland (biologische productie, vruchtwisseling) (%);
- waarvan betreffende niet-bebouwd of halfnatuurlijk land (%).

Transv. 5-3.1 Deel van watervoorraden waarvan uitputting is beperkt (of die beter zijn aangevuld) dankzij het programma (%), waarvan in verband met landbouw-(of bosbouw-) basisproductie (%).

Transv.5-3.2 Deel van watervoorraden met beperkt/gestabiliseerd niveau van verontreiniging dankzij het programma (%) waarvan in verband met landbouw-(of bosbouw-) basisproductie.

Transv.5-3.3 Trend in jaarlijkse emissies van broeikasgassen (ton koolstofequivalent) in verband met het programma (ramingen):

- waarvan kooldioxide (%);
- waarvan stikstofoxide (%);
- waarvan methaan (%).

Transv.5-4.1 Deel van gebied binnen de programmazone met positieve (of preventie van negatieve) effecten inzake landschappen (%):

- waarvan effecten betreffende: visuele samenhang van het landschap (%), differentiatie van het landschap (%) en culturele identiteit (%);
- waarvan in verband met permanente culturen (grasland, boomgaarden, bos enzovoort) (%).

Waarnemingen

Tabel B8.10

Emissies van de broeikasgassen methaan (CH₄), kooldioxide (CO₂) en lachgas (N₂O) door de land- en tuinbouw in de periode 1990-2005 (in miljoen kg CO₂-equivalenten)

	1990	1995	2000	2002	2003	2004	2005
Kooldioxide	10.900	11.400	10.400	9.700	9.800	9.700	9.800
- w.v. stationaire bronnen	8.500	8.500	7.600	7.200	7.200	7.100	7.200
- w.v. landbouwwerktuigen	1.200	1.600	1.500	1.400	1.500	1.500	1.500
- w.v. visserij	1.200	1.300	1.300	1.100	1.100	1.100	1.100
Methaan	10.521	10.374	9.093	8.694	8.799	8.841	8.799
Distikstofoxide (lachgas)	11.470	12.710	10.850	9.610	9.300	9.300	9.610

Bron: Emissieregistratie.

Tabel B8.11 Ammoniakemissie (N miljoen kg) in de land- en tuinbouw, 1980-2004							
	1980	1990	1995	2000	2002	2003	2004 a)
Totaal	220	237	179	139	123	117	121
Dierlijke mest	204	210	166	128	114	108	111
- waarvan stal en mestopslag	77	89	89	73	63	59	60
- waarvan uitrijden van mest	114	119	62	45	43	41	43
- waarvan beweiding	14	16	14	10	8	9	9
Kunstmest	15	13	13	11	9	9	9
Percentage van 1980-emissie	100	108	81	63	56	53	55
a) voorlopige cijfers. Bron: Boone et al., 2007 (tabel 2.13)							

Tabel B8.12		Aan- en afvoer en de overschotten aan stikstof (kg N/ha) en fosfaat (kg P₂O₅/h a) op landbouwgrond in de periode 1980-2006 in Nederland							
	1980	1986	1990	2000	2002	2003	2004	2005	2006
Stikstof									
Aanvoer b)	447	508	459	394	352	353	351	344	338
waarvan:									
- dierlijke mest	190	241	239	205	187	187	179	183	179
- kunstmest	240	249	201	169	145	146	150	140	139
- overig	17	17	19	20	20	20	21	21	20
Afvoer	210	243	248	212	212	191	215	200	180
Overschot	237	265	211	182	140	161	136	144	158
Fosfaat									
Aanvoer c)	160	176	153	125	108	112	102	108	106
waarvan:									
- dierlijke mest	115	128	108	87	78	79	75	77	75
- kunstmest	39	41	37	32	25	27	21	25	25
- overig	7	7	7	6	5	6	6	6	6
Afvoer	66	73	71	68	68	60	67	64	55
Overschot	94	103	82	57	40	52	35	44	50
a) Voorlopig; b) Exclusief depositie op landbouwgrond en ammoniakemissie uit dierlijke mest en kunstmest; c) Omrekening fosfaat naar fosfor, 2,29 kg P ₂ O ₅ is 1 kg P. Bron: CBS, Milieucompendium.									

Evaluatievraag Transversaal 6: In hoeverre heeft de uitvoering tot maximalisering van de beoogde programma-effecten bijgedragen?

Indicator

Transv.6-1.1 Frequentie van groepen/combinaties van acties/projecten, uit één of meerdere hoofdstukken, gericht op het aanpakken/benutten van problemen/kansen in verband met plattelandontwikkeling:

- (i) op verschillende niveaus van de productieketens in de land-/bosbouw;
- (ii) betreffende verschillende aspecten van bijzondere knelpunten; en/of
- (iii) tezamen voldoende kritische massa opleverend (%).

Transv.6-2.1 Belangrijkste types rechtstreekse begunstigden en operatoren (bijv. bedrijven, ondernemingen, verenigingen, netwerken, eigenaars, verwerkers/afzetkanalen, akkerbouw/veeteelt; klein/groot) betrokken bij het programma (typologie).

Transv.6-2.2 Bewijs van vermijden van onnodige termijnen of kosten voor de rechtstreekse begunstigden/operatoren (beschrijving).

Transv. 6-3.1 Hefboom = (totale bestedingen van rechtstreekse begunstigden voor gesubsidieerde acties) / (cofinanciering door de openbare sector).

Transv.6-4.1 Bewijs van deadweight (beschrijving en benaderende kwantificering).

Transv.6-5.1 Bewijs van acties/projecten leidend tot heilzame indirecte effecten (beschrijving).

Waarnemingen

Op basis van gegevens van de betaalorganen DR en DLG is een koppeling gemaakt met de CBS-Landbouwtelling (LBT). Op deze wijze is meer bekend van de kenmerken van ontvangende bedrijven.

Tabel B8.13 Overheidsuitgaven (EU+Nationaal) POP1 in de periode 2000-2006 (in mln. euro) naar regeling en naar bedrijfstype in de land- en tuinbouw

Type	Akkerbouw	Melkvee	Overig landbouw en tuin- bouw	Glas Tuinbouw	Biolo- gisch a)	Niet toe te delen b)	Totaal
<i>Provinciaal Programma:</i>							
A	0,1	0,2	0,2	0,0	0,2	0,4	1,0
C	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	10,5	10,5
N	0,1	0,2	0,9	0,0	0,2	1,7	3,0
P	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	5,7	5,7
S	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4	0,4
T	0,0	0,0	0,1	0,2	0,0	2,2	2,4
<i>Rijksregeling:</i>							
DEMO	0,0	0,0	0,1	0,3	0,0	16,2	16,6
Investerings c)	0,0	0,0	0,4	0,0	0,0	3,8	4,2
RSBP	0,1	0,2	0,7	0,0	11,1	1,3	13,5
RSG	0,0	0,0	0,4	8,2	0,3	3,5	12,4
SAN	2,2	11,5	13,1	0,0	2,6	14,4	43,8
SBL	1,8	0,0	0,8	0,0	0,0	3,7	6,4
SJA	0,5	4,0	1,7	0,2	0,1	5,5	11,9
SN	0,3	0,0	1,0	0,0	0,2	1,7	3,2
SSBP	0,0	0,0	0,0	0,0	0,7	0,1	0,8
STOAS	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,1	1,1
SZL	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,2	0,3
<i>Totaal</i>	<i>5,1</i>	<i>16,2</i>	<i>19,4</i>	<i>8,9</i>	<i>15,4</i>	<i>72,1</i>	<i>137,2</i>

a) De biologische bedrijven zijn hier apart weergegeven en zijn niet opgenomen in de kolommen met bedrijfstypen. Deze 15 miljoen komt overigens vooral terecht op biologische bedrijven in de akkerbouw en melkveehouderij.

b) Bedragen uit bestand van DR die niet direct konden worden toegerekend aan sectoren

c) Het is niet duidelijk wat onder deze categorie valt

Bron: DR en Landbouwtelling, bewerking LEI

- het grote aandeel van budget dat niet is te koppelen aan individuele bedrijven, ligt in het feit dat dit niet aan landbouwbedrijven rechtstreeks is uitgekeerd, maar aan stichtingen e.d. die de gelden vervolgens aan de boeren hebben toegekend;
- in de bestanden van de betaalorganen is niet van alle regelingen bekend hoeveel POP1-geld van de nationale overheid naar individuele bedrijven is gegaan. Wel is het EU-deel van alle regelingen bekend. Het nationale deel van subsidies naar agrarische bedrijven dat onbekend is, betreft het Nederlandse deel van de overheidssubsidie voor de SAN (€ 43 miljoen), de SN (€ 19 miljoen), de RSBP (€ 4,9 miljoen) en de SBL (€ 6,8 miljoen). In totaal betreft het een bedrag van € 74 miljoen.

Op basis van de koppeling van gegevens van de Betaalorganen en de Landbouwtelling kan worden geconcludeerd dat ongeveer €208 miljoen (€ 134 miljoen + 74 miljoen) POP1-geld (nationale overheidsgelden + EU-geld) bij individuele bedrijven terecht gekomen is.